

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУЛА ЛЕСЯ ІГОРІВНА

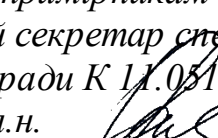
УДК 811.161.2 «13/17»

ДИСЕРТАЦІЯ
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV – XVIII СТ.

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
 Л. І. Гула

*Дисертація є ідентичною
іншим примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради К 11.051.14
к.філол.н. О. О. Залужна*

Науковий керівник:
Царалунга Інна Богданівна,
доктор філологічних наук, доцент

Вінниця – 2019

АНОТАЦІЯ

Гула Л. І. Торговельно-економічна лексика української мови XIV – XVIII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2019.

У дисертаційній роботі представлено аналіз української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст.

Торговельно-економічна лексика української мови ще не була об'єктом спеціального вивчення, хоча є ваговою частиною словникового складу мови.

Тема дисертації узгоджена з планом науково-дослідної роботи кафедри української філології Хмельницького національного університету і виконана згідно з науковою проблемою «Проблеми філології: історія і сучасність».

Об'єктом дослідження є українська торговельно-економічна лексика, засвідчена в українських писемних пам'ятках XIV – XVIII ст.

Предмет дослідження – лексико-семантична, структурно-граматична будова та словотвірні моделі української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст.

Для всебічного вивчення торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. використано різні методи, зокрема, методом суцільної вибірки здійснено інвентаризацію мовних одиниць, застосовано описовий метод дослідження, що охоплює лінгвістичні спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації. Дослідження плану змісту спеціальних найменувань, уточнення семантичної структури одиниць здійснювалося шляхом використання дефінітивного, етимологічного й елементів дистрибутивного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві об'єктом комплексного лінгвістичного аналізу обрано торговельно-економічну лексику, визначено джерела її формування, описано специфіку лексико-семантичних процесів та структурно-граматичних

характеристик, розглянуто засоби і способи словотворення, структурні типи та словотвірні моделі торговельно-економічних найменувань в українській мові XIV – XVIII ст. Це перше цілісне діахронічне дослідження системи назв зі сфери економіки й торгівлі, здійснене на основі фактичного матеріалу, засвідченого в писемних пам'ятках, лексикографічних працях та спеціальних наукових студіях, що дало змогу укласти картотеку номенів, сформувати реєстр торговельно-економічних лексем, детально дослідити періоди становлення і розвитку торговельно-економічної лексики української мови, здійснити її системний опис з огляду на лексико-семантичні, структурно-словотвірні, кількісні особливості найменувань.

Теоретичне значення роботи вмотивоване тим, що отримані результати поглиблюють знання про закономірності усталення галузевої лексики в українському мовному просторі, про значення екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників у її розбудові. Проведений аналіз фактичного матеріалу розширює уявлення щодо специфіки формування і функціонування української торговельно-економічної лексики, удосконалює підходи до лексико-семантичної та структурно-дериваційної класифікації назв зі сфери економіки й торгівлі, дозволяє з'ясувати особливості системних зв'язків галузевих номенів досліджуваного періоду, що розкриває перспективи для подальшої кодифікації торговельно-економічних одиниць.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що викладені в ньому положення, спостереження і висновки сприятимуть подальшому впорядкуванню й унормуванню торговельно-економічної лексики в українській мові. Отримані результати можуть бути використані при укладанні словників української наукової термінології, для створення навчальних курсів: «Історична граматики української мови», «Історія української літературної мови», «Сучасна українська мова. Лексикологія», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», спецкурсів з історико-лінгвістичних дисциплін.

Дослідивши торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., вважаємо доцільним таке лексико-семантичне членування цієї лексичної системи: назви

грошових одиниць: *гарель, гривна, грош, дукать, злотий, копа, пенязь, рубль, таляр*; лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та торгівлею: *аршин, бочка, вантух, ведро, вимер, кадь, камень, мирка, сажень, цетнар*; найменування податків та митних зборів: *вага, вимелокь, дань, мито, поплать, посадь, промито*; назви учасників торговельно-економічних відносин: *коморникь, купець, митник, посадникь, торговець*; найменування торговельно-економічних установ та закладів: *клетка, комора, корчма, место, митница, скарб, складь, ярмарокь*; номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій: *арендувати, закладати, заложити, заплатити, заставляти, коштувати, купувати, промитити*.

Серед назв грошових одиниць, зафіксованих у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., більшість номенів запозичені (з латинської – *грош, монета*, з польської – *злотий*, з німецької – *таляр*). Водночас є і власне українські (*гривня, копа, копійка*). В аналізованих текстах запозичення складають 72 %, автохтонні назви – 28 %.

Більшу частину найменувань одиниць ваги і довжини, засвідчених у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., складають запозичення (51 %), деякі з них продовжують функціонувати і до сьогодні (*миля, центнер*). Значна частина – це лексеми автохтонного походження (48 %), які використовують в сучасній українській літературній мові (*бунт*) та розмовному мовленні (*копа, міра*). Також у досліджуваній групі виокремлено одне слово з невизначеною етимологією.

Лексико-семантична група назв митних зборів і податків відбиває розвиток соціально-економічних відносин у XIV – XVIII ст. Серед досліджених найменувань митних зборів та податків можна виокремити такі групи: загальні і спеціальні. До загальних відносимо номени на позначення грошових стягнень з основних одиниць оподаткування (*звечисте мито, мито новое, промито, серебщица, старе мито*). Спеціальні поділяємо залежно від об'єктів оподаткування на: назви мит, що походять від найменування товару (*восковничое, от деревня, сольничне мито*), назви митних зборів, утворені від

найменувань способів транспортування товарів (*водное, вазовое, мостовое, сухое*) та фіксовані грошові стягнення (*десятина, тридцатое мито*).

Семантика номенів загалом прозора, оскільки в основу номінації одних покладено назву товару, яким торгували, інших – назву об'єкта оподаткування. За генетичним складом більшість лексем цієї лексико-семантичної групи – слова автохтонного походження (54 %), значну частину становили складені найменування з головним словом-запозиченням та лексемою автохтонного походження (44,5 %). Кількість складених назв податків, утворених із двох автохтонних компонентів (1 %) та запозичених слів (0,5 %), була незначною.

Установлено, що серед найменувань учасників торговельно-економічних відносин більшу частину складають слова праслов'янського та давньоукраїнського походження (59 %). Досить значною є кількість запозичених назв (38 %). Серед досліджуваних лексем виокремлюємо також складні за походженням слова та номен з остаточно не з'ясованою етимологією. Більшість лексем утворилася від назв місць, у яких працювали особи, або від назв дій, пов'язаних з їхньою діяльністю.

До торговельно-економічних установ відносимо назви будівель, де зберігали кошти, або назви місць і приміщень, де вели торгівлю. Серед досліджуваних номенів основну частину складають запозичення (69 %), кількість автохтонних найменувань у цій лексико-тематичній групі є незначною (31 %).

Процес становлення лексики на означення понять, пов'язаних з торгівлею, здійснювався переважно на базі тих елементів, які мова сформованої української народності успадкувала від мови-основи. Поряд із семантично спеціалізованими лексичними одиницями, що функціонували вже в давньоукраїнській мові (*гость, долгь, купити, продати, торгь, торьговать*), засвідчено похідні від них слова, пов'язані з торгівлею: *купець, купля, полать, торговець* та ін. Більшість найменувань цієї лексико-семантичної групи складають слова автохтонного походження (66 %), значною була і кількість запозичень (34 %).

За своїм генетичним складом кожна проаналізована лексико-семантична група торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. є неоднорідною. Серед досліджуваних лексем більшу частину складають слова автохтонного походження (54 %), кількість запозичень є також значною (33 %). Менш поширеними були складені найменування з головним словом-запозиченням, складені слова з двома компонентами власне українського походження. Незначною також є кількість назв з остаточно не встановленою етимологією та складних найменувань.

Визначено, що система словотвору торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. є органічним продовженням давньоукраїнської, а через неї – праслов'янської системи насамперед через спадковість словотворних засобів для творення дериватів. Для іменників та прикметників досліджуваної лексико-семантичної групи найпоширенішим способом словотвору був суфіксальний. До найпродуктивніших іменникових суфіксів відносимо *-ець-*, *-ник-*, *-ар-*, *-ькь-*. У словотворі прикметників переважав суфікс *-н-*. Нові форми дієслів, пов'язаних з економікою та торгівлею, формували за допомогою префіксального словотвору. Найпоширенішими дієслівними префіксами були *по-* та *за-*.

Найпродуктивнішим у словотворі торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. був суфіксальний спосіб (77 %), менш активно у творенні нових слів використовували префікси (8 %), малопродуктивними були конфіксальний (7 %), безафіксний (1 %) способи словотвору та словоскладання. Невеликою була і кількість непохідних слів (3 %).

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору торговельно-економічної лексики у мові писемних пам'яток XIV – XVIII ст. представлений субстантивацією інших частин мови. Лексико-семантичний спосіб репрезентований вторинною номінацією.

Лексико-синтаксичний спосіб словотвору був дуже продуктивним у творенні складених найменувань торговельно-економічної галузі XIV – XVIII ст. (97 %).

До складених зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають зафіксоване значення. Проаналізовані найменування-словосполучення відзначаються структурно-семантичним багатством. Структурно назви-словосполучення сформовані за різними твірними компонентами, зокрема дво-, три- та чотирикомпонентні. В аналізованій лексичній групі переважають двочленні аналітичні найменування, позначені найбільшою частотністю й семантичною стійкістю (81 %). Найпоширенішими є субстантивні словосполучення, побудовані за моделями «прикметник + іменник» (52 %) та «іменник + прийменник + іменник» (14 %).

Торговельно-економічна лексика досліджуваного періоду – це сформована лексико-тематична група, яка віддзеркалює одну з важливих сфер діяльності людини в діячій мові. Найменування торговельно-економічної лексики виникли на основі загальноживаних слів, які набули спеціалізованого значення.

Ключові слова: писемні пам'ятки, торговельно-економічна лексика, лексико-семантична група, номен, автохтонна лексика, запозичення, деривація, спосіб словотвору.

SUMMARY

Hula L. I. Trade and Economic Vocabulary in the Ukrainian Language of the 14th – 18th Centuries. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyl’ Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2019.

The thesis is devoted to the analysis of Ukrainian trade and economic vocabulary of the 14th – 18th centuries. Scholarly works by native and foreign linguists served as a theoretical basis for the analysis of semantic, genetic, and word-building features of the lexico-thematic group under discussion.

The trade and economic vocabulary in the Ukrainian language has not yet been the subject of a separate study, although it constitutes a significant part of the language vocabulary.

The present study is carried out within the research working plan of the Ukrainian Philology Department of Khmelnytsky National University and is performed within the framework of the topical research “Issues of Philology: History and Modernity”.

The object of the study is the Ukrainian trade and economic vocabulary, registered in the Ukrainian written documents of the 14th – 18th centuries.

The subject of the research is semantic, structural, grammatical, and word-building peculiarities of the Ukrainian trade and economic vocabulary of the 14th – 18th centuries.

So as to perform a comprehensive study of the trade and economic vocabulary of the 14th – 18th centuries, various methods are applied, i.e. compiling the empiric database of the linguistic units under analysis is carried out with the help of the continuous sampling method; if necessary, the origin of non-motivated lexemes (those units whose origin remains unclear from the point of view of the modern Ukrainian language) is traced back to their ancient forms and can involve other Slavic and non-Slavic languages; the method of quantitative calculations is used for tracking the productivity of the semantic groups, derivational patterns, etc.; common and

distinctive features are revealed by means of comparison; the method of linguistic description makes it possible to classify and interpret linguistic phenomena in question diachronically.

The scientific novelty of the research is determined by the fact that trade and economic vocabulary become the object of a comprehensive linguistic analysis for the first time in Ukrainian linguistics when the sources of its formation are defined, the peculiarities of lexico-semantic processes, structural, and grammatical characteristics are outlined, means and patterns of word formation are highlighted focusing on the units' structural types. It must be pointed out that the present paper represents the first comprehensive systematic diachronic research of the nomination system in the sphere of economy and trade, which is carried out on the basis of empiric material selected from in written documents, lexicographic sources, and specialised scientific studies. This approach makes it possible to compile the empiric corpus of the units in question, create trade and economic lexemes systematic database, to outline formation and development of trade and economic vocabulary in the Ukrainian language, to carry out systematic description of the units from the viewpoint of their lexical semantics, structural, word-building, and quantitative features.

The theoretical significance of the paper is predetermined by the fact that the results obtained deepen the knowledge about the patterns of special vocabulary evolvement in the Ukrainian language and the importance of extralinguistic and intralingual factors in its development. The analysis of the research empiric material expands the understanding of the Ukrainian trade and economic vocabulary formation and functioning, clarifies approaches to lexico-semantic and word-building classification of lexemes in the sphere of economy and trade, allows to trace the within systematic correlation peculiarities within the empiric database, opens prospects for trade and economic units further codification.

The practical significance is defined by the possibility to use observations and conclusions obtained for further standardisation and regulation of the trade and economic vocabulary in the Ukrainian language. The results obtained can be used

when compiling dictionaries of Ukrainian scientific terminology, creating educational courses such as “Historical Grammar of the Ukrainian Language”, “History of the Ukrainian Literary Language”, “Modern Ukrainian Language. Lexicology”, “Business Ukrainian Language”, special courses in historical and linguistic disciplines.

After analysing the trade and economic vocabulary from the fourteenth to the eighteenth centuries, the following lexico-semantic division of this lexical system was developed: currency nomination, e.g. *гарель, гривна, грош, дукать, злотий, копа, пенязь, рубль, таляр*; nomination of metrology units related to economics and trade, e.g. *аршин, бочка, вантух, ведро, вимер, кадь, камень, мирка, сажень, цетнар*; taxes and customs duties nomination, e.g. *вага, вимелокь, дань, мито, платать, посадь, промито*; nomination of trade and economic relations participants, e.g. *коморникь, купець, митник, посадникь, торговець*; nomination of trade and economic institutions and establishments, e.g. *комора, корчма, место, митница, скарб, складь, ярмарокь*; nomination of trade and economic transactions and actions, e.g. *арендувати, доходь, закладь, заложити, заплатити, заставляти, кошит, купувати, промитити*.

Among the names of monetary units recorded in the written documents of the fourteenth and eighteenth centuries, most of the lexemes designating currency belong to the borrowed vocabulary (*грош, злотий, монета, таляр*), nevertheless authentic Ukrainian ones are also found (*гривня, копа, копійка*). In the analysed texts, borrowings constitute 72 %, whereas native vocabulary comprises 28 %.

The majority of units denoting weight and length, found in the written documents of the 14th – 18th centuries, are represented by borrowed lexemes (51 %). It is noteworthy that some of them continue functioning in modern Ukrainian (both literary and spoken), however most of them are of native origin (48 %). In addition, the group under study also includes words of undetermined origin.

The lexico-semantic group denoting customs duties and taxes reflects the development of socio-economic relations from the fourteenth to the eighteenth centuries. Among customs duties and taxes names, the most productive lexico-

semantic groups are a) general and b) special. General units comprise nomination of monetary penalties originating from basic taxation units (*звечисте мито, мито новое, промито, серебцизна, старее мито*). Special vocabulary, depending on the objects of taxation, includes a) designations of customs taxes originating from corresponding goods names (*от деревня, сольничне мито*), b) designations of customs taxes originating from words denoting ways of the goods delivery (*водное, возовое, мостовое, сухое*) and c) fixed monetary taxes (*десятина, тридцатое мито*).

Semantic motivation of the units under study is on the whole transparent, since the nomination can on the one hand be predetermined by the product traded and on the other hand by the object of taxation. A significant number of lexemes entering this group belong to native vocabulary (54 %), however a big group is also derived from the borrowed roots by adding roots and morphemes of native origin (44,5 %). The number of compound tax names coined of two native components (1 %) and borrowed words (0.5 %) is rather insignificant.

It is established that among the units denoting the participants of the trading process and economic relations, the majority of words are of Proto-Slavic and ancient Ukrainian origin (59 %), with the number of borrowed lexemes yet being quite significant (38 %). Within the lexemes entering this group, it is possible to distinguish compound nouns and words of undetermined origin. A significant part of the units under discussion is derived from lexemes denoting the person's working place or from the words pointing to the action performed.

The group of words denoting trade and economic institutions comprise names of buildings where goods are stored, and names of locations and premises where trade is conducted. The major part of the lexemes belongs to the borrowed vocabulary (69 %), the number of native words in this lexico-thematic group is relatively insignificant (31 %).

The process of developing vocabulary to denote trade-related concepts was mainly based on the elements which the language of then already shaped Ukrainian nationality inherited from the proto-language. Alongside semantically specialised

lexical units which then already functioned in the ancient Ukrainian language (e.g. *гость, долг, купити, продати, торгъ, торьговать*, etc.), their derivatives related to trading are also registered (e.g. *купецъ, купля, поплата, торговецъ*, etc.). Most of the names in this lexico-semantic group are the words of native origin (65 %) with the amount of borrowings still being significant (34 %) and the number of units with undetermined origin being rather negligible (1 lexeme).

From the point of view of the lexemes' origin, each lexico-semantic group is not homogeneous. Among the units under analysis the bigger part of the words is of native origin (54 %); however, the amount of borrowings is also rather significant (33 %); less common are the derived words which originate from the borrowed lexeme (11 %); even less numerous are compound words where both components are of the native Ukrainian origin (1.6 %); the least number of lexemes is of undetermined origin (0.4 %).

It is determined that the system of word formation within trade and economic vocabulary in the 14th – 18th centuries inherits the one of the old Ukrainian language and as a consequence reaches as far back as proto-Slavic word-building system primarily through derivational morphemes. For nouns and adjectives within the lexico-semantic group in question, the most common pattern of word formation is suffixation. The most productive nominal suffixes are *-ець-*, *-ник-*, *-ар-*, *-ькь-*; suffix *-н-* dominates adjectival word-building processes. New verbs connected with trade and economy are formed with the help of prefixation where the most productive morphemes are *но-* and *за-*.

The most productive pattern of word formation within the trade and economic vocabulary in the 14th – 18th centuries is suffixation (77 %); prefixation is much less numerous (8 %); non-productive word-building methods include confixation (7 %), non-affixal method (1 %), and compounding. The number of simple non-derived words is rather insignificant (3 %).

Morphological-syntactic pattern of word formation within trade and economic vocabulary in written documents of the 14th – 18th centuries is exercised through

substantivisation of other parts of speech whereas lexical-semantic pattern is represented by secondary nomination only.

Lexico-syntactic pattern of word formation is highly productive in the formation of compound nouns denoting trade and economic terms in the 14th – 18th centuries (97 %).

Compound units comprise phrases whose components denote a single notion and possess a fixed meaning. The nominal phrases are characterized by structural and semantic variety. Structurally, nominal phrases are constituted by various derivational components, i.e. two-, three-, and four-componential. The lexical group under discussion is dominated by two-componential analytical units marked by high productivity and semantic stability (81 %). The most productive are nominal phrases represented by the patterns “adjective + noun” (52 %) and “noun + preposition + noun” (14 %).

Trade and economic vocabulary of the period under study formed a lexico-thematic group, which represents one of the most important areas of the human activities. Economic and commercial vocabulary has evolved from common words which acquired their specialised meanings in the course of historical socio-economic development.

Eventually, it is determined that specialised vocabulary is an open system which constantly evolves and expands its functional status. The nature of the changes within this group demonstrates a progressive development, i.e. the tendency to further standardisation of the trade and economy language.

Key words: written memos, trade and economic vocabulary, lexico-semantic group, native vocabulary, special names, borrowing, derivation, word formation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Гула Л. І. Назви грошей у мові актових книг Житомирського міського уряду XIV – XVII ст. *Волинь-Житомищина: історико-філологічний збірник*. Житомир, 2015. Вип. 26. С. 84–88.
2. Гула Л. І. Лексеми на позначення одиниць виміру довжини та маси в українській мові XVI – XVII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 56–59.
3. Гула Л. І. Терміни латинського походження в торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2016. Вип. 10., Т. 1. С. 181–184.
4. Гула Л. І. Торговельно-економічні терміни-словосполучення в мові українських писемних пам'яток XIV – XVIII ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: збірник наукових праць*. Херсон, 2017. Вип. 27. С. 62–66.
5. Гула Л. І. Словотвірні-структурні особливості торговельно-економічної лексики української мови XIV – XVIII ст. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 165. С. 398–404.

Статті в закордонних виданнях

6. Гула Л. І. Назви митних зборів та податків в українських актових книгах XVI – XVII ст. *Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури*. Оломоуць, 2016. Вип. VII. С. 68–73.
7. Гула Л. І. Полонізми в українській торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Славістичні студії: етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Люблін, 2017. Вип. 4. С. 179–187.

Статті, що не входять до наукових фахових видань України

8. Гула Л. І. Торговельна лексика українських актових книг XIV – XVIII ст. і сучасна професійна терміносистема. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри»*. Рівне, 2016. С. 233–237.

9. Гула Л. І. Логіко-предметне членування торговельно-економічної лексики української мови (за матеріалами писемних пам'яток XVI – XVII ст.). *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції*. Умань, 2016. С. 19–21.

10. Гула Л. І. Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Вип. 16. Хмельницький, 2019. С. 45–50.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ	18
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ МОВ.....	22
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1 ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	30
1.1 Поняття «торговельно-економічна лексика» в сучасному мовознавстві	30
1.2 Основні етапи розвитку української торговельно-економічної лексики	34
1.3 Опис писемних пам'яток української мови XIV – XVIII ст.	49
1.4 Генетична характеристика української торговельно-економічної лексики.....	52
1.5 Лексико-семантичні та тематичні групи української торговельно- економічної лексики.....	50
1.6 Дериваційна специфіка української торговельно-економічної лексики	68
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ XIV – XVIII СТОЛІТЬ	77
2.1 Назви грошових одиниць.....	77
2.2 Лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з торговельно-економічними відносинами.....	84
2.3 Найменування податків та митних зборів.....	93
2.4 Назви учасників торговельно-економічних відносин.....	102
2.5 Найменування фінансово-торговельних установ та закладів.....	109
2.6 Номени на позначення торговельних-операцій та дій.....	113
Висновки до розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3 СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ XIV – XVIII СТОЛІТЬ	125
3.1 Морфологічний тип словотворення.....	125
3.2 Морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний та лексико-	

синтаксичний способи словотворення.....	145
Висновки до розділу 3.....	151
ВИСНОВКИ.....	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	161
ДОДАТКИ.....	180
ДОДАТОК А Список публікацій здобувача.....	181
ДОДАТОК Б Індекс українських торговельно-економічних назв XIV – XVIII ст.....	183

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- АВМК Акти Вижвівської міської книги XVII ст. Підгот. до вид. І. Б. Царалунга. Житомир, 2015. 172 с.
- АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 рр.). Підг. до вид. М. К. Бойчук. Київ, 1965. 178 с.
- АкВАК Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти О. Купчинський; Наукове товариство ім. Шевченка. Львів, 2004. 1282 с.
- АКСГ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлений Виленского учебного округа. Вильна, 1867 – 1874.
- АС A rchiwim ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887. Т. I (1366 – 1506); 1890. XIII (1432 – 1534); 1890. XIV (1535 – 1547).
- АСМС Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года. Под ред. В. Л. Модзалевский. Чернигов, 1914. 141 с.
- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт Петербург, 1846 – 1851. 456 с.
- ВГ Волинські грамоти XVI ст. Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ, 1995. 248 с.
- ВГС Володимирський гродський суд. Подокументні описи актових книг. Вип. 1: справи 1 – 5: 1566 – 1570. Уклад. Г. Сергійчук. Київ, 2002. 228 с.
- ВЛС Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-ий Литовський статут Почаївського або Волинського списку). Б.м.н, 1566. Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, шифр О/Н – 15.

- ВТССУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
- ГП Грамоти XIV століття. Упор. М. М. Пещак. Київ, 1974. 242 с.
- ГР Українські грамоти XV ст. Підгот. до вид. В. М. Русанівський. Київ, 1965. 164 с.
- ДБВ Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років. Упор. М. Крикун, О. Піддубняк. Львів, 2008. 158 с.
- ДМВН Ділова мова Волині і Над дніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. Київ, 1981. 256 с.
- Док БХ Документи Богдана Хмельницького (1648 – 1657). Київ, 1961. 740 с.
- ЕІУ Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ, 2004. Т. 2: Г – Д.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. I–VI. Київ, 1982–2012.
- ЖК 1590 Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 249 с.
- ЖК 1611 Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. Підг. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1896 – 1898.
- ЗСЗС Зведений словник застарілих та маловживаних слів. Підгот. Я. І. Дзира. Київ, 1971. 208 с.
- КЗС Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI – XVII ст. Вип.1: книги № 1–11 (1568–1598 рр.). Упоряд. Л. Попова, З. Хомутецька, В. Чунтулова. Київ, 1959. 256 с.
- КПС Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644). Відп. ред. В. В. Німчук; упорядн.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко та ін. Київ, 1991. 344 с.
- ЛЗК Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

- ЛМ 1545 Литовська метрика 1545 року. Підгот. В. Кравченко. Київ, 2005. 600 с.
- ЛМ Лазаревский А. Отрывки из летописи Мгарского монастыря. Київ, 1889.
- ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: поч. XVI – серед. XVII ст. Зберігається у Львівському державному історичному архіві. ЦДІАЛ. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 806. – 22 арк
- ЛРК Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. Підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. Київ, 1986.
- МСУМ Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: у 2 кн. Підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ, Нью-Йорк, 2002. 512 с
- ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. Зберігається в ЦНБ НАН України, № 15512.
- ПомПеч Акти Волинського воєводства кінця XV – XVI ст. Відп. ред. Г. Боряк. Київ: Інститут історії України, 2014. 154 с.
- РДМ Реєстр доходів і видатків. Львів, 1607–1645. Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр Рк 147.
- СБГ Словник буковинських говірок. За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
- СБойк.Г Словник бойківських говірок : у 2 ч. М. Й. Онишкевич; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 1984. 514 с.
- СГГ Гуцульські говірки : короткий словник. Уклад. Г. Гузар та ін. Львів, 1997. 230 с.
- СІСМ Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. Київ, 1975.
- СЛ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. у 17 т. Ред. випуску М. Чікало, Г. Войтів. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1994 – 2013.
- СПГ Словник поліських говорів. П. С. Лисенко. Київ, 1974. 259 с.

- ССГ Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. у 2 т. Ред. Л. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978.
- СУМ Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980.
- Сучава Памятники дипломатического и судебного-делового языка русского: в древнем Галицко-Володимирском княжестве и в смежных русских областях, в XIV и XV столетиях. Уклад. Я. Ф. Головацкий. Львов, 1867. 168 с.
- ТУ Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. Упорядн.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко Київ, 1990. 408 с.
- УГ Унія греків з костьолом римським. Вільна, 1595. Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. Петроград, 1882. Кн. 2.
- Худаш Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (На матеріалах Львівського Ставропігійського братства). Київ, 1961. 164 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ МОВ

араб. – арабська	тюрк. – тюркська
болг. – болгарська	укр. – українська
бр. – білоруська	фр. – французька
гот. – готська	чеськ. – чеська
гр. – грецька	
двє. – давньоєврейська	
дві. – давньоісландська	
двн. – давньоверхньонімецька	
іє. – індоєвропейська	
іт. – італійська	
лат. – латинська	
лит. – литовська	
мад. – мадярська	
молд. – молдавська	
монг. – монгольська	
нвн. – нововверхньонімецька	
нім. – німецька	
перс. – перська	
пол. – польська	
псл. – праслов'янська	
рос. – російська	
рум. – румунська	
свн. – середньовверхньонімецька	
слат. – середньолатинська	
стп. – старопольська	
стч. – старочеська	
тат. – татарська	
тур. – турецька	

ВСТУП

На сьогодні аналіз окремих мікро- та макросистем лексики є актуальним для вітчизняного мовознавства. Складні процеси формування семантичних груп висвітлені ще далеко не повно, а деякі фрагменти лексикону залишаються недостатньо опрацьованими.

В українському мовознавстві досліджено різні види лексики на певних хронологічних зрізах: релігійну (Н. В. Піддубна, Н. В. Пуряєва, М. В. Скаб та ін.) [133; 134; 148; 149], медичну (Г. М. Дидик-Меуш, Т. В. Олещук) [51;120], друкарську (Е. І. Огар) [113], назви понять часу (М. П. Кочерган) [83], наукову лексику у творах Г. С. Сковороди (Л. П. Гнатюк) [28], назви осіб (О. В. Кровицька) [93], педагогічну лексику (О. Ю. Зелінська)[60], назви понять, пов'язаних із музичним мистецтвом, (С. З. Булик-Верхола) [19] та ін. Динаміку лексичних норм української літературної мови ХХ століття описала Л. В. Струганець [153]. Зміни в лексичному складі сучасної української мови на матеріалі ЗМІ стали об'єктом лінгвістичних студій О. А. Стишова [152].

Створено наукові розвідки, у яких досліджено окремі аспекти функціонування сучасної економічної лексики (Т. М. Дячук, І. Л. Покровська, О. В. Чуєшкова, О. Г. Чумак) [54; 128; 183; 184], торговельної лексики козацького вжитку (Л. П. Бойко) [15], назв податків та повинностей (Т. І. Крехно) [87] та назв грошей і грошових одиниць (О. Д. Огуй, Є. І. Чернов) [114; 178]. У ряді праць з історичної лексикології української мови, а також у студіях, присвячених вивченню певних мовних явищ чи аналізу мови пам'яток, різноаспектно розглянуто деякі слова з торгово-фінансової сфери лексики (Л. М. Полюга, В. М. Русанівський, М. Л. Худаш) [129; 137; 172].

Однак залучені лінгвістами до аналізу мовні одиниці не репрезентують усього лексичного багатства торговельно-економічної тематичної групи. Широкий спектр найменувань торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. залишається не вивченим.

Актуальність дослідження полягає в потребі комплексного аналізу торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. Торговельно-економічна лексика, основу якої сформували назви, що входять до словникового ядра української мови, постійно поповнюється внаслідок активних номінаційних процесів, пов'язаних із розвитком товарно-грошових відносин, упорядкуванням митно-податкової сфери, становленням міжнародних торговельно-економічних контактів. З'ясування загальних і специфічних закономірностей організації галузевої системи торговельно-економічної лексики на різних етапах становлення, аналіз процесів творення спеціальних найменувань, дослідження їхнього складу з погляду походження сприятиме впорядкуванню цієї лексичної системи, її стандартизації, досягненню належного рівня мовного забезпечення зазначеної сфери, окреслить зв'язки з іншими галузевими системами, дозволить простежити історію формування торговельно-економічного лексикону та прогнозувати тенденції його подальшого розвитку.

Зв'язок роботи з науковими темами. Тема дисертації узгоджена з планом науково-дослідної роботи кафедри української філології Хмельницького національного університету і виконана відповідно до наукової теми «Проблеми філології: історія і сучасність». Тема праці затверджена Вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 8 від 26.02.2015 р.).

Мета дослідження – здійснити лексико-семантичний та структурно-граматичний аналіз торговельно-економічної лексики в українських писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., простежити словотворчі процеси і тенденції розвитку та функціонування цієї групи галузевої системи.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати зміст поняття «торговельно-економічна лексика», схарактеризувати екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники розвитку української торговельно-економічної лексики;

2) укласти картотеку торговельно-економічної лексики, зафіксованої в українських пам'ятках писемності XIV – XVIII ст.;

3) проаналізувати лексико-семантичні особливості українських торговельно-економічних найменувань;

4) дослідити іншомовні й діалектні впливи на формування торговельно-економічної лексики;

5) визначити засоби та способи творення одиниць української торговельно-економічної лексики зазначеного періоду;

6) встановити основні словотвірні моделі та продуктивність структурних типів торговельно-економічних номенів, зафіксованих у пам'ятках XIV – XVIII ст.

Об'єктом дослідження є українська торговельно-економічна лексика, зафіксована в українських писемних пам'ятках XIV – XVIII ст.

Предмет аналізу – лексико-семантичні особливості, словотвірна структура української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст., джерела формування та відображення її в сучасній українській мові.

Матеріал дослідження становлять торговельно-економічні назви, зафіксовані у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., вилучені методом суцільної вибірки. Загальний обсяг зібраних лексем складають 816 торговельно-економічних номенів.

Джерельною базою дослідження стали:

- українські пам'ятки писемності XIV – XVIII ст.;
- «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів);
- «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Є. Тимченка»;
- «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» за ред. Л. Л. Гумецької;
- українські діалектологічні, термінологічні, етимологічні, тлумачні словники.

Методи дослідження. Для всебічного вивчення торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. використано різні методи, зокрема, *методом суцільної вибірки* здійснено інвентаризацію мовних одиниць, застосовано *описовий*

метод дослідження, що охоплює лінгвістичні спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації. Дослідження плану змісту спеціальних найменувань, уточнення семантичної структури одиниць здійснювалося шляхом використання *дефінітивного, етимологічного* й елементів *дистрибутивного аналізу*.

Наукова новизна роботи визначається тим, що це цілісне діахронічне дослідження системи назв зі сфери економіки й торгівлі, здійснене на основі фактичного матеріалу, засвідченого в писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., лексикографічних працях та спеціальних наукових студіях, що дало змогу укласти картотеку номенів, сформувати індекс торговельно-економічних лексем, детально дослідити періоди становлення і розвитку торговельно-економічної лексики української мови, здійснити її системний опис щодо лексико-семантичних, структурно-словотвірних та структурно-граматичних, кількісних особливостей найменувань.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють **положення, що виносяться на захист:**

1. Торговельно-економічна лексика – це сукупність моно- та полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями торговельно-економічної сфери й утворюють відповідну галузеву систему.

2. Торговельно-економічна лексика XIV – XVIII ст., представлена такими групами: назви грошових одиниць; лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та торгівлею; найменування податків та митних зборів; назви учасників торговельно-економічних відносин; найменування торговельно-економічних установ та закладів; номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій.

3. Більшу частину назв грошових одиниць та метрологічних найменувань торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. становлять запозичення.

4. За генетичним складом лексеми на позначення учасників торговельно-економічних відносин та митних зборів і податків – це номени автохтонного походження.

5. Торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. притаманні такі способи словотвору: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний та лексико-синтаксичний.

6. Досліджувана галузева система є відкритою, вона постійно розвивається і розширює свій функціональний статус. Характер змін у ній має прогресивну спрямованість.

Теоретичне значення роботи вмотивоване тим, що отримані результати поглиблюють знання про закономірності усталення галузевої лексики в українському мовному просторі, про значення екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників у її розбудові. Проведений аналіз фактичного матеріалу розширює уявлення щодо специфіки формування і функціонування української торговельно-економічної лексики, удосконалює підходи до лексико-семантичної та структурно-дериваційної класифікації назв зі сфери економіки й торгівлі, дозволяє з'ясувати особливості системних зв'язків галузевих номенів досліджуваного періоду, що розкриває перспективи для подальшої кодифікації торговельно-економічних одиниць.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що викладені в ньому положення, спостереження і висновки сприятимуть подальшому впорядкуванню й унормуванню торговельно-економічної лексики в українській мові. Отримані результати можуть бути використані при укладанні словників української наукової термінології, для розроблення навчальних курсів: «Історична граматики української мови», «Історія української літературної мови», «Сучасна українська мова. Лексикологія», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», спецкурсів з історико-лінгвістичних дисциплін.

Апробація дослідження. Основні положення дисертаційної праці були оприлюднені на Міжнародній конференції «Тимченківські читання. Пам'ятки української мови: стилі та жанри» (Львів, 2015); Міжнародній конференції

«Походження й розвиток української мови та її говорів» (Житомир, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Мовна компетенція як основа для професійного та соціального успіху в Європі» (Хмельницький, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» (Вінниця, 2015), Всеукраїнській інтернет-конференції «Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір» (Умань, 2016); Міжнародній науковій конференції «Наукова термінологія на початку нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 2016); Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2016); VIII Оломоуцькому симпозіумі україністів Середньої і Східної Європи «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури» (Чехія, Оломоуць, 2016); III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, Люблін, 2016); VII Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Лінгвостилістика XXI ст.: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 2017); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кропивницький, 2018); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» (Умань, 2018).

Основні положення досліджуваної проблематики висвітлено у 10 публікаціях, із них 5 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 3 – в інших виданнях. Усі публікації одноосібні.

Структура та обсяг дослідження зумовлена метою й поставленими завданнями. Робота складається зі списку скорочень назв джерел, переліку умовних скорочень назв мов, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури, додатків, списку джерел та скорочень.

У *Вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, сформульовано мету й завдання роботи, визначено його об'єкт, предмет і джерельну базу, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію та кількість публікацій, схарактеризовано структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* «Торговельно-економічна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень» здійснено огляд праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, пов'язаних із темою дослідження, з'ясовано зміст поняття «торговельно-економічна лексика», схарактеризовано періоди розвитку цієї лексико-семантичної групи, описано джерела дослідження; окреслено генетичну структуру номінацій та способи словотворення галузевих найменувань.

У *другому розділі* «Лексико-семантичні особливості української торговельно-економічної лексики XIV – XVII ст.» торговельно-економічні найменування систематизовано за лексико-семантичними групами, визначено їхнє походження. Торговельно-економічна лексика української мови активно розвивалася у період XIV – XVIII ст. Завдяки міжнародним торговельним та економічним контактам в українську мову входили нові терміни, пов'язані з цими сферами діяльності людини. У тематичній групі торговельно-економічної лексики досліджуваного періоду виокремлюємо низку підгруп.

У *третьому розділі* «Структурно-граматичні риси української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст.» визначено, що система словотвору торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. є органічним продовженням давньоукраїнської, а через неї – праслов'янської системи насамперед через спадковість засобів для творення дериватів.

У *висновках* висвітлено результати проведеного дослідження, а також окреслено перспективи подальшого дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливим завданням історичної лексикології є опис фрагментів лексичної системи на різних етапах розвитку. Ґрунтовне дослідження еволюції й функціонування торговельно-економічної лексики представляє інтерес для вивчення становлення й розвитку лексико-семантичної мовної системи в цілому.

1.1 Поняття «торговельно-економічна» лексика в сучасному мовознавстві

Галузева лексика посідає важливе місце в словниковому складі української літературної мови, оскільки є показником рівня розвитку наукової мови суспільства, а отже, і науки загалом. Досконалість, багатство та стабільність спеціальних найменувань свідчать про науковий прогрес у певній галузі знань, а також про можливість конкретної мови виражати нові наукові поняття й ідеї. Система номенів кожної науки становить сукупність взаємопов'язаних елементів, які створюють стійку цілісність [26; 47; 52; 57; 112; 89; 123; 179; 181 та ін.].

Професійну сферу спілкування фахівців обслуговує лексика, яку традиційно науковці називають спеціальною. У мовознавстві одним з актуальних питань є виокремлення спеціальних найменування серед суміжних категорій галузевої лексики, яку об'єднують в один пласт словникового складу мови на тій підставі, що вона відрізняється від загальноживаних слів спеціалізацією значень, сферою використання, обмеженою кількістю користувачів. Виділення цієї групи мовних одиниць у складі мови, на думку В. С. Ващенка, зумовлено як науковими, так і навчальними інтересами, що

виникають у процесі аналізування та уточненої характеристики кожного слова й визначення його функціонального обсягу [22, с. 92–93]

Економіка і торгівля належать до найважливіших сфер суспільного життя, у яких шляхом використання різноманітних ресурсів здійснюється виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності, формується й постійно розвивається система продуктивних сил і торговельно-економічних відносин.

У мовознавстві поки що немає єдиного визначення суті торговельно-економічної лексики. Наприклад, у «Словнику української мови» в 11 томах номен *економічний* тлумачать як «той, що пов'язаний з економікою, стосується організації та ведення економіки, який дає можливість зекономити що-небудь» [154, Т. 2, с. 458], а лексему *торговельний* використовують для позначення «того, що стосується торгівлі, що є предметом торгівлі, особи, яка займається торгівлею» [154, Т. 10, с. 202].

За спостереженням Н. О. Жданової, в сучасній українській економічній лексиці діють такі активні процеси:

- 1) концептуально змінюються поняття в пізнавальному процесі;
- 2) відбулася системна перебудова економічної термінології;
- 3) різко зросла частотність уживання в мовленні економічних термінів;
- 4) велика кількість економічних найменувань перейшла з активного словникового складу до пасивного;
- 5) значно розширився спектр лексико-граматичної сполучуваності багатьох економічних номенів з лексемами інших галузей та загальноживаними словами;
- 6) з'явилася велика кількість нових економічних термінів, переважно запозичених з англійської мови [56, с. 15].

Дослідивши структурно-семантичні особливості сучасної української економічної термінології на матеріалі «Економічного енциклопедичного словника», Н. С. Лиса та Т. М. Янкова описали 3 групи спеціальних найменувань за функціональною ознакою:

1) загальнонаукові, якими послуговуються в усіх галузях знань: *аналіз, метод, об'єкт, суб'єкт*;

2) міжнаукові, пов'язані з інтеграційними: *база даних, генотип, геополітика, гендерна рівність, індекс, крива, лібералізм, ліцензія, показник*;

3) вузькоспеціальні, специфічні для певної галузі знань: *акцент, акція, аваль, ажіо, дисконт, кредит, лізинг, офшор*.

У їхній науковій розвідці виділено такі явища, властиві економічній лексиці: полісемія, антонімія, синонімія та метафоризація [100, с. 68–72].

С. В. Мочерний кваліфікує економічний номен як слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства. Це спеціальне найменування, простої або складної формальної структури (слово чи словосполучення), співвідносне з певним поняттям із галузі економіки, у семантичній структурі якого неодмінно наявна сема «економічний» [109, с. 84].

Проаналізувавши ділову мову Волині і Наддніпрянщини XVII ст., В. В. Німчук серед інших предметно-тематичних груп виокремив такі: назви економічних і ділових стосунків; назви числових понять, грошових одиниць, одиниць виміру. Дослідник зарахував лексику, пов'язану з торговельними операціями та діями, до групи економічних та ділових стосунків [111, с. 13–15].

Т. І. Панько схарактеризувала економічний номен як слово або словосполучення, що є мовним показником чітко сформованого наукового економічного поняття [123, с. 16].

Проаналізувавши особливості функціонування економічної лексики, Н. В. Пілецька визначила її як систему назв економічних явищ і понять, що функціонує в економічних сферах законодавства, ділової документації й економічних наук, становить великий і надзвичайно важливий пласт будь-якої національної мови. Дослідниця характеризує економічну лексику як багатогранний та повноцінний складник сучасної літературної мови, що взаємодіє із загальнонавчаною лексикою, виражає систему економічних

понять, призначену забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики, що ієрархічно структурована на підсистеми й групи термінів. Лінгвіст приходять до висновку, що рівень розвитку економічної термінології залежить від накопиченого нацією досвіду економічного врегулювання суспільних відносин [125, с. 175–176].

У наукових розвідках М. Л. Худаша соціально-економічну лексику XVI – XVII ст. потрактовано як таку, що означає поняття, пов'язані з тими або іншими галузями суспільно-економічних відносин між членами різних соціальних верств населення. До цієї групи мовознавець відносить три тематичні пласти: лексику, що вживається на означення понять, пов'язаних із торгівлею та товарообігом; лексику, що виражає поняття, пов'язані з обліком та грошово-платіжними розрахунками; лексику, що передає поняття, пов'язані з майново-правовими та діловими відносинами [172, с. 78].

Г. В. Чорновол, аналізуючи спільні та відмінні риси спеціального найменування та загальноживаного слова, пропонує таке визначення поняття «економічний номен» – «слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства» [182, с. 6]. Оскільки запозичення – один із шляхів творення економічних найменувань, дослідниця об'єднує їх у групи:

- 1) спеціальні найменування з повним структурним збігом;
- 2) спеціальні найменування з частково зміненими компонентами, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта [18, с. 6–8].

Отже, більшість дослідників розглядає поняття «торговельний» та «економічний» окремо. Вважаємо, що для періоду розвитку лексики української мови XIV – XVIII ст. доцільним є розгляд торговельно-економічної лексики загалом, оскільки торговельні поняття нерозривно пов'язані з економічними. Варто наголосити, що М. Л. Худаш відносить назви економічних понять XVI – XVIII ст. до групи торговельної лексики [172, с. 78]. Автори колективної монографії «Становлення та нормування української економічної терміносистеми» при описі писемних пам'яток XIV – XVIII ст.

виокремлюють торговельну лексику як частину економічної [177, с. 64]. Натомість автори колективної монографії «Історія української мови» економічну лексику періоду XIV – XVIII ст. зараховують до торговельної [137, с. 136]. З огляду на це, торговельно-економічну лексику визначаємо як сукупність моно- та полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями і реаліями торговельно-економічної сфери й утворюють відповідну систему.

1.2 Основні етапи розвитку української торговельно-економічної лексики

Лексика будь-якої галузі знань засвідчує її досягнення на певному історичному етапі розвитку суспільства. Торговельно-економічна лексика має складну історію свого розвитку, оскільки належить до найдавніших пластів лексичної системи мови. Формування її зумовлене багатьма факторами як лінгвальними, так і позалінгвальними.

Галузева та спеціальна лексика стала основою для утворення термінологічної. В історії української галузевої лексики загалом різні дослідники визначають певну кількість основних етапів.

Так, до прикладу, А. С. Д'яков [52], О. І. Крижанівська [89], О. А. Сербенська [144] визначають сім етапів її розвитку:

1. Період стихійного нагромадження галузевої лексики (IX – перша половина XIX ст.). Важливу роль у поширенні наукових знань в Україні відіграли Острозький культурно-освітній центр (1580–1608); братські школи, що виникли в XVI – XVII ст. у Львові, Вільні, Бересті, Рогатині, Перемишлі, Луцьку, Кременці та інших містах; Київський культурно-освітній центр (Братська школа – з 1615 р., Києво-Могилянська колегія – з 1632 р., Києво-Могилянська академія – з 1701 р.). Уже в XVII ст. дослідник Києво-Могилянської академії Г. Кониський обґрунтував теорію терміна.

2. Період другої половини XIX ст. – початку XX ст. Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка.

1873 р. у Львові засновано Наукове товариство імені Тараса Шевченка, яке з 1892 р. стає першим українським науковим центром на зразок європейських академій. Термінологи мали різні погляди на розвиток української термінології, тому виокремились такі дві групи науковців: прихильники термінотворення в дусі народної мови, на її основі й за її законами (І. Г. Верхратський, І. І. Кандяк, В. В. Левицький, Р. М. Цегельський); послідовники запровадження в українську мову інтернаціональної термінології (М. П. Вікул, І. Я. Горбачевський, С. Л. Рудницький, А. П. Семенцов) [89; 144].

3. Третій період, пов'язаний з утворенням наукових товариств у Східній Україні (1913 р. – у Києві, 1918 р. – у Луганську). Активно опрацьовувати та творити українську термінологію почали після проголошення Української Народної Республіки (1917 р.), коли було скасовано заборони щодо української мови. У цей час зацікавлення термінологією набуває масового характеру, над виробленням української термінології працювало Українське наукове товариство в Києві (голова М. С. Грушевський).

4. Період діяльності Інституту української наукової мови (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.).

Українське мовознавство, зокрема термінознавство, за влучним висловом відомого українського термінолога А. І. Вовка (США), пережило «золоте десятиріччя» (1921–1931), яке залишається безпрецедентним у світовій практиці [89, с. 34].

5. Період функціонування української термінології 1932–1990 років.

В Україні впроваджено унікальний, винятково радянський винахід: формально національну українську мову не забороняли, навпаки, говорили про бурхливий її розквіт, позитивний вплив на неї «братньої мови», але насправді її розвиток коригували в певному політичному напрямі.

6. Період 50–80-х рр. XX ст. характеризувався поживаленням термінологічних студій у зв'язку зі створенням 1957 р. Президією Академії

наук України Словникової комісії, основним завданням якої було вироблення принципів укладання термінологічних словників.

Поряд із лексикографічною роботою значну увагу приділяли лінгвістичному дослідженню окремих лексичних систем (економічної – Т. М. Дячук, М. І. Навальна, Г. Ю. Пастернак, Г. В. Чорновол, О. В. Чуєшкова, політекономічної – Т. І. Панько, біологічної – Л. О. Симоненко, ботанічної – А. Й. Капська, М. М. Феценко та ін.) [53; 77; 123; 124; 145; 170; 182; 183].

Наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. теоретичне термінознавство, що як самостійна галузь постало з досвіду практичної термінознавчої роботи, остаточно набуло статусу сформованої науки зі своїм поняттєвим апаратом та методологією.

7. Новітній період розвитку української термінології (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [52; 88; 144].

Сучасні українські термінологи глибше, ніж їхні попередники, опрацьовують теорію термінології як підсистеми літературної мови, теорію терміна як мовного знака, формулюють вимоги, які необхідно ставити до окремого терміна та й до «ідеальної» термінології [177, с. 195–196].

Автори колективної монографії «Українське термінознавство» зазначають, що історія формування української наукової мови – це постійне переборення політичних перешкод і заборон [123, с. 14]. Фактично за всю свою історію українська мова не мала сприятливих умов для свого розвитку. У період життя українського народу в самостійній державі його писемною мовою була нерідна староболгарська (церковнослов'янська). Коли ж її витіснила мова, що витворилася на живій народній основі, український народ, на жаль, став бездержавним.

Дослідники розширюють попередню періодизацію й окреслюють у процесі творення й укладання нової української наукової лексики особливо плідні періоди.

Перший із них (друга половина – кінець ХІХ ст.) пов'язаний із журналом «Основа» та діяльністю Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Галичині,

коли на сторінках його «Записок» та «Збірників» друкували наукові праці І. Я. Горбачевський, М. С. Грушевський, М. П. Кравчук, В. В. Левицький, Є. І. Озаркевич, І. Я. Франко та інші, закладаючи тим самим основи наукової термінології.

Другий період (кінець XIX – початок XX ст.) пов’язують з утворенням наукових товариств у Східній Україні, які також почали друкувати наукові праці українською мовою.

Третій період датується 1921 роком, коли було створено Інститут української наукової мови, який згодом видав низку термінологічних перекладних словників-проектів, і серед них – один загальнотехнічний, що мав на меті уніфікувати міжгалузеву термінологію.

Четвертий етап охоплює 50 – 60-ті роки. У цей час АН УРСР також видає низку термінологічних словників, які містили великий термінологічний матеріал перекладного характеру [123, с. 12–25].

У своїх наукових розвідках М. С. Зарицький [57], порівняно з основною періодизацією розвитку української галузевої лексичної системи, розширює перший період, розділяючи його на два етапи, та об’єднує п’ятий, шостий та сьомий етапи. Усього виокремлює п’ять етапів становлення й формування української термінології.

Перший період охоплює зародження галузевої лексики з давнини до кінця XVII ст. Витоки термінології на основі власномовного матеріалу сягають тих часів, коли в межах побутово-повсякденного мислення формувалися стихійні зародки наукового спостереження й експерименту.

Першим пластом примітивних термінів були назви об’єктів рослинного і тваринного походження (період збирання в первісному суспільстві). Сюди входять назви рослин, тварин. Із виникненням ремесел розширився набір назв засобів і продуктів матеріального виробництва.

Другим пластом первісної термінології була суспільно-політична і правнича лексика. Така термінологія засвідчена в «Руській Правді» (XI –

XII ст.). Тут функціонували терміни: *закуп* «хто попав у грошову кабалу», *віра* «подать», *дика віра* «продаж, вилучення майна» та ін.

Третій пласт складала дипломатична термінологія. Її приклади зафіксовано в договорах київських князів із греками 907, 911, 947, 972 рр.

Перший період можна кваліфікувати як донауковий, у ньому започатковується українська термінологія. Однак, М. С. Зарицький під час аналізу цього періоду розвитку української термінології залишає поза увагою основні тенденції розвитку української лексичної системи XIV – XVI ст.

У другому періоді, що тривав упродовж XVIII ст., виникли зародки нового опрацювання термінології, наприклад, у доробку архієпископа Г. О. Кониського, який створив основу філософської концепції українського термінознавства.

Третій період тривав з початку XIX ст. до 1919 р. Значну роботу з упорядкування української термінології здійснювала Драгоманівська «Громада» (Женева, 1878 –1882 рр.), яка друкувала матеріали з різних теренів України, зокрема літературознавчі й публіцистичні праці М. С. Грушевського, М. П. Драгоманова, С. А. Подолинського, І. Я. Франка та ін. Поступово формувалась українська наукова мова, оскільки публікували праці лише українською мовою. Виявлялась чітка тенденція – обов’язкова заміна іншомовних слів українськими відповідниками. Найскладнішим при цьому було формування науково-технічного, ділового і військового стилів, оскільки в них не знаходила застосування українськомовна термінологія [57, с. 69–85].

У монографії «Історія української мови: лексика і фразеологія» автори описали п’ять періодів розвитку лексики української мови, розширивши перший етап розвитку та звузивши останні.

1. Праслов’янська лексика. Основне ядро лексичної системи кожної слов’янської мови складають праслов’янські слова. Праслов’янський лексикон, у свою чергу, складається зі слів, успадкованих з індоєвропейської прамови, які було збережено без особливих змін або з деякими модифікаціями, та слів, що

виникли на основі праіндоєвропейських коренів у результаті словотворення слов'ян.

2. Лексика давньоукраїнської мови. Давньоукраїнська мова успадкувала з праслов'янської розгалужений, у багатьох галузях спеціалізований, лексичний склад, що відбив високий ступінь пізнання праслов'янами та їхніми нащадками навколишнього середовища, людини, високий рівень розвитку матеріальної та духовної культури, виробництва, суспільної організації.

3. Лексика XIV – XV ст. Лексика староукраїнської мови представлена як система переважно в пам'ятках ділового письменства. Це здебільшого офіційні та юридичні документи: дарчі, підтвердні й купчі грамоти, у яких йшлося про земельні володіння, привілеї, данини, феодалні повинності. У текстах ділових паперів староукраїнська лексика виступає здебільшого у прямому значенні, вона стилістично нейтральна. Більшість слів, необхідних для вираження життєво важливих понять з матеріального та духовного життя суспільства, було успадковано з давньоукраїнської мови. Це переважно слова спільнослов'янського походження та давно адаптовані носіями слов'янських мов запозичення з германських, тюркських мов та грецизмів.

4. Староукраїнська писемність XVI – XVIII ст. орієнтувалася на мовну традицію попереднього періоду, яка формувалася на основі давньоукраїнської мови, а також опиралася на мовні норми церковнослов'янської мови. Зміни в словниковому складі цього періоду відбувалися в кількох напрямках:

1) певна кількість лексичних одиниць, які вже функціонували в мові попередніх епох, засвідчені з видозміненою семантикою;

2) для всіх лексико-семантичних груп слів характерною була велика кількість деривативних утворень;

3) одним із засобів збагачення лексичного складу літературної мови була постійна взаємодія церковнослов'янських і книжних українських елементів, з одного боку, і народнорозмовних, з іншого;

4) інтенсивна розбудова лексичної системи була причиною активних запозичень з інших мов, особливо з польської та російської.

5. Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XX ст. Період остаточного утвердження в українській мові народномовної основи супроводжувався розширенням обсягу традиційних тематичних груп лексики української мови і формуванням якісно нових, спричинених суспільним прогресом, номенів [137, с. 15–156].

У колективній монографії «Становлення та нормування української економічної терміносистеми» дослідники виокремлюють чотири періоди розвитку української економічної лексики.

1. Період писемних пам'яток XIV – XV ст. характеризується відображенням значної кількості спеціальних понять сфери економіки. Фіксують, зокрема, такі лексичні одиниці: *вага, враховувати, личба, мито, цина, приход* та ін. Назви лексем становлять ядро формованої протягом наступних століть спеціальної економічної лексики. Значення і функціонування частини з них зберігається протягом тривалого часу, інших – розширюється в подальшому шляхом утворення лексичних гнізд, коли навколо одного кореня групується ціла низка слів.

2. Староукраїнський період XVI – XVIII ст. визначається тим, що в діяхронному аспекті спеціальна лексика на позначення ринкових відносин представлена, головним чином, у записах текстів виробничого й торговельного змісту. Щодо ділової сфери, то торговельна лексика закріплюється в судових актах, супліках, скаргах, купчих і дарчих записах, духівницях, описах і реєстрах майна. Спеціальні поняття на позначення ринкових відносин поставали у вигляді окремих слів, функція яких подвійна, тобто загальноновживана і спеціальна серед загальноновживаних слів, що активно входять до фахового словника, здебільшого відомі у практичній діяльності людини. Однак, виробнича лексика краще, ніж терміни, зберегла побутову виразність: *вимелокъ, кишковарка, купилиця, перепродуха*.

3. Період зародження української наукової термінології XIX – початку XX ст. характерний тим, що продовжували функціонувати терміни, утворені

внаслідок переосмислення загальнонародних слів, відомих ще з часів Київської Русі.

4. Сучасний етап розвитку. Дослідники відзначають, що і в сучасній українській мові відповідні слова можуть вживатися як у термінологічному, так і в нетермінологічному значенні [177, с. 60–63].

Н. А. Ковальська характеризує п'ять етапів становлення і розвитку української економічної термінології.

1. Економічні найменування давньоукраїнського періоду. Лексика, пов'язана з економічним розвитком України, із внутрішньою і зовнішньою торгівлею почала формуватися ще в давньоукраїнський період на основі спільнослов'янських коренів **-куп-**, **-мін-** та ін. (*купити, куплений, міняти, продавець, продаж*). Процес подальшого становлення лексики на означення понять, зумовлених економічними і торговельними відносинами, здійснювався переважно на базі тих елементів, які українська мова успадкувала з праслов'янської.

2. Українська економічна лексика XIV – XV ст. У цей період основу засобів вираження понять, пов'язаних з економічним станом країни, торгівлею в ній, складали слова, успадковані з давньоукраїнської мови. На означення торгівлі як процесу виступало в зазначений період одне головне дієслово в різному графічному оформленні: *торговати, торгувати, торгувать* та ін. У сфері дій, пов'язаних з купівлею-продажем, використовували похідні утворення від давніх спільнослов'янських коренів **-да-** та **-куп-**: *запродати, закоупити, коуповати, купити, покупити, продавати, продати* та ін.

Унаслідок нових міжетнічних контактів на торговельно-економічному рівні в українській мові XIV – XV ст. почали функціонувати запозичені слова, переважно з романських і германських мов через посередництво старопольської і старочеської мов, напр.: *гандель, крамь, ринокъ*. Вони стали також базою для творення нових слів цієї групи.

3. Українська економічна лексика XVI – XVIII ст. Протягом XVI – XVIII ст. в українській мові продовжують вживати спеціальні найменування з

давньоукраїнської мови та староукраїнської ділової писемності, засвідчені пам'ятками давньоукраїнського періоду і XIV – XV ст. З поступовим розвитком суспільства та мови у сфері торгово-економічних відносин також виникають нові слова, що утворилися на ґрунті української мови та на основі спільнослов'янської лексики: *купецтво, купованьє, перекупникъ, перекупництво, подкупне, подкупца*.

Міжнародні економічні зв'язки українських земель зумовили появу нових запозичень, переважно із західноєвропейських мов і східних мов (найчастіше з польської мови, а з початку XVIII ст. – з російської), напр.: *квота, шинкъ*. На їхній базі формуються нові торгово-економічні номени, напр.: *шинковати, шинкованьє, шинковний*.

Загалом впродовж XVI – XVIII ст. в українській писемності спостерігається процес стабілізації засобів вираження понять, пов'язаних з торговельно-економічними відносинами, вироблення фінансово-економічної лексики на основі автохтонних лексико-словотворчих ресурсів і засвоєння іншомовної термінології.

4. Українська економічна термінологія XIX – XX ст. Із розширенням міжнародних стосунків України у XIX – XX ст. збільшується кількість запозичених термінів з інших мов: *аванс, авізо, акцепт, акциз, біржа, бухгалтерія, бюджет, валюта, вексель, дебет, депозит, емісія, інвестиції, інкасо, капітал, квота, кредит, пеня, такса, тариф, штраф, чек* та ін.

5. Українська економічна термінологія кінця XX – поч. XXI ст. Новий етап розвитку української наукової мови розпочався після проголошення України незалежною державою та конституційним закріпленням за українською мовою статусу державної. Це найпродуктивніший період як для української наукової мови, так і для її термінології. Українська економічна термінологія поширюється та розвивається з великою інтенсивністю в контексті української наукової термінології, формування якої пов'язано з позамовними і власне мовними чинниками.

У сучасній українській мові збільшується кількість економічних термінів, відбувається їхнє якісне вдосконалення, пристосування до норм літературної мови, спостерігається розширення семантики загальноживаних термінів. Українська економічна термінологія формується з урахуванням національних традицій, досягнень інших народів та міжнародної практики термінотворчості [77, с. 193–196].

І. І. Козловець відповідно до власне мовних та позамовних чинників в історії формування української фінансово-кредитної лексики виділяє п'ять основних етапів:

- 1) XI – середина XIX ст.;
- 2) II половина XIX – початок XX ст.;
- 3) 20-ті роки XX ст.;
- 4) 30-ті – кінець 80-х років XX ст.;
- 5) із 90-х років XX ст.

У дослідженні науковець описує перший період, у якому торговельно-економічній лексиці були притаманні риси стихійно організованої системи, яка в наступні періоди з розвитком мови, науки й суспільно-економічних відносин зазнала суттєвих еволюційних змін. На цьому етапі творення економічного словникового фонду основним чинником, під впливом якого з'являлися економічні найменування, виступала безпосередньо економічна, фінансова практика та її відбиття в побутовій свідомості агентів виробництва [80, с. 73–81].

І. С. Крисюк, проаналізувавши розвиток української комерційної лексики, що розвивалась на основі торговельної, виокремлює чотири етапи.

1. Період Київської Русі. Підприємництво і торгівля набули справжнього розвитку. На цьому етапі зафіксовано понад 80 ремісничих фахів: *бондарі, зброярі, кожум'яки, ковалі, шевці* тощо. Кожний ремісник був і підприємцем, і комерсантом. Наприклад, ще в середньовічній Франції лляні тканини звалися руськими, а в англійську мову лексема *соболь* прийшла з давньоукраїнської. Розквіт підприємництва і комерційної діяльності відбився в «Руській Правді».

2. Період татаро-монгольської навали. Татаро-монгольська навала підірвала всі сфери політичного, економічного, культурного життя Київської Русі. Але торгівля і ремесла дуже швидко відроджувалися, розвивалася комерційна діяльність. Виникали постійні ярмарки і базари, зароджувалася спеціалізація торгівлі.

3. Розвиток мануфактури. Ремісничче виробництво стало підґрунтям появи нової стадії в розвитку рукомета, хоча перші фабрики з'явилися ще наприкінці XVI ст. (Київський і Львівський монетні двори, Янівська папірня, пушкарні в Києві, Чигирині тощо). Вони тривалий час мали спорадичний характер, виникали, розпадалися, були створені знову. Тільки XV ст. увійшло в історію як доба розквіту мануфактури. На найбільш розвинених мануфактурах використовували енергію водяного колеса.

Поряд з мануфактурним виробництвом продовжувався розвиток ремесел, хоча деякі з них відпали або змінювали свій характер. Так, чумацький промисел з торговельно-транспортного перетворився на транспортно-торговельний. В усіх видах підприємництва, так само як і в комерційній діяльності, у XVIII – на початку XIX ст. відбувався процес первісного накопичення капіталу.

4. Початок промислового перевороту. Перша половина XIX ст. характеризується початком промислового перевороту, переходом від мануфактури до фабрики, до великої машинної індустрії.

Дослідник зазначає, що основу лексики, пов'язаної з торгівлею, як і суспільно-політичної, юридичної та військової, становить праслов'янська лексика, найповніше ця група лексики представлена переважно в пам'ятках ділового письменства (у лексиці староукраїнської мови XIV – XV ст.). Це зафіксовано здебільшого в офіційних юридичних документах: дарчих, підтвердних і купчих грамотах, привілеях, данинах, розмежувальних грамотах, вкладних грамотах, боргових зобов'язаннях і поруках, записах на визначення посагу, про майно чоловіка і дружини, а також у грамотах купцям з дозволом вільного проїзду через володіння феодалного правителя, з визначенням

розміру мита від товарів у різних торгових центрах, на переправах, у записах про оренду, повідомленнях про збір податків [90, с. 28–30].

Н. С. Лиса та Т. М. Янкова зазначають, що українська економічна лексична система почала формуватися ще в період Київської Русі, коли розвиток торгівлі та ремесел спричинив появу нових понять та слів. Економічні поняття формувалися на основі старослов'янських коренів.

Упродовж XIV – XV ст. тривав інтенсивний розвиток торгівлі та покращилося економічне становище країни. Основою творення економічних термінів слугували слова, успадковані з давньоукраїнської мови, та їхні похідні: *должникъ, доходъ, приходъ, торговля*. У цей період активізувалися міжнародні контакти, тому з'явилися номени, запозичені з романо-германських мов через посередництво старопольської та старочеської: *бровар, гендель, ринок, сума*.

Нові торгово-економічні відносини XVI – XVIII ст. спричинили активні запозичення з російської мови, а в XIX ст. економічна лексика творилася на основі різних ресурсів та запозичень.

На початку XX ст. українську мову активно поповнили запозичення з німецької мови: *борг, капітал, контракт*. Це пояснюють появою перекладів Іваном Франком та Лесею Українкою праць провідних німецьких економістів. Також функціонували власне українські терміни: *багатство, ввіз, вивіз, купування*.

На сучасному етапі англійська мова через свій міжнародний статус, деякі культурологічні чинники та панівне становище англійської цивілізації стала основним джерелом економічної термінології [100, с. 68–72].

О. М. Михалевич виокремлює чотири періоди розвитку та становлення економічної лексичної системи української мови.

1. Сучасна українська економічна терміносистема почала формуватися ще в період Київської Русі з розвитком торгових відносин. Зміна устроїв, поява одних понять і зникнення інших – усе це зумовило зміну словникового складу економічного лексичного фонду. Звичайні слова набували специфічного характеру внаслідок уживання в державних документах.

2. Період писемних пам'яток XVI – XVIII ст., коли фіксують низку економічних найменувань, утворених шляхом термінологізації загальноживаних слів: *заплатити, застава, кошт, купувати, сума, пожиток, продавати, продаж* та ін.

3. Другу половину XIX ст. вважають початком становлення більшості галузевих термінологій української літературної мови. Зародження української термінології як невід'ємного складника науки лінгвістики пов'язують із процесом свідомого втручання в природний розвиток мови з боку мовознавців та фахівців певної галузі знань.

4. Кінець XIX – початок XX ст. в Україні позначений активним входженням в українську економічну термінолексику одиниць з німецької мови. На становлення української економічної терміносистеми також впливала російська наука [106, с. 227–228].

О. Д. Огуй, дослідивши функціонування монетно-лічильних найменувань на Буковині та в Молдові XIV – XIX ст., виокремив відповідну періодизацію, у якій виділив п'ять періодів.

1. Період гривни, гроша та рубля (1388–1470-ті рр.) характеризується вживанням лічильних термінів *гривна, рубль* та (дещо згодом) *грош* з конкурувальним номеном *злотий*.

2. Період татарського злого (1470–1570-ті рр.) визначено функціонуванням *татарського злого* разом з паралельним використанням *асар, денарій, півгрош*.

3. Талярний період (1570–1670-ті рр.) починається з використанням талярної монети в актах купівлі-продажу у 1577 р. і продовжується до 1670-х рр. Супутні монети – *угорські жолтиї, потронеки* та *бані*.

4. Період лея та бані (1670–1770-ті рр.) характеризується постійним уживанням *лея* в актових матеріалах купівлі-продажу. Функціонував у поєднанні з термінами *бані, голбіни* та *потроники*.

5. Період лея та крейцера (1770–1830-ті рр.) починається із середини 1770-х рр. – часу анексії Буковини і продовжується до кінця 30-х рр. XIX ст., періоду

майже повної асиміляції монетно-лічильних найменувань з австрійською терміносистемою. Крім *ля* та *крейцера*, функціонували також терміни *бані*, *дукати* та *сороківці* [115, с. 12–18].

О. В. Чорна зазначає, що періодизація розвитку української податкової лексичної системи збігається з етапами розбудови української держави, з еволюцією економічних відношень. Становлення та розвиток податкових найменувань умовно поділяє на шість основних етапів: перший (період Київської Русі); другий (період татаро-монгольського завоювання Київської Русі); третій (II половина XIV ст. – I половина XVII ст.); четвертий (II половина XVII – I половина XIX ст.); п'ятий (II половина XIX – I половина XX ст.); шостий (II половина XX – початок XXI ст.).

Перший етап пов'язаний з існуванням централізованої держави Київської Русі, що мала систему економічних, фінансових, торговельних відносин, установлену систему плат і повинностей та назв на їх позначення: *данина*, *дари*, *корми*, *подимне*, *поклони*, *полюдне*, які стали основою подальшого розвитку податкової лексики.

Другий етап відображає входження до мови нових найменувань на позначення плат і повинностей: *бігар*, *іхраджат*, *нузул*, *тагар з худоби*, *улаг*, запроваджених Золотою Ордою, які отримали узагальнену номінацію «татарщина».

Третій етап пов'язаний із перебуванням значної частини українських земель у складі Великого князівства Литовського. Цей період поповнив лексичну скарбницю української мови одиничними номенами на позначення об'єктів оподаткування та нових видів податків: *броднина*, *горщина*, *капщина*, *лоевое*, *житищина*, *волощина*, *плечове*, *рогове*, *пасічне*.

Для четвертого етапу вирішальним стало перебування більшої частини українських земель у складі Російської імперії, що внесло свої корективи в уже сформовану на той час лексичну систему оподаткування. Для цього періоду характерне активне утворення термінів-словосполучень із ключовими словами *акциз*, *збір*, *податок*: *акцизний збір*, *гербовий збір*, *гільдійський збір*, *податок на*

спадщину, прогресивний податок та входження до української мови нових іншомовних лексем на позначення видів податків.

П'ятий етап ознаменувався зрушенням суспільно-політичного й економічного розвитку тогочасного українського суспільства, процесом формування нової системи оподаткування. Наприкінці ХІХ ст. з'явилися українськомовні праці з економіки В. М. Навроцького, С. А. Подолинського, О. С. Терлецького, у яких поряд з автохтонними термінами в науковому обігу закріпилися іншомовні: *конкуренція, контракт, оренда*.

Шостий етап у розвитку податкової термінології пов'язаний, з одного боку, з повоєнною розбудовою народного господарства та запровадженням нових видів оподаткування: *збір з оборотів торговельних підприємств з реалізації населенню предметів особистого користування та домашнього вжитку, місцевий збір на дитяче харчування, податок з публічних видовищ та розваг, одноразовий збір на забезпечення родин червоноармійців, прибутковий податок з колгоспників*, а з іншого – набуттям Україною статусу незалежності, створенням власної державної податкової служби та її підрозділів, що спонукало до систематизації та унормування податкової термінології. Для початку ХХІ ст. характерне значне поповнення запозиченими термінами: *боніфікація, люстрація*; поступове вилучення з мови російських кальок та заміна їх словами, які відповідають лексичним нормам сучасної української мови: *продрозверстка – продрозкладка, податок доходний – податок прибутковий*; активне поширення багатоконпонентних термінів-словосполучень: *збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства; прогресія шкали податкових ставок проста (ступінчаста)* [181, с. 11–12].

Отже, як показує огляд наукових розвідок, єдиного підходу до періодизації розвитку торговельно-економічної лексики немає. У нашому дослідженні спираємося на періодизацію української торговельно-економічної лексики авторів колективної монографії «Історія української мови» [137], оскільки в ній чітко окреслені періоди розвитку торговельно-економічної лексики відповідно до історичних та суспільно-економічних відносин.

1.3 Опис писемних пам'яток української мови XIV – XVIII ст.

На кінець XIV ст. українські землі входили до складу кількох держав. Більша частина території України, а саме: Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина, Волинь і північно-східне Поділля – входили до Великого князівства Литовського, Галичина й південно-західне Поділля були захоплені Польщею, частина подільських і галицьких земель (Буковина) відійшла до Молдавського князівства, Закарпаття було під владою угорських королів [15; 47; 63; 137].

Головним репрезентантом української мови XIV – XVIII ст. стають актові, замкові та судові книги, юридичні документи: дарчі і купчі грамоти, заповіти.

Для всебічного опису торговельно-економічних найменувань обрано такі писемні пам'ятки та збірники: Акти Вишнівської міської книги; Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.; Акти Волинського воєводства кінця XV – XVI ст.; Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст.; Акти Житомирського городського уряду: 1590 р., 1635 р.; Актова книга Житомирського городського уряду 1611 року; Актовая книга Стародубського городового уряду 1693 года; Акты, относящиеся к истории Западной России; Артикули або закони Великого князівства Литовського; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси; Волинські грамоти XVI ст.; Володимирський городський суд. Подокументі описи актових книг; Грамоти XIV століття; Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років; Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (збірник писемних пам'яток); Документи Богдана Хмельницького (1648–1657); Документи Львівського Ставропігійського братства: поч. XVI – серед. XVII ст.; Книга Київського підкоморського суду (1584–1644); Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI – XVII ст.; Литовська метрика 1545 року; Лохвицька ратушна книга другої половини

XVII ст.; Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр.; Реєстр доходів і видатків; Памятники дипломатического и судебно-делового языка русского: в древнем Галицко-Володимирском княжестве и в смежных русских областях, в XIV и XV столетиях; Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина (збірник писемних пам'яток); Українські грамоти XV ст. Обрані тексти відображають українську ділову писемність Волині, Наддніпрянщини та Галичини у XV – XVIII ст.

Вижвівська актова книга – пам'ятка українського ділового письменства канцелярського судочинства Західного Полісся XVII ст. У ній репрезентовано чимало застарілих слів, правничої та урядовчої термінології, пов'язаної з тогочасними суспільно-історичними реаліями Вишівської землі.

В «Актах та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.» вміщено тексти, які висвітлюють політичне культурне та соціально-економічне життя населення XIII – першої половини XIV ст.

З «Актив Волинського воєводства кінця XVI ст.» дізнаємося про швидкий розвиток товаризації земельних відносин – власники землі могли на власний розсуд вільно розпоряджатися нею: продавати, дарувати, заставляти, передавати у спадок й віддавати в оренду. У пам'ятці окреслені різні операції на ринку нерухомості (питання застави, купівлі та продажу земельної власності).

«Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст.» відображає суспільно-економічне життя населення, у ній вміщені акти, грамоти та судові позови з майнових та побутових питань.

Зі змісту судових справ «Актив Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» можна простежити тогочасні товарно-грошові відносини, адже крадене майно, худоба, збіжжя тощо, про які йшлося в документах, оцінювали в грошовому еквіваленті.

В «Актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року» подано характеристику суспільних і правових відносин та побуту українського народу.

«Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года» містить судові акти, пов'язані з майновими та торговельними спорами, отриманням спадку, справами побутового характеру.

До писемної пам'ятки «Акты, относящиеся к истории Западной России» увійшли документальні матеріали з історії Московії (Росії), України, Білорусі і Литви за 1340–699 рр., які здебільшого стосуються взаємовідносин Московії (Росії) з Україною, Литвою, Польщею, Лівонським орденом, Кримським ханством, феодального і монастирського землеволодіння, розвитку українських міст та інших питань.

«Артикули або закони Великого князівства Литовського» увібрали в себе основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства, норми римського, руського, польського і німецького кодифікованого звичаєвого права, відповідну місцеву судову практику. Його положення були чинними на землях Литви й України до середини XIX століття.

До «Волинських грамот XVI ст.» увійшли грамоти володимирських актових книг XVI ст., так звані кріпосні документи: духовні, дарчі, продажні, закладні та ін.

Збірник «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.» складається з трьох актових книг Житомирського гродського уряду 1605, 1609, 1649–1650 рр. і Підкоморської книги Київського воєводства 1643 р., що охоплюють різні сфери суспільно-політичного, соціально-економічного життя українського народу, правових і ділових відносин, суду.

У книзі «Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)» вміщені листи, універсали та накази Богдана Хмельницького за 1648–1657 рр., які стосуються дипломатичних та майново-правових відносин.

«Документи Львівського Ставропігійського братства: поч. XVI – серед. XVII ст.» відображають різні сторони діяльності Львівського Ставропігійського

батства: підготовка визвольної війни українського народу, дипломатичні, побутові та майнові питання.

До видання «Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI – XVII ст.» увійшли описи актових книг Кременецького земського суду, які висвітлюють економічне, соціально-політичне і правове становище українського народу, його багатовікову боротьбу за соціальне і національне визволення. Численні документи розповідають про заснування і розвиток міст і сіл, про побут, судочинство тощо.

Документи збірника «Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина» висвітлюють торговельну діяльність населення Волині й Наддніпрянщини в XIV – середині XVII ст., що дає можливість на підставі конкретних фактів реконструювати сітку ярмарків і торгових шляхів, обсяг і номенклатуру товарів, особливості грошового обігу тощо. Чимало актів присвячено зв'язкам місцевого купецтва з іншими регіонами України, Польщею, Білоруссю, Литвою, Молдовою і Волощиною, Кримом, Туреччиною і Росією. Значну кількість текстів збірника становлять протоколи купецьких спорів, які достовірно фіксують тогочасний побут, мову, купецькі традиції.

1.4 Генетична характеристика української торговельно-економічної лексики

Галузева номінація, тобто процес найменування спеціальних понять науки і техніки, є цілеспрямованим творчим процесом. Утворення галузевих лексем відбувається свідомо, з прагненням до чіткої системи. Вони виникають у професійному середовищі. Для створення нового спеціального найменування можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес: його визначають об'єктивні та суб'єктивні моменти, зовнішні та внутрішні чинники [123].

Спеціалізовані лексеми, як і інші пласти лексики, можуть виникати на базі наявних слів і коренів літературної та діалектної лексики. Але процес творення галузевих номенів має низку рис, що відрізняють його від творення слів загальноживаної лексики. Для виникнення спеціального найменування необхідна чітка дефініція, чого не потребує нова одиниця загальноживаної лексики. Галузевий словотвір має у своєму активі різноманітні словотворчі засоби [77, с. 193].

Українська торговельно-економічна лексика з погляду походження, семантики та структури відзначається неоднорідністю. Її ядром є автохтонна лексика, що складалася упродовж віків.

Основу засобів вираження понять, пов'язаних з торгівлею, становили в XIV – XVIII ст. утворення, що сформувалися ще в добу Київської Русі. Центральним словом на позначення торгівлі як процесу виступає в цей період дієслово *торгувати* в різному графічному оформленні, що відбиває як традиційне його написання, так і риси живого народного мовлення на ранніх етапах становлення української мови [137, с. 234].

Продуктивними у словотвірному плані були похідні від праслов'янської основи **-мѣн-**, що називали дії на позначення різних обмінних операцій. Серед них дієслова: *замѣнити*, *заменити*, *дати измѣноу*, *дати отмѣну*, *мѣнити*, *променити*, *проминити* та ін. У діловій писемності XIV – XVIII ст. з'являються однослівні й описові утворення, що вказують на порушення обов'язків, узятих сторонами під час купівлі-продажу: *выстоупити ис меня*, *купити*, *рушити*, *рушати мену* [137, с. 236].

Відбувався і подальший розвиток системи засобів вираження відносин, пов'язаних із грошовими (борговими) зобов'язаннями, кредитуванням та його умовами, орендуванням, грошовими розрахунками тощо. З-поміж численних лексем можна виокремити дієслова та дієслівні словосполучення: *дати личбу* (*дати фінансовий звіт*), *личити* (*рахувати*), *мѣнити* (*становити*, *дорівнювати*), *наложити* (*витратити*), *отмѣнити* (*відшкодувати*, *компенсувати*), *позычити*, *позычати*, *раховати* та ін. [137, с. 237].

Цілком очевидно, що процес подальшого становлення дієслівної лексики на позначення понять, пов'язаних із торгівлею, здійснювався переважно на основі тих елементів, які було успадковано від мови періоду Київської Русі. Поряд із семантично спеціалізованими лексичними одиницями, що функціонували вже в згаданий період (*купити, платити, продати, торгувати* та ін.) засвідчено похідні від них лексеми на означення понять, пов'язаних із торгівлею [137, с. 238].

У процесі розвитку торгово-економічних відносин у староукраїнській лексиці з'явилися нові запозичення.

Запозичення слів – природне і необхідне явище мовного розвитку, зумовлене міжнародними зв'язками, контактами, взаємовідносинами народів та держав. Коло запозичень у кожен історичну епоху окреслюють суспільно-політичні, культурні та інші чинники, і цей етап відбувається разом із розвитком мови.

Автори колективної монографії «Історія української мови: лексика і фразеологія» зазначають, що велику кількість запозичень містила вже праслов'янська мова. Найчисленнішими запозиченнями цього періоду були лексеми з романських і германських мов. Із германських мов спільнослов'янська запозичила такі номени, пов'язані з торгівлею: *вага, мито, пенязь*. У давньоукраїнський період найбільшу кількість становили іншомовні найменування з грецької та староболгарської мов: *анфраксь, баня, палата* тощо.

У XIV – XV ст. унаслідок нових міжетнічних контактів у процесі торговельно-економічних відносин у староукраїнській лексиці з'явилися нові запозичення переважно з романських та германських мов через посередництво старопольської та старочеської: *гандель, кошть, крамь, товарь, ярмарокь*.

Упродовж XVI – XVIII ст. у системі лексики, пов'язаної з торгівлею, продовжували функціонувати номени, сформовані на основі спільнослов'янської лексики: *купувати, продавати, торговати*. Міжнародні економічні зв'язки українських земель зумовили появу нових запозичень із

західноєвропейських і східних мов: з німецької – *шпнк, фримарокь*; з латинської – *депозить, експенса, калкуляція, квота, кредит*; з французької – *квитанція* [137, с. 234–468].

Дослідивши розвиток запозичень в українській економічній лексиці на сучасному етапі становлення, О. С. Ковальчук та Д. Л. Романчук серед причин запозичення іншомовних економічних найменувань виокремлюють такі екстралінгвальні чинники:

1) утворення незалежної держави, розвиток в Україні ринкової економіки, еволюція міжнародних економічних зв'язків: *брокер, ваучер, дилер, консалтинг, менеджер, ріелтор, саміт, спонсор, тендер*;

2) використання англіцизмів мовцями переважно в розмовному мовленні, у художній літературі, сприйняття слухачами іншомовних слів як таких, що краще звучать: *логіст, пролонгація, селебреті, топ-менеджер*;

3) існування американських організацій, фірм на території України, користування американською продукцією: *«Проктер енд Гембл», «Шелл», «ТНК БП (British Petroleum)», Microsoft, Word, Apple*;

4) розвиток туризму в Україні, поглиблення міжнародних культурних зв'язків: *олінкюзів, чартер, круїз*.

Серед внутрішніх причин запозичень дослідники виокремили такі основні інтралінгвальні чинники:

- відсутність слова для називання нового предмета, нового явища, поняття тощо: *маркетинг, тендер, супермаркет, імпічмент*;

- потреба у слові, у називанні для усунення непорозумінь між партнерами: *інвестор, дивіденд, дефолт, трейдер, брокер, ф'ючерс, дисконт, менеджер*;

- потреба у позначенні комунікативно актуального поняття: якщо поняття торкається життєво важливих інтересів людей, то і слово, що його позначає, стає загальноновживаним: *ваучер, омбудсмен, маркетинг*;

- необхідність у розмежуванні змістовно близьких понять: *брифінг – прес-конференція, дилер – торговець*;

- необхідність спеціалізації понять у тій чи іншій сфері: *превентивний – попереджувальний, аудитор – бухгалтер-ревізор*;

- тенденція до заміни словосполучень й описових зворотів однослівними найменуваннями: *саміт – зустріч на найвищому рівні; лейбл – товарна етикетка з фірмовим знаком*;

- потреба в нових номінаціях як данина моді, престижності, підвищенню власного авторитету в очах оточення: *грумінг, фріндж* [78, с. 149–151].

У своїх мовознавчих розвідках В. П. Сімонок аналізує запозичення в українській мові з погляду тривалості їх функціонування та розподіляє їх на давні, що ввійшли ще в дописемний період, та сучасні. До давніх зараховує окремі германізми, успадковані від варягів та вікінгів. Наслідком торговельних контактів із німецькими князівствами у XIII – XIV ст. стали запозичення *варт, кошт, крам, ярмарок* [146, с. 19].

На думку авторки, німецька мова першою виробила досконалу економічну лексику і в XIV – XV ст. стала для української мови джерелом прямого запозичування слів: *гандель, мито, ринок, ярмарок*.

У XVI – XVII ст. в українську мову починають проникати запозичені слова з французької мови: *аванс, квитанція, пенсія, фінанси, фірма*.

Обмежена кількість слів англійського походження того часу належить головним чином до торговельної лексики й одиниць виміру: *гінея, дюйм, миля, чек, ярд*.

Одним зі шляхів проникнення лексичних запозичень в українську мову XVIII ст. була література. Іншомовні найменування потрапляли також через мову привілейованих соціальних груп, які перебували на службі в закордонних містах при дворах і посольствах, та діячів культури, які навчалися за кордоном.

Дослідник зазначає, що запозичення з англійської, французької та німецької мов в українську не є поодинокими, а становлять семантичні блоки, співвідносні з певним простором у концептуальній і мовній картинах світу.

Основу соціально-економічної лексики формували слова, пов'язані з фінансово-економічною й торговельною діяльністю суспільства. У зв'язку з

цим активізувалося функціонування ряду лексем, які раніше вживалися тільки для позначення фінансових явищ: *ажіотаж*, *вексель*, *дефіцит*, *інфляція*; відбулися зміни в семантичній структурі окремих слів. Наприклад, слово *аутсайдер* зі спортивної термінології перейшло у фінансово-економічну зі значенням «підприємство, що не входить до монополістичних об'єднань і веде з ними конкурентну боротьбу».

Наприкінці ХХ ст. в українській мові активізувалася велика кількість слів англословного походження, пов'язаних з інвестиційною діяльністю та біржовими операціями: *консалтинг*, *офшор*, *трани* [146, с. 10–13].

В. М. Титаренко зазначає, що на взаємозв'язок запозичень у мові з екстралінгвальними факторами впливають історичні моменти. Наприклад, найпотужнішим струменем чужомовні запозичення входили в українську мову в Х – XII ст., під час запровадження християнства, розквіту Київської Русі; у XIV – XVII ст., в період нового державотворення, а також експансії іншими державами; наприкінці ХХ ст., у час змін у соціально-культурній, політичній сферах: переходу на ринкову економіку, комп'ютеризації, технізації [158, с. 157–158].

Предметом дослідження В. М. Титаренко стали запозичення в грамотах Київського міського магістрату XVI – XVII ст. Авторка стверджує, що найбільше зафіксовано полонізмів, крім того, значна частина іншомовних слів потрапила до української мови через посередництво польської. Це латинізми: *привілей*, *фактор*; германізми: *рахунок*, *цло* тощо. Також у пам'ятках функціонували слова старогрецького походження, запозичені переважно через посередництво старослов'янської мови: *монастирехь*, тюркізми: *о(р)ди*, старогерманізми: *князь*, *віра*, які були відомі в лексичному складі української мови попередніх століть [158, с. 159–161].

Проаналізувавши запозичення економічної лексики у «Словнику української мови» у 20-ти томах, Л. М. Томіленко з'ясувала, що їхня кількість складає близько 19,8 % від усіх галузевих найменувань, не враховуючи тих, які утворилися від іншомовних основ. Дослідниця наводить такі приклади

іншомовної лексики в межах економічної та фінансової тематичних груп: угоди, розпорядження (*делівері, фоб*); установи (*холдинг*); фінансові дії, операції, процеси (*акорд, лізинг, овердрафт*) [164, с. 28].

О. В. Чорна, дослідивши податкову лексику як частину економічної, стверджує, що сучасна українська податкова система з погляду походження, семантики, структури – гетерогенна. Її ядро складають народні галузеві найменування, сформовані на праслов'янській лексичній основі: *данина, дари, збірчий, оброк, побір, полюддя, плата*. Перші запозичення на позначення плат і повинностей відомі з XIII ст. і пов'язані із запровадженням Золотою Ордою нових видів податків та номінацій на їх позначення: *баскак, бігар, нузул, тамга, улаг, харадж, ям, ясак*.

Із другої половини XIV ст. до української мови входять поодинокі податкові лексеми з грецької (*руга*), латинської через польську (*чиниш*), молдавської (*глоба, илишь*), литовської (*дякло, тивоуньщина*), польської (*стації*) та французької (*шос*) мов.

Починаючи з XVIII ст., українські податкові номени продовжували поповнюватися переважно грецизмами (*гіпотека, посесія*) та латинізмами (*антиципація, акциз, акумуляція (прибутків), баланс, субвенції, трансферти*), меншою мірою з німецької (*капітал, рента, фрахт*), італійської (*порто-франко*), французької (*жиро, тариф*) та інших мов. Чужомовні лексеми входили в лексичну систему з неоднаковою інтенсивністю в різні хронологічні періоди. Інтенсивність поповнення української податкової лексики в певні хронологічні періоди була неоднаковою. Зокрема у XVIII ст. спостерігався вплив грецької, латинської мов, у XIX – XX ст. – німецької, італійської, французької. Запозичені найменування інколи витісняли автохтонні номінації: *дань – дачка – контрибуція* (лат.), *нарост – отсоток – процент* (пол.), поповнювали синонімічні ряди. Іншомовні номінації потрапляли до української мови здебільшого через посередництво польської чи російської мов. З російської було запозичено слова *п'ятирічка, трудовень, продподаток, зрівнялівка* [181, с. 8–10].

О. В. Чуєшкова виокремлює основні причини запозичення слів в економічній лексиці:

1) слово запозичується разом із поняттям, реалією, донедавна відсутньою в мові: *трансакція, трейдер*;

2) інтернаціональний характер чужомовних номенів: укр. – *авізо*, нім. – *Aviso*, англ. – *aviso*;

3) тенденція до лаконізму: *міжнародні торги – тендери, зниження курсу валюти – девальвація*;

4) однозначність запозиченого найменування, тоді як питоме слово може мати якісь додаткові відтінки, викликати зайві асоціації: термін *управління* має в українській мові три значення – «дія за значенням управляти», «адміністративна установа або відділ якоїсь установи або відділу», «те саме, що керування». Натомість слово *менеджмент* однозначне – «сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків»;

5) престижність запозичень, які здаються сучаснішими, ніж їхні українські відповідники: *постачальник – провайдер, перекупник – дилер*.

Серед усього масиву запозичень автор виокремлює три групи. До першої належить лексика, давно засвоєна українською мовою, пристосована до її фонетичних і граматичних законів: *акція, банк, біржа, валюта, дебет, кредит, сальдо*. Друга група представлена термінами, які з'явилися порівняно недавно (останні 20 років): *бренд, трансакція, офшор*. До третьої групи дослідниця відносить «майбутні запозичення». Це сучасні бізнесові реалії, які вже стабільно зайняли своє місце в англійському та американському діловому лексиконі, але досі не знайшли відображення в англо-українських словниках: *glass ceiling* – буквально «скляна стеля», а саме «невидима межа у службовій ієрархії, неподоланна для певної категорії працівників» [183, с. 10–14].

Отже, проаналізувавши мовознавчі праці щодо лексичного складу української торговельно-економічної лексики в різні періоди розвитку, можемо

стверджувати, що основну її частину складала автохтонна лексика. Запозичення іншомовних слів було і є одним із засобів поповнення галузевих номенів.

1.5 Лексико-семантичні та тематичні групи української торговельно-економічної лексики

Лексика мови – явище неоднорідне як у плані змісту, так і щодо вираження. Номен будь-якої галузі знань пов'язує близькість тих понять, номінаціями яких вони є, тож вони не існують самостійно, а функціонують об'єднано та організовано.

У сучасному мовознавстві поняття «лексико-семантична» та «тематична група» нерідко ототожнюють. Так, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича та І. С. Олійника семантичну групу кваліфіковано як підгрупу слів у межах однієї частини мови, що об'єднані спільністю значень, а тематична група – ряд слів, об'єднаних спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того ряду предметів [25, с. 55].

Тематичне групування слів впливає з усвідомленого групування явищ об'єктивної дійсності, у складі яких виділяють логічно окреслені ширші або вужчі їх кола, поєднані між собою спільними ознаками. Кожна група таких слів пов'язана спільними значеннєвими прикметами, за якими ці слова співвідносяться як складники тематичної цілісності [4, с. 55].

Л. М. Васильєв вважає, що терміном *лексико-семантична група* можна позначати будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою (або хоча б одним спільним семантичним множителем). До тематичної групи, як зазначає дослідник, варто відносити лише такі класи слів, які поєднуються однією типовою ситуацією чи темою, але спільна (ядерна) сема для них є не обов'язковою [21, с. 110].

Ф. П. Філін, розрізняючи поняття *лексико-семантичні* і *тематичні* групи, зазначає, що словниковий склад мови вважають системою різних лексико-семантичних груп, але під цими групами розуміють зовсім інші явища:

об'єднання слів на основі спільності граматично-семантичних значень, спільності значень словотвірних засобів та ін. [169, с. 227]. На його думку, лексико-семантичні групи слів – це власне мовні одиниці, продукт історичного розвитку тієї чи іншої мови. Слова, виражаючи свої значення, у рамках однієї лексико-семантичної групи водночас стають пов'язаними між собою різними типами відношень. Це відношення синонімії, антонімії, різних уточнень тощо [169, с. 237 – 238].

Тематичне групування лексики ґрунтується на внутрішніх зв'язках між предметами і явищами дійсності й зумовлене насамперед предметно-логічними ознаками. Тематичні об'єднання в галузевій системі можуть мати у своєму складі по кілька ядерних (основних) лексико-семантичних груп, а їхні одиниці характеризуються чіткою диференціацією ознак [153, с. 177].

Кожна галузева лексична система охоплює цілу низку полів, що формуються на основі логіко-поняттєвих відношень, у яких спеціальні найменування об'єднуються за певними семантичними ознаками. Лексичні поля пов'язані між собою у плані значення і в плані вираження. У плані змісту відбивається суть поняття, а в плані вираження системність досягається однотипністю словотвірних моделей. Підсистема української торговельно-економічної лексики є складною й багатоплановою, номінації якої за змістом позначуваних понять можна розподілити за окремими тематичними групами.

У монографії «Історія української мови: лексика та фразеологія» автори виокремлюють такі лексико-тематичні групи, пов'язані з економікою та торгівлею:

1) торговельна лексика: *гуртовая продаж, заплата, купувати, личба, оранда, сума, торговати, фондушь;*

2) назви грошових одиниць: *алтин, восьмак, гривня, грош, динар, драхма, карбованець, крейцер, орт, пенязь;*

3) метрологічна лексика:

- одиниці довжини і шляху: *аршин, верства, палець, сажень, инур;*

- одиниці міри сипких тіл і рідин: *бочка, відро, гарнець, горсть, колода, корець, корчага, міра, мірка, носатка, цебер*;

- назви поземельних мір: *дворище, десятина, земля, кгрунт, морг*;

- одиниці ваги: *безмін, гривна, кантар, лашт, лібра, око, пуд, фунт*;

4) соціально-економічна лексика: *аренда, економія, завозне, колодне, повиність, поколodne, помильне, помірне* [137, с. 456–490].

Л. П. Бойко в торговельній лексиці запорозького козацького вжитку аналізує три лексико-тематичні групи:

1) назви процесів та дій, пов'язаних із купівлею-продажем, зокрема описано лексико-семантичні особливості таких лексем: *купля, купецтво, міняти, распродажа, торговати, торгъ* та ін.;

2) лексика на позначення торгових приміщень та місць торгівлі: *комора, корчма, крамниця, лавка, складь, торгова будка, ятка* та ін.;

3) лексика на позначення осіб, пов'язаних з торгівлею:

- номінації, які безпосередньо пов'язані з торгівлею: *базарні люди, гость, купець, купецькі люди* та ін., стрижень цієї лексико-семантичної підгрупи становить лексема *купець*;

- назви осіб, які займалися збором торгового мита: *екзакторь, откупицькь, цолнер* та ін. [15, с. 7–11].

Детальніше розглянула тематичні групи економічної лексики на сучасному етапі розвитку Ю. О. Бужинська, яка виокремила такі лексико-тематичні групи:

1) назви осіб, що займаються економічною діяльністю: *акціонер, маклер, менеджер, брокер, хелпер, хеджер, чартист, фінансист, чекодавець, чекотримач, цедент, форфейтер, трейдер, інвестор, кредитор, комівояжер*;

2) назви математичних показників: *коефіцієнт придатності основних фондів, коефіцієнт покриття, коефіцієнт використання обладнання, коефіцієнт ліквідності банків, індекс вартості життя, індекс заробітної плати, індекс паритету, індекс цін, людино-година, людино-день, індекс Доу-Джонса, валютний коефіцієнт*;

3) назви організацій, що займаються фінансово-економічною діяльністю: *Міжнародний банк реконструкції та розвитку + Міжнародна асоціація розвитку = Світовий банк, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Європейський інвестиційний банк, Міжнародна асоціація зі страхування кредитів, Міжнародний валютний фонд, Центральна розрахункова палата, холдинг-компанія;*

4) назви економічних процесів: *інфляція, інвестування, кредитування, інкасація, індексація, інкасо, тарифікація, трейдинг, холдинг, факторинг;*

5) назви фінансових паперів: *акредитив, акція, баланс, ваучер, вексель, кошторис, облігація;*

б) назви банківських та фінансових політик і систем: *валютна політика, дефляційна політика, дисконтна політика, кредитно-грошова політика, фіскальна політика;*

7) назви грошових одиниць країн світу: *гривня (Україна), ат (Лаос), бир (Ефіопія), гелер (Словаччина), грош (Австрія, Польща), ден (Македонія), драхма (Греція), ескудо (Португалія), ієна (Японія), к'ят (М'янма), лек (Албанія), соль (Перу), халал (Саудівська Аравія), хао (В'єтнам), цзяо (Китай);*

8) назви нормативних документів і законів: *бюлетень курсу іноземної валюти, закон грошового обігу, закон святкових днів, закон Коперника-Грешема, закон економії часу, закон зростання потреб, закон попиту і пропозиції, закон народонаселення, закон нерівномірності економічного розвитку [18, с. 28–32].*

Т. М. Дячук подає детальнішу лексико-тематичну класифікацію економічних термінів, виокремлюючи назви суб'єктів, об'єктів, процесів та дій:

1) лексико-тематична група назв суб'єктів:

- назви осіб, що диференціюються за ознаками суспільного стану (*аристократ, еліта, інтелігент*);

- назви осіб, що відрізняються місцем в ієрархічній структурі управління, професійними якостями; а також назви осіб за професіями (*бюрократ, керівник, начальник, підлеглий та ін.*);

- назви осіб, які відрізняються статусом зайнятості в секторах економіки (*безробітні, погодинник, робітники, сумісник*);

- назви осіб, що диференціюються за рівнем грошових виплат і безплатних (пільгових) послуг, одержуваних із суспільних фондів споживання (*ветеран, інвалід, пенсіонер, пільговик*);

- назви осіб, які належать до «тіньової» економіки та отримують нелегальні доходи (*вимагач, мафіозі, рекетир*);

- назви установ, організацій, які беруть участь у соціально-економічних процесах, та їхніх відділів (*пенсійний фонд, профспілка, центр роботи з інвалідами, центр зайнятості*);

2) лексико-тематична група назв об'єктів:

- назви документів (*перетис, службовий паспорт*);

- назви властивостей (*декласованість, заможність, привілейованість*);

- назви на позначення розрахункових понять, а також понять, пов'язаних зі сферою грошового чи матеріального стимулювання суб'єктів господарських відносин (*гонорар, премія, пенсія, пільги*);

- назви на позначення інших соціально-економічних понять та реалій (*гарантія зайнятості, мотив праці, фах*);

3) лексико-тематична група назв процесів та дій (*відрахування, збагачення, керування, стимулювання праці, професійна адаптація*).

У лексико-семантичному полі соціально орієнтованої економіки функціонують найменування різних галузей знань. Ядро цього поля становлять номени соціальної економіки: *соціальна ринкова економіка, соціально-економічний інститут, соціально-економічна функція (держави), соціально-трансферна функція (держави), соціальний порядок, економічний порядок, конкурентний порядок, соціально-економічні відносини, соціальна технологія, соціальна ефективність* тощо [54, с. 8–12].

Н. С. Лиса та Т. М. Янкова серед економічної лексики виокремлюють назви:

1) підсистем економічної науки: *бухгалтерський облік, маркетинг, менеджмент, фінанси і кредит, цінні папери;*

2) осіб, які займаються економічною діяльністю: *брокер, маклер, трасат, трейдер, скелтер;*

3) математично-економічних показників: *ефективність нагромадження, індекс вартості, крива попиту та ін.;*

4) організацій, асоціацій, установ: *Асоціація українських банків, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі;*

5) економічних процесів: *безробіття, глобалізація, інтенсифікація;*

6) фінансових документів: *авізо, адендум, баланс, ваучер, облігація;*

7) політик, систем, концепцій, течій: *біополітика, біоекономіка, макроекономічна політика;*

8) наукових методів і підходів: *біхевіоризм, боуларизм;*

9) галузей промисловості: *агрономія, бавовництво;*

10) економічних теорій та законів: *закон привласнення, закон розвитку економічної організації, теорія граничної корисності;*

11) понять, пов'язаних із грошима, валютними операціями, валютними організаціями та назвами грошових одиниць: *валюта векселя, валюта кредиту, валютна система, гелер, гривня;*

12) економічних понять, у яких відображене прізвище автора, розробника, дослідника: *закони Госсена, крива Філіппа, план Маршалла;*

13) персоналії: *Баран Пол, Бачинський Юліан, Навроцький Володимир [100, с. 68–72].*

О. М. Михалевич у дослідженні функціональних виявів та процесів в економічній терміносистемі української мови на матеріалі творів І. Я. Франка, вичленовує чотири лексико-тематичні групи, котрі у поділяє на ряд підгруп:

1) назви суб'єктів:

- назви осіб, які диференціюються за соціальними ознаками: *власник, капіталісти, підневільні робітники;*

- назви осіб за професіями та родом занять: *торговець, купець, перепродувач, підприємець*;

2) назви об'єктів:

- назви на позначення понять, пов'язаних зі сферою фінансових та грошових відносин: *зарплата, облігації, кошт, банкові папірці, вексель*;

- назви на позначення економічних понять та реалій: *зиск, лихва, приватна власність, оціночна вартість, торг*;

3) назви дій та процесів: *виробництво, лихварство, попит, продаж*;

4) назви установ, організацій: *банк, фабрика, фінансові інститути* [106, с. 228–229].

В. П. Сімонок, дослідивши лексичні запозичення в українській мові, у лексико-тематичній класифікації соціально-економічної лексики запропонувала такі підгрупи:

1) назви цінних паперів: *банкнота, валюта, вексель, облігація*;

2) назви платіжних документів: *прейскурант, чек*;

3) назви грошей: *долар, євро, фунт*;

4) назви операцій купівлі-продажу: *аванс, аукціон, експорт, імпорт*;

5) назви грошового стягнення або заохочення: *грант, приз, штраф*;

6) назви місць торгівлі: *база, біржа, маркет*;

7) назви осіб, що займаються фінансово-економічною діяльністю: *брокер, дилер, маклер*;

8) назви одиниць виміру: *галон, грам, дюйм, тонна, фунт* [146, с. 8–12].

Отже, у системній організації торговельно-економічних термінів на лексико-семантичних засадах визначальними є загальномовні семантико-парадигматичні відношення.

Дослідивши торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., вважаємо доцільним таке лексико-тематичне членування:

1) назви грошових одиниць: *гарель, гривна, грош, дукать, злотий, копа, пенязь, рубль, таляр*;

2) лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та торгівлею: *аршин, бочка, вантух, ведро, вимер, кадь, камень, мирка, сажень, цетнар*;

3) найменування податків та митних зборів: *вага, вимелокь, дань, мито, промито, посадь, поплать*;

4) назви учасників торговельно-економічних відносин: *коморникь, купець, митник, посадникь, торговець*;

5) найменування торговельно-економічних установ та закладів: *клетка, комора, корчма, место, митниця, скарб, складь, ярмарокь*;

6) номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій: *арендувати, доходь, закладь, заложити, заплатити, заставляти, кошт, купувати, промитити*.

1.6 Дериваційна специфіка української торговельно-економічної лексики

Розвиток мови зумовлений значною мірою розвитком її словотвірної системи, становленням нових словотвірних моделей слів, заміною старих словотвірних моделей чи зменшенням їхньої продуктивності й багатьма іншими чинниками. Аналіз тенденцій розвитку словотворчих процесів, удосконалення теорії й практики є найважливішими завданнями мовознавчих досліджень.

Галузева лексика є частиною загального словникового складу мови, тому на ній також позначається дія всіх законів мови, зокрема й словотвірних. Для нових об'єктів номінації використовують наявні в мові способи словотворення, лексичні ресурси національної мови, лексикон інших мов.

Важливою ознакою словотворення галузевої лексики є те, що функції словотворчих морфем у ній дещо ширші, ніж у загальнолітературній мові. Оскільки такі морфемні спрямовані на вираження деяких значень у певних

лексичних системах, то в галузевій лексиці вони виконують класифікаційну функцію [165, с 86–89].

Констатуючи, що словотвір представляє собою окремих рівень мовної системи зі своїми специфічними рівневими одиницями, вивчення яких є об'єктом спеціальної науки – дериватології, Л. П. Павленко розглядає проблеми діяхронного словотвору в межах історичної морфології, віддаючи належне, по-перше, традиції, яка кілька десятиліть існує у слов'янській лінгвістиці, а, по-друге, необхідності долучити наукову інформацію з історичного словотворення до проблем історичної морфології, оскільки розуміння багатьох власне морфологічних фактів неможливе без знання особливостей дериваційної будови давніх похідних утворень [121, с. 12–14].

Словотворення було та є одним із найважливіших засобів поповнення лексичного складу української мови, поряд із запозиченнями й розвитком семантичного обсягу вже наявних слів. Найголовнішим способом деривації змінних частин мови був морфологічний, зокрема суфіксація [121, с. 18].

У колі іменникових суфіксів виокремлюють праслов'янські форманти для творення іменників – назв осіб: **-икъ**: *ближ-икъ*, **-никъ**: *посад-никъ*, **-ьць**: *коуп-ьць*, **-ачь**: *постриг-ачь*, **-тель**: *оучи-тель*; суфікси для творення назв конкретних предметів: **-л-о**: *ветри-л-о*, **-ьн-** **иц-а**: *мовьница*; суфікси для творення абстрактних назв: **-ость**: *вольность*, **-от-а**: *дългота*, **-ьб-а**: *слоужьба*, **-тв-а**: *молитва*. Продуктивним був прикметниковий суфікси **-ьн**: *чьстьнь*. Успадкувала українська мова дієслівні суфікси **-ну-**, **-а-**, **-ова-**, **-ува-** **-єва-**: *солити*, *вянути*, *зимовати*.

Рідше як дериваційний засіб засвідчена префіксація: *праотець*, *прадедъ* чи префіксально-суфіксальний спосіб утворення нових слів: *небожчикъ*. Продуктивними, хоча й меншою мірою, ніж у сучасній українській мові, були похідні складної словотвірної структури: *братоучадо*, *водоность*, *медведъ* [121, с. 64].

Автори колективної монографії «Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)» зазначають, що становлення

конфіксальних типів в українській мові відбувалося різними шляхами. Низка дериватів утворилася одразу за моделями, в основу яких покладена структура грецьких похідних, тобто вони утворенні шляхом калькування. Пізніше слова почали творитися за зразком кальок без опори на грецький матеріал [14, с. 19].

Інший шлях становлення конфіксації – шлях її формування на базі префіксації. Особливо яскраво це демонструють конфіксальні дієслова.

Конфіксальні моделі формуються внаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності слів (форм), тобто перетворення паратактичних відношень між словотвірними формами в гіпотактичні й навпаки [14, с. 21].

У давній українській мові остаточно виформувалася більшість словотвірних типів з другими компонентами **-иє**, **-ник** та матеріально не вираженою другою частиною. Поступово розширюється коло формантів з постпозитивними частинами **-ство**, **-ець**. У XIV – XVIII ст. з'являються афікси, у складі яких наявні другі компоненти **-ость**, **-ій**, **-щина**, **-щизна**, **-акь**, **-ачь**: *подключій, поволощина, покотелщизна* та ін. [14, с. 355].

Л. Б. Гаращенко зазначає, що основними типами творення лексем фінансово-економічної галузі є: творення спеціальних найменувань усіма відомими способами морфологічного словотвору української мови, неморфологічний словотвір, а також творення складених номінативних одиниць [26, с. 56]. Морфологічна деривація в лексичній системі фінансово-економічної галузі представлена у своїх основних різновидах: афіксації, складанні та аббревіації. Одним із найпродуктивніших і найважливіших способів словотворення в аналізованій системі є афіксація.

Серед сучасних слів-термінів фінансово-економічної галузі нові похідні від іншомовних основ найчастіше утворюються за допомогою суфіксів **-аці(я)**, **-ств**, **-ист (-іст)**, **-изм (-ізм)**, **-ор**, **-аж** та інші: *боніфікація, вальвація, валоризація, тарифікація, банкрутство, нонконформізм, ажіотаж, куртаж* [26, с. 57].

Продуктивні суфікси української мови **-ств-**, **-ість**, **-н-**, **-увати** беруть активну участь у словотворі, за якого запозичене слово «українізується» і

втрачає деякі риси іншомовного: *акредитованийий, акредитувати; ліквідність, ліквідний; банкрутство, збанкутувати* [26, с. 58].

У префіксальному словотворі переважають інтернаціональні елементи, утворені на основі словотвірних морфем із грецької та латинської мов. Серед префіксів Л. Б. Гаращенко виділяє такі: **де-** (зі значенням скасування, припинення того, що названо твірним словом), **контр-/контра-** (означає «проти»), **сюр-** (на позначення зверхності, найвищої якості чи посиленої дії), **ре-** (зі значенням зворотної або повторної дії), **ін-** (означає заперечення, відсутність чогось або проникнення в щось), **ультра-** (зі значенням «над», «крайній», «за межами»): *девальвація, денонсація, депорт, інадаптація, контрбаланс, контрафакція, ревальвація, редемаркація, реалізація, рефакція, репорт, сюрфасографія, ультраметаморфізм* [26, с. 58–60].

Т. М. Дячук стверджує, що на сучасному етапі високою продуктивністю відзначається морфологічний спосіб творення термінів [54, с. 6]. На думку науковця, найбільшу питому вагу в сучасних терміносистемах складають суфіксальні деривати. Суфіксальні словотвірні типи іменників-дериватів поділяє на деривати, мотивовані іменниками, дієсловами та прикметниками.

У соціально-економічній термінології спеціалізованими є суфікси на позначення назв осіб:

- як виконавців певної дії, названої дієсловом: **-н/-ик/-альник, -ор, -ч/ач/яч**: *заступник, споживач*;
- як носіїв процесуальних ознак: **-ець, -ант/-янт/-ент**: *покупець, спекулянт*;
- за характером діяльності: **-ець**: *продавець*;
- диференційованих за сферою занять: **ист/-іст**: *кар'єрист, рекламист*.

Спеціалізовані афікси утворюють формальні одиниці з прозорою семантикою. Для творення номінацій у соціально-економічній лексиці використовують й полісемічні афікси. Це здебільшого продуктивні, як національні, так і запозичені суфікси. Наприклад, іншомовний суфікс **-инг/-інг**, що приєднується до основи іменника, бере участь у творенні назв процесів: *моніторинг*; об'єктів: *консалтинг*. Полісемічним в аналізованій терміносистемі

є і формант **-ар/-яр**, що приєднується до основи іменника. Деривати з цим суфіксом номінують осіб за родом діяльності: *бенефіціар*; осіб як представників соціальних прошарків: *господар*. Суфікс **-ер** та його аломорф **-єр**, що приєднуються до основ іменників, утворюють назви осіб за характером виконуваної роботи, за фахом: *диспашер*; за об'єктом, знаряддям або місцем діяльності: *фермер*; за становищем у суспільстві: *мільярдер*. Девербативи із формантами **-енці/-аці/-яці/-ці-** можуть називати узагальнену дію або результат дії: *компенсація*, *конкуренція*, *спекуляція*; суб'єкти: *адміністрація*, *корпорація*. Поліфункціональність суфіксів гальмує їхню деривативну активність, до того ж їхнє словотвірне значення втрачає необхідну чіткість. Наявність багатьох значень у формантів свідчить про відсутність їхньої спеціалізації, а отже, про те, що вони недостатньо чітко виконують категорійно-класифікувальну функцію [54, с. 9–10].

Н. С. Лиса, Т. М. Янкова стверджують, що в науковій літературі економічної тематики функціонують однослівні номени, які поділяють на прості (*аванс*, *актив*, *бартер*, *бюджет*, *вексель*, *імпорт*, *кредит*) та найменування-композиції. Останні утворено шляхом поєднання основ (*ціноутворення*) та словоскладання (*бізнес-план*, *бланк-ваучер*, *борт-брокер*, *форс-мажор*). Однокомпонентні лексеми найчастіше виражені іменниками чоловічого, рідше – жіночого та середнього роду, дієсловами, прикметниками та прислівниками.

Аналіз лексичної системи сучасної економічної науки показує, що в ній переважають багатоконпонентні найменування. За підрахунками дослідників, терміни-словосполучення становлять близько 70 % термінологічної лексики українського словника. Багатоконпонентні терміни творяться морфолого-синтаксичним способом та характеризуються узгодженістю між словами: *абсолютна додаткова вартість*, *валова продукція*, *розподіл ризику*, *розміщення продуктивних сил* [100, с. 68–69].

В. М. Ліпич, дослідивши динаміку складно-суфіксальної деривації іменників в українській мові XI – XVIII ст., стверджує, що структурні типи

складних іменників у давньоруськоукраїнській, середньоукраїнській та новоукраїнській мовах мали різне вираження й стали невід'ємним компонентом формування значення слів і вираження думки. Такі одиниці значно збагатили лексичний склад української мови за писемний період її розвитку. Вони є яскравою самобутньою рисою українського словотвору [99, с. 112].

Дослідниця зазначає, що в процесі тривалого розвитку в українській мові сформувалася високопродуктивна система творення складно-суфіксальних іменників з абстрактним значенням. Більшість із цих лексем творилася за допомогою суфіксів **-и-**; **-ни-**; **-ени-**; **-ти-**. Суфікс **-ьств-** в мові XI – XVIII ст. творив складні іменники з тим самим значенням, що й суфікс **-и-**. Про це свідчить наявність у пам'ятках XI – XVIII ст. словотвірних синонімів типу *зълыхытрьство – зълыхытрии*. Найменшою продуктивністю відзначався суфікс **-ость-**. Цей формант був засобом вираження абстрактної якості в складно-суфіксальних іменниках, структура яких поєднувала в собі субстантивно-субстантивні, субстантивно-вербальні, ад'єктивно-субстантивні та нумерально-субстантивні основи.

Високою продуктивністю в системі композитотворення упродовж XI – XVIII ст. характеризувалися суфікси: **-ьць(-ець)**; **-ьникъ(-ник)**; **-Ю**; **-тель**, вони освоювали дедалі більшу дериваційну базу, розширювали коло лексико-словотвірних значень. Значно менш продуктивними були афікси **-ица** та **-ца**. Крім того, суфікси відрізнялися одне від одного сполучуваністю з основами різних типів. Так, форманти **-ьць(-ець)** та **-Ю** активніше сполучалися з дієслівними основами, **-ьникъ(-ник)** з іменниковими, а **-тель-** та **-ца-** – лише з дієслівними.

У складно-суфіксальних похідних спостерігається тенденція до трансформації високочастотних елементів складення в афіксоїди. Зокрема, до суфіксоїдів тяжіють такі опорні компоненти розгляданих дериватів: **-любие**; **-носие**; **-творие**; **-словие**; **-славие**; **-дѣяние** (**-дѣяние**); **-вѣрие**; **-властие**; **-сердие**; **-разумие**; **-умие**; **-дѣйство**; **-любовство**; **-губство**; **-верство**; **-любєць**; **-носєць**; **-давєць**; **-дѣльникъ**; **-приимъникъ**; **-словъникъ**; **-носъ**; **-дѣй**; **-любъ**;

-пась; -єдь; продатѣль; -дѣлатель; до префіксоїдів такі перші елементи: **сам-; бого-; благо-; зъло-; добро-; єдино-; слово-; славо-; отце-; свободо-; мудро-**. Описані структурні типи середньоукраїнської та новоукраїнської мов не мають якихось істотних відмінностей у порівнянні зі словами аналогічної словотвірної структури, зафіксованими давньоукраїнськими писемними джерелами. Характеристики мотивувальних основ, способи поєднання компонентів композитів здебільшого відповідають сформованим раніше тенденціям. Специфіка змістових відношень між частинами складного слова, співвідношення особливостей внутрішньої та зовнішньої валентності полікоренових давньоукраїнських лексем зберігається й у мові подальших періодів [99, с. 113].

Дослідниця стверджує, що, успадкувавши загальну слов'янську словотвірну типологію у сфері композитотворення, дериваційна система української мови надала різним структурним типам неоднаковий ступінь продуктивності, який міг знижуватися чи, навпаки, підвищуватися з часом. Розвинена система суфіксальних формантів середньоукраїнської мови успадкована з давньоукраїнської доби. Значно активізувалися можливості моделей складно-суфіксальних іменників, починаючи з XVII ст. У процесі формування дериваційних норм національної української мови починають набувати особливої активності структурні типи композитів, властиві живій, народнорозмовній мові [99, с. 114].

О. В. Чорна зазначає, що основою української податкової лексики є номени-однослови, які утворилися двома способами: морфологічним і лексико-семантичним. Оскільки податкові найменування з погляду походження належать до одного з найдавніших пластів термінологічного словника української мови, у них відбилися майже всі основні способи словотворення (морфологічний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний та ін.), які забезпечували можливість творення нових назв. Не всі з перелічених вище способів мають однакову продуктивність. Зокрема, на сучасному етапі малопродуктивним є морфологічний спосіб творення нових термінів. Більшою

продуктивністю він відзначався на початкових етапах становлення української податкової лексики [181, с. 12].

За спостереженнями дослідниці, у сучасній податковій термінології наявні терміни, утворені суфіксальним способом, серед них:

1) деривати зі значенням назви спеціальності, моделлю творення яких є дієслівна основа + **-ач, -ник**: *збирати – збирач, платити – платник*;

2) деривати на позначення назв процесів, дій, утворені додаванням до дієслівних основ суфіксів **-анн(я), -енн(я)**: *декларувати – декларування, сплачувати – сплачування*;

3) за допомогою суфіксів **-ов(ий), -ов(е), -ивн(ий)** від іменникових основ утворилися прикметники: *податок – податковий*, які могли субстантивуватися: *міст – мостове, вічко – очкове*.

У творенні податкових найменувань меншою мірою наявна префіксація. Приєднанням префіксів **недо-, пере-** до іменникових основ утворилися деривати на позначення показника розрахунків: *плата – недоплата, переплата*.

Не відзначається продуктивністю й утворення податкових номенів префіксально-суфіксальним способом. До складу найпоширеніших словотвірних моделей належать префікси **по-, ви-** та суфікси **-ок, -ів(ець), -н(е), -ник**: *видаток, податківець, подимне, подвірне, посошне, поральне, полужник* [181, с. 14].

Одним із шляхів поповнення податкової лексики є номінації-композиції (похідні слова, утворювані способом осново- та словоскладання). Для них характерна семантична єдність, вони функціонують у тісному зв'язку із системою словосполучень і є вищим ступенем конкретизації: *адмінресурси – адміністративні ресурси, держбюджет – державний бюджет* [181, с. 15].

Отже, сучасній українській торговельно-економічній лексиці притаманні ті ж способи словотвору, що й загальноживаній. Найпродуктивнішими способами є суфіксальний, осново- та словоскладання, крім того, цій лексичній системі властиві префіксальний, префіксально-суфіксальний та конфіксальний способи словотвору.

Висновки до розділу 1

Вивчення історії формування словникового складу мови надзвичайно актуальне в сучасному мовознавстві. Значно зросло зацікавлення питаннями галузевої лексики, насамперед становленням і розвитком окремих лексичних систем, особливостями використання галузевих найменувань у літературній мові, їх стандартизації.

Фахова лексика виникає завдяки використанню живої народної мови, зокрема її словотворчих можливостей. Відтак особливості формування українських галузевих лексичних систем зумовлюються структурно-граматичною специфікою національної мови. Водночас галузеве словотворення породжує свої специфічні мовні моделі, які, проникаючи в загальнолітературну лексику, розширюють її словотвірний потенціал.

В українському мовознавстві створено наукові студії, присвячені вивченню економічної та торговельної лексики. Проте поки що немає єдиного визначення суті торговельного, економічного та торговельно-економічного номена.

Торговельно-економічну лексику визначаємо як сукупність моно- та полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями торговельно-економічної сфери й утворюють відповідну лексичну систему.

В історії української галузевої лексики загалом різні мовознавці виокремлюють певну кількість основних етапів. У нашому дослідженні спираємося на періодизацію української торговельно-економічної лексики авторів колективної монографії «Історія української мови».

За походженням, семантикою та структурою українська торговельно-економічна лексика є неоднорідною. Її ядром є автохтонна лексика, що сформувалася упродовж віків.

Дослідивши торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., вважаємо доцільним таке лексико-тематичне членування: назви грошових одиниць; лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та

торгівлю; найменування податків та митних зборів; назви учасників торговельно-економічних відносин; найменування торговельно-економічних установ та закладів; номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій.

Українській торговельно-економічній лексиці притаманні ті ж способи словотвору, що й загальноживаній. Найпродуктивнішими способами є суфіксальний, осново- та словоскладання, крім того, цій лексичній системі притаманні префіксальний, префіксально-суфіксальний та конфіксальний способи словотвору.

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [41; 42; 43; 44; 45].

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ XIV – XVIII СТОЛІТЬ

Торговельно-економічна лексика української мови XIV – XVIII ст. активно розвивалася. Завдяки міжнародним торговельним та економічним контактам в українську мову входили нові терміни, пов'язані з цими сферами діяльності людини. У тематичній групі торговельно-економічної лексики досліджуваного періоду виокремлюємо низку підгруп.

2.1 Назви грошових одиниць

Як з'ясували дослідники грошової системи, в Україні протягом XIV – XVII ст. у грошовому обігу було особливо багато різних монет. В. Шугаєвський із цього приводу писав, що численні й не раз дуже великі за розміром скарби всіх монет на території України кількістю, мабуть, перевищують сукупність скарбів усіх інших монет різних часів і народів на тій самій території, а це яскравий доказ того, що грошовий обіг у зазначений період був особливо інтенсивний [186, с. 128].

У функції загальної назви грошових одиниць у XIV – XV ст. виступав номен *пинези* (*пенязи*), успадкований з давньоукраїнської мови [137, с. 238]. Лексема *пенязь* «монета, гроші» запозичена з германських мов, зводиться до лат. *pondus* «вага; гиря; римський фунт», пов'язана з *pendeo* «важити, висіти», споріднена з грецьким «тружуся, напружуюся» (ЕСУМ, IV, с. 336): *пенязи брал за тоє именьє* (АЮЗР, 8/III, с. 141); *а тымь дєревомь и мукою и пинезми* (ЛІМ, с. 106); *тоє сумы пнзе(и) в себє не ме(л)* (ВГ, с. 40); *тую суму пнзеи* (ВГ, с. 102).

Нумізматична номінація *пенязь* уживалася як назва литовських динарів, які карбували на різних монетних дворах Великого князівства Литовського з кінця XIV ст. до першої половини XVII ст.: *зара(з) готовыми пнь(з)ми заплати(т) шкоды* (ЖК 1590, с. 101), *на жа(д)ное напоминанье покълони яко пененьдзе*

бере(т)ре меды (ЖК 1590, с. 141), *в меновано(и) сумѣ пнзе(и) преречоным пно(м) Покотило(м)* (ДМВН, с. 74); *личачи у гро(ш) по десѣти пнзе(и) белы(х)* (ВГ, с. 179). Початкова вага *пенязя* дорівнювала 0,35 г (0,085 г чистого срібла), згодом зменшилась до 0,3 г (0,07 г чистого срібла) [Огуй, 2010, с. 152]. Номінація продовжує функціонувати в діалектному мовленні у формах *пінязь* та *піньондзе* у значенні «гроші» (СБойк.Г, Ч. 2, с. 73).

Паралельно для називання грошових одиниць функціонувала лексема *гроши*, яка поступово закріпилася в XVI – XVII ст.: *чотыры(с)та копъ гроше(и), дарова(т) тѣ(ж) она на себѣ и пото(м)ки свое* (ДМВН, с. 6), *кква(л)том пограбили скры(н)ку мою з гро(ш)мы, в которо(и) было триста копъ гроше(и) личбы лито(в)ское* (ЖК 1611, с. 33), *и гроши взятши* (ЖК 1590, с. 43), *пѣтиста копами грошеи* (ЖК 1590, с. 44); *грошеи личбы литовское* (ТУ, с. 153) та ін.

Словом *гріш* позначалася в Україні польська та литовська монета «грош». Науковці вважають, що назву запозичено через пол. зі стч. або двн. від лат. *crossus* – «товстий, великий» (ЕСУМ I, с. 599). Номен продовжує функціонувати в сучасній українській мові у значенні «металеві та паперові знаки, що є мірою вартості купівлі та продажу» (ВТССУМ, с. 263).

Гріш є давньою монетою; гроші були різних родів: *гріш широкий золотий, гріш широкий срібний, гріш вузький та гріш празький*. Назви видів монет розрізняли залежно від країни походження валюти, так *гроші*, які чеканили в Празі функціонували у формах *гріш празький* та *гріш широкий*, а монета пол. походження – *гріш вузький*: *грошеи широкихъ золотыхъ* (ДМВН, с. 167); *за десять оузких грошей* (ГП, с. 148); *купил за десять грошеи празкихъ* (ТУ, с. 276). Про входження назви *гроши* в активний ужиток свідчить наявність численних похідних утворень: *грошовладатель, грошенята, грошлюбитель, грошики* [137, с. 151]. Як назва розмінної монети лексема продовжує функціонувати у формі *грош* в Австрії та Польщі (ВТССУМ, с. 263). У значенні «гріш» номен *грош* вживають і в українському діалектному мовленні (СБойк.Г, Ч. 1, с. 194).

Виявлено й похідну одиницю *полугрошокъ*, що функціонувала у значенні «півгроша, половина» (МСУМ, Кн., 2, с. 161): *копъ грошей полугрошковъ Литовскои монеты* (ДБВ, 734).

Писемні пам'ятки української мови показують, що слово *грѣш* у давньоукраїнській мові набрало широкого розповсюдження: цим словом позначалась дрібна металева монета.

Паралельно з лексемою *гроши* у текстах функціонує лексема *монета*. Найменування запозичене з лат. *moneta* – «монета, гроші, чекан, монетний двір», походить від імені богині Юнони (Juno Moneta), оскільки монетний двір був у давньому Римі при її храмі (ЕСУМ III, с. 507): *за певну суму злотыхъ тридцат монет полское* (АВМК, с. 71); *за сорок коп грошви монеты личбы литовкоє* (ЛЗК, с. 165); *продаль полъ свое за сем копъ грошей широкихъ чесное монеты* (ГП, с. 25). На сучасному етапі розвитку української мови функціонує у значенні «металевого грошового знаку та металевих грошей» (ВТССУМ, с. 687).

Номен *золотий* (*злотий, злот*) – назва монети, яка широко побутувала на українських землях і відіграла чималу роль у торгових відносинах України з Польщею, що й зумовило вживання цієї назви в писемних пам'ятках української мови: *только жъ пятьсот золотыхъ маю(т) намъ дати* (ГП, с. 43) *на суму пнзе(и) на тисечу золоты(х) по(л)скихъ даны(и)* (ЖК 1611, с. 28), *масла горшко(въ) два, которое коштова(ло) злоты(х) два* (ЖК 1611, с. 34), *было грошеи готових три золотих* (ЖК 1590, с. 45), *у закладу пя(т)со(т) золоты(х) по(л)ски(х)* (ДМВН, с. 8). Слово *злотий*, запозичене з пол. мови від *zloto*, етимологічно пов'язане з назвою металу, з якого карбувалася монета вартістю 15 копійок (ЕСУМ II, с. 271). Залежно від місця виготовлення розрізняють такі різновиди *золотих*: *золотыи вгорскии, золотыи татарскии, золотыи тоурецкыи*: *тисечу золотыхъ вго(р)скихъ* (ГП, с. 43); *и продали ... за сто золоты(х) татарски(х)* (АкВАК, с. 98); *и продал одно село за три ста золотых тоурецкых* (ЗНТШ III, с. 13). Сьогодні номен вживають у значенні грошової одиниці в Польщі вартістю 100 грошів. В українській мові слово марковане як

застаріла назва монети на Правобережній Україні вартістю 15 копійок (ВТССУМ, с. 436).

Номен *златникъ* функціонував у значенні грошової одиниці, золотої монети (СЛ, 11, с. 248), походить від давньоукраїнського *злато*, запозиченого з церковнослов'янської (ЕСУМ II, с. 266): *златниками погребено(м)* (ВГ, с. 132).

Виявлено назву *гривна* (зі староукраїнського *гривна* – «намисто, каблучка, вага») на позначення мідної монети вартістю в три або дві з половиною копійки. Первісне значення найменування «намисто», пов'язане із псл. **griva* – «шия, потилиця», пізніше доповнилось значенням «грошова одиниця» внаслідок звичаю робити намисто з монет (ЕСУМ I, с. 593). Лексема, продовжуючи своє функціонування, поступово змінювала реальний зміст означуваного нею поняття основної грошової одиниці й у XVII ст. набула значення дрібної монети: *чотыри гривни сребра* (ЖК 1590, с. 71), *по(д) таксою и по(д) виною тре(х) гриве(н)* (ДМВН, с. 68), *поесковъ два срибныхъ в ним гривен три* (ЖК, 1590, с. 179). Це значення – «монета вартістю від 3 до 10 коп.» – вона зберігала ще в першій половині XIX ст. [Огуй 1997, с. 49]. Найменування функціонує в сучасній українській мові у формі *гривня* зі значенням «національна валюта України» (ВТССУМ, с. 261).

Лексема *гривенка* функціонувала в значенні «монетка, грошик» (МСУМ, Кн. 1, с. 188): *гривенокъ две* (ГП, с. 94). Номен продовжують використовувати в українському діалектному мовленні в значенні «монета, вартістю 10 копійок» (СПГ, с. 59).

На позначення грошової одиниці з номінальною вартістю «чверть гривні» вживали номен *вердоунокъ* (ССГ, 1, с. 164): *коли ємоу нехто нагани(т) имєсть положи(т) три вердоуныкы* (УГ, с. 134); *наместнику зъ войтомъ вердунокъ грошей* (ТУ, с. 128); *Которий одну волоку будетъ метъ, тотъ маеть на годъ давати золотого и техъ речей третюю часть; а зъ двора и зъ огорода вердунокъ на годъ* (ЛМ 1545, с. 71).

У значенні дрібної монети функціонувала номінація *бань*. Номен походить від лат. *denarii banales*, тобто «денарії правителя». Це назва дрібних срібних

монет середини XVI – XVIII ст., що набули поширення в Молдові та на Буковині. Вартість монети становила одну соту лея [114 с. 177]: ... *и ну(л) грош и бановь* (ЛСБ, с. 133); *а 10 бан взяли* (АЮЗР 8/III, с. 316).

Номен *квартникъ*, що походить від стп. *kwartnik*, уживався в значенні дрібної польської монети (СЛ, 14, с. 73): *и мають давати на годъ плату по пяти жь квартниковь* (ТУ, с. 208); *за одинадца(т) лать далє(м) грош и ква(р)тни(к)* (ЛСБ, с. 160).

Лексема *коронатъ* була в обігу на території Західної Європи, це монета із зображенням корони, походить від стп. *koronat* (СЛ, 15, с. 31): *будеть коштовати корона(т)* (ДокБХ, с. 367).

Назва срібної або золотої монети *денарій* або *динарій* походить від лат. *denarius* у значенні «що складається з десяти» (ЕСУМ II, с. 333). В Україні були в обігу переважно на території Великого князівства Литовського з другої половини XIV ст.: *просиль а сей о динаре* (Док.БХ, с. 46).

Монету *шелюгъ* (*шелегъ*) чеканили зі срібла у XVI – XVII ст., її вартість коливалася від півтора до трьох польських грошей [Зварич 1972, с. 139]. Номен запозичений за посередництвом пол. мови із свн. *shilling* у значенні «назва монети, шиллинг» (ЕСУМ VI, с. 415): *шелягей сто давали* (ГП, с. 85).

Лексема *шистак* уживалася в значенні «дрібна монета, 10 крейцарів австрійської валюти; шоста частина чогось», термін походить від псл. **sestь* (ЕСУМ VI, с. 424-425): *за певную суму пенязей за оденадцят золотых и за шистак* (АВМК, с. 130).

У грошовому обігу були грошові одиниці Греції *драхма* (*драгма*) та *сикль*. Номен *драхма* запозичений через нім. *Drachme* з гр. мови з початковим значенням «стільки, скільки можна взяти в долоню»: *а драхма важила по(л) гроша, яко динарь* (ТУ, с. 133). Номен *сикль* походить від двс. *saqal* у значенні «зважувати»: *яко сатирь и сикль важиль четыре драхмы по кгрецкій* (ТУ, с. 134).

Слово *копійка* містить вказівку на зображення, яке карбувалося на одній зі сторін монети, де був відтворений образ великого князя (царя) верхи на коні зі

списом у руці, лексема походить від російського *копье* «спис» (ЕСУМ II, с. 568–569): *было куплено за 10 грошей и 50 копеек* (АЮЗР 6/I, с. 165). У сучасній українській мові функціонує у значенні «розмінна монета України, одна сота гривні» (ВТССУМ, с. 572).

Лексему *таляр* вживали у формі однини на позначення монети, особливо розповсюдженої в XVII ст. у Польщі й Україні; ця монета була поширена і в інших країнах Європи. Не випадково описові номена *таляр*, як назви грошової одиниці, українські та зарубіжні історики і нумізмати приділяють значну увагу. Слово *таляр* веде свою назву від номінації срібної монети, уперше випущеної графами Шлик у Німеччині [114, с. 151]. Найменування запозичене з нім. через пол. від нім. *Taler* – «старовинна срібна монета», назва виникла внаслідок скорочення *Joachimstaler*, утвореного від *Joachimstal*, буквально «долина святого Юхима» у Чехії, місця, де добували срібло і де вперше (1519 р.) була викарбувана ця монета (ЕСУМ V, с. 510): *далмъ дво(х) конє(и) добры(х), которые дво(х)со(т) таляро(в) стояли* (ЖК 1611, с. 60–61), *тка(ц)кого поло(т)на, куплены за таля(р)* (ДМВН, с. 18).

У писемних пам'ятках засвідчено похідне утворення від слова *таляр* – *полталярокъ* (МСУМ, Кн., 2, с. 161): *полталярокъ зостался винен* (АЮЗР, 8/I, с. 53).

Окрім того, *таляри* в українських документах функціонували під назвами *левки* або *леви*. Ці назви походили від зображення на них лева, що стоїть на задніх лапах [178, с. 103]: *... взял денег 4 лева, шапку в 2 леви* (АЮЗР, 8/I, с. 152).

Слово *чехи* в XVII – XVIII ст. позначало срібну або золоту монету – *польський півторак*. Назва монети *чехи*, очевидно, виникла так: у XIV ст. вперше були вибиті польські гроші – наслідування празьким грошам короля Людовіка XI; за зразком турецьких грошей чеканили празькі гроші, чи інакше чеські, а вже за чеським зразком утворили й польські гроші – *чехи*. Вартість монети в XVII ст. становила 1/2 польського гроша або 1 копійку [178, с. 104]: *купил быка за чех* (ТУ, с. 254).

Нумізматична одиниця *лей* (*лея*) походить від рум. *lei, lei* у значенні «лев». Це типова буковинська і молдовська назва *талерів* з 1630-х рр. Номен уживали зі значенням «битий, добрий, чистий, готовий». Відповідними словосполученнями характеризували: *битий лей* – монету великих розмірів, *добрий лей* та *чистий лей* – її високу пробу, *готовий лей* – готівкові монети [114, с. 71]: *лей грішми добрими, готовими, чистими* (ТУ, с. 264).

Лексема *вортъ* функціонувала в значенні «монета дрібної вартості». Номен запозичений від пол. *ort, hort* (МСУМ, Кн. 1, с. 116): *купували ... по ворту* (ГР, с. 81).

Як своєрідна нумізматична номінація в документах виступає слово *копа*. Лексема *копа* мала значення – «стіжок із 60 снопів; велика кількість, купа чого-небудь» (ЕСУМ II, с. 564). У давній Польщі розрізняли два види *копи*: *копа литовських грошів і копа польських грошів: за суму пнзе(и) меновны(и) декрето(м) наказую сто копъ гроше (и) лито(в)ски(х)* (ДМВН, с. 68). О. Д. Огуй у своїх працях зазначає, що *копа польських грошів* дорівнює 32 *грошам*, або 60 *литовським грошам* [114, с.152]. Лексема зберегла значення грошової одиниці в українському діалектному мовленні – «шістдесят копійок» (СПГ, с. 103).

Номен *потройникъ* функціонував у значенні «монета, вартістю три гроша» (МСУМ, Кн., 2, с. 195). Термін праслов'янського походження від **trъje* (ЕСУМ V, с. 633-634): *грошмы золотыми, талярми ... четвертаки и потройники* (АЮЗР, с. 230). У сучасному мовленні маркується як застаріле (ВТССУМ, с. 1480). Слово продовжує функціонувати в діалектному мовленні у формі *трояк* – «монета вартістю три копійки» (СПГ, с. 217).

Серед грошових одиниць набули поширення й монети Кримського ханату *аспрата* та *аспръ*. Це дрібні срібні монети, назва яких походить із гр. мови зі значенням «білувати» (ССГ I, с. 81): *и мы давали за тоую за пять до девяти тысячъ, а за иного по пяти аспратъ за одного* (ГП, с. 265); *и да є(ст) о(т) на(с) на каждую олиноу аспра обретаючи(м)* (Сучава, с. 327), *а бора(м) по ні аспръ* (ЛСБ, с. 41).

Із численних назв грошових одиниць, зафіксованих у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., більшість найменувань на позначення грошей запозичені (з лат. – *монета, грош*, з нім. мови – *таляр*, з пол. – *злотий, пенязь, ворт*). Водночас є і власне українські (*гривня, копа, шестак*). В аналізованих писемних пам'ятках запозичення становлять 72 % (54 лексичні одиниці (далі ЛО), автохтонні назви – 28 % (22 ЛО).

Отже, можна стверджувати, що грошова термінологія зазнавала певних змін як у семантиці, так і у функціонуванні. Унаслідок конкретних історичних умов старі монети, а також їхні назви поступово замінювали новими.

2.2 Лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з торговельно-економічними відносинами

Система одиниць вимірювання у XIV – XVIII ст. не мала сталих значень. У цей період функціонувала велика кількість мір. Наприклад, 7 видів сажень: великий, сажень без чоти, мірний, косий, прямий, трубний, морський і т. д.). 1575 р. народні міри стали загальнодержавними в Польщі (за Конституцією підтверджено в 1764 р.). У XVI ст. в Московії контролери (т. зв. «цілувальники») відбирали неофіційні міри, а наглядом за мірами займалися митниці – «кружечні подвір'я», у Москві діяли Помірний дім і Велика митниця. 1649 року вийшов Соборний Устав про єдність мір, де вказувалося про використання верст = 1000 сажень, а 1653 року вийшов митний статут про міри [23, с. 26–27].

Лексика на позначення понять виміру довжини, засвідчена в писемних пам'ятках української мови XIV – XVIII ст., відображає, з одного боку, процес дальшого вироблення й усталення системи метрологічних лексем, а з іншого – наявність місцевих одиниць виміру [23, с. 47].

Для лексики актових книг Пізнього Середньовіччя характерне використання мір маси і довжини з різними значеннями величини їх виміру, залежно від території чи матеріалу, з якого був виготовлений товар [23, с. 27].

У зазначений період продовжували функціонувати традиційні метрологічні номени автохтонного походження: *бунт, волок, воск, кіпа*; найменування автохтонного походження з антропометричною основою, поширені на всій етнічній українській території: *локоть, сажень*; та запозичені назви: *аршин, вигь, косяк, латер, лезиво, миля, місце, морк, пляц, сорок, штука*.

Словом *локоть* позначали одиницю виміру різних матеріалів: тканини, пряжі, деревини тощо. Функціонували дві ліктюві міри «лікоть до пряжі» та «тканинний лікоть», які прирівнювались до 50 або 65 см: *а вцелую пяти сажє(н) и ло(к)тє(и)* (ВГ, с. 16); *вжо копати чотыри сажни и локот до воды* (ЛМ 1545, с. 227); *полотна куди(л)ного локоть чоты(р)на(д)цать* (ДМВН, с. 194); *шесть локоть сукна* (АЮЗР, 6/І, с. 101); *полтора локтя полотна* (ЖК 1590, с. 98). Лексема *лікоть* – семантичне похідне від давньоукраїнського *локть*, що означало міру довжини, яка становила приблизно довжину ліктювої кістки людини (ЕСУМ ІІІ, с. 283). У сучасній українській мові у значенні «одиниця виміру» слово визначено як застаріле (ВТССУМ, с. 619).

Номен *постав* уживали в значенні «міра тканини, що складала, залежно від особливостей виробництва, від 20 до 60 ліктів» (ТУ, с. 369): *поставовь полотна* (ТУ, с. 153). Найменування походить від псл. **postavь* (ЕСУМ ІV, с. 537). Слово продовжує функціонувати в розмовній українській мові на позначення сувою, штуки тканини (ВТССУМ, с. 1082).

Лексема *сажень* дорівнювала відстані між великими пальцями відставлених від долоні розкинутих рук і дорівнювала приблизно 152 см [Винник 1996, с. 38]: *вдо(л)жьки десяти сажє(н)* (ВГ, с. 16); *чотыри по пяти сажонь* (ЛМ 1545, с. 143). Слово походить від псл. **segь* у значенні «довжина, вимірювана двома руками» (ЕСУМ V, с. 163-164). У сучасній українській мові найменування марковано як застаріле (ВТССУМ, с. 1284).

Номен *волок* (*волока*) – ділянка землі, що складала близько 4,8 га, була мірою феодалних повинностей. Сформувався в результаті так званої «волочної поміри» в Польщі, Литві, Білорусі та Україні в XVI – XVII ст.: *под местом Воло(д)имєрски(м) воло(к) петна(д)ца(т)* (ВГ, с. 49). Первісне значення слова –

«мотузок», «вид рибацької сітки», якими перетягали копиці сіна або колоди (ЕСУМ I, с. 420). У сучасній українській мові метрологічний термін позначено як застарілий (ВТССУМ, с. 200). Як одиниця виміру орної землі слово продовжує функціонувати в українському діалектному мовленні (СПГ, с. 39).

Лексему *kina* використовували як міру площі орних земель і прирівнювали до 0,1 десятини, тобто вважалось, що з десятини скошують у середньому 10 кіп сіна: *од каждой кипи габи по леву* (Док БХ, с. 343). Найменування походить від псл. **kora* – «купа; копиця; одиниця лічби» (ЕСУМ II, с. 64). У метрологічному значенні слово марковане як застаріле (ВТССУМ, с. 572).

Номен *бунт* використовували на позначення в'язки шкір тварин з 15 штук: *от бунта лисиц золотих два* (Док БХ, с. 343). Лексема запозичена, можливо, через пол. посередництво з нім. від нвн. *Bund* – «в'язка, вузол пучок» (ЕСУМ I, с. 296). У сучасній українській мові функціонує у значенні «зв'язка, сувій, пачка або тюк якихось матеріалів» (ВТССУМ, с. 102).

У значенні одиниці виміру землі вживали номен *воск* (ССГ I, с. 198), що походить від псл. **voskь* (ЕСУМ I, с. 404): *а с тоє земли даєть пя(т) восковь* (ЛЗК, с. 93).

Найменування *косяк* функціонувало у значенні «шматок, згорток, одиниця для продажу». Слово походить від тюрк. *kesek* «шматок, відрізок»: *взяль у него... два косяка тафты, да косякь фараузу* (ТУ, с. 37).

Номен *ручка* використовували у значенні «міра ваги меду, сиру» (ДБВ, с. 736): *ручокь меду купили* (ДБВ, с. 563). Лексема походить від праслов'янського **roka* (ЕСУМ V, с. 136–137).

Слово *латер* – «сажень, міра довжини» – запозичене з нім. через пол. посередництво (ЕСУМ III, с. 200). Використовували для виміру колод та дров: *которое было вроблено сорокь лотровь* (ЛМ 1545, с. 200). Найменування продовжує функціонувати в українському діалектному мовленні у формі *латир* і означає одиницю виміру дров та каменю (СБГ, с. 254).

Лексему *миля* ототожнювали з верстою, яка становила 0,9 – 1,07 км: *якобы великая четверть мили* (ЛМ 1545, с. 227). Номінація запозичена через

посередництво свн. мови: свн. *mile*, запозичене з лат. *millia*, що є формою множини від *mille* «тисяча» (ЕСУМ III, с. 461): *а у дво(р)цы в королево(м) миль отъ города* (ГР, с. 42); *якобы великая четверть мили* (ЛМ 1545, с. 227). Функціонує і на сучасному етапі розвитку української мови у значенні «міри довжини, що дорівнює 1,609 км» (ВТССУМ, с. 667).

Для продажу чи оренди землі функціонувала одиниця виміру *лезиво*, яка походить від пол. діалектного *leziwo*, що означало «шнур» (ССГ 1, с. 543): *тые три лезива вечнои на веки продали преречонымъ* (АЮЗР, 4/І с. 7). На сучасному етапі розвитку української мови лексема втратила значення одиниці виміру, функціонує у значенні «ликова драбина у бортників» (ВТССУМ, с. 342).

Номінація *місце* у значенні «невелике місце» або «невелика площа землі» запозичена від пол. *miejsce* (ЕСУМ III, с. 484). Крім того, номен *место* у писемних пам'ятках XIV – XVI ст. вживали в значенні земельної ділянки або торгової площі (ССГ, 1, с. 628): *а мы тое место дали Богдану Григорьеву и з дворомъ; 3 местца моего тую половицу имени продати и записати на вечность* (ЛЗК, с. 196). У сучасній українській літературній мові функціонує у значенні простору земної поверхні, зайнятого ким-, чим-небудь (ВТССУМ, с. 679).

Лексема на позначення територіальної одиниці *пляц* запозичена за посередництвом пол. мови з нім. (ЕСУМ IV, с. 378). У XIV – XV ст. її використовували у значенні земельної ділянки (місця під забудову), яка була предметом торгівлі та оренди (ССГ II, с. 154): *и(ж) прода(л) есми пля(ц) сво(и) в ме(с)те* (ВГ, с. 35). Номен продовжує функціонувати у ХХ ст. у значенні «площа та земельний наділ» (СГ, с. 199). У сучасній українській літературній мові маркується як застаріле (ЗСЗС, с. 96).

Слово *моркь* (*моркзь*) засвоєне через пол. мову з нім. *Morgen* «ранок» (ЕСУМ III, с. 512). Номен уживали у значенні ділянки землі, яку отримували у спадок, брали або здавали в оренду, був одиницею купівлі-продажу та оподаткування: *з ихъ волокамы, кгрунтами, з моркгами держати* (АЮЗР 6/І, с. 227); *полморка естъ сознана и записана то ест моркь целыи* (АВМК, с. 62); *поведил пан мерчыи ровност по две волоцы и по дванадцати моркгов* (ЛЗК,

с. 476). Ця назва у формі *морга* та *мурга* зберігається в окремих північних та південно-західних говорах на означення земельної міри площею 0,57 га (СПГ, с. 128).

На позначення ділянки землі для продажу чи оренди використовували одиницю виміру *буката*, що походить від молд. *букатэ* «шматок» (ССГ I, с. 130): *если дали томоу боукату землю* (АЮЗР 1361, с. 99). Номен продовжує функціонувати в українському діалектному мовленні у формі *буката* – «шматок; відрізок шляху» (СБГ, с. 41).

Найменування *штука* походить від новолужицького *stuka*, що означає «штука, шматок, міра ниток» (ЕСУМ VI, с. 481). Це одиниця виміру довжини полотна, що становила від 30 до 79 ліктів: *свинцу штука* (ЛІМ 1545, с. 110); *атласу штука чы(р)воного полотна* (ДМВН, с. 243). Номен функціонує в сучасній українській літературній мові та означає «непочатий сувій матерії певної довжини, який надходить з фабрики для продажу» (ВТССУМ, с. 1633).

Слово *сорок* означало в'язку із соболиних чи кунічих шкурок [23, с. 36]. Має відповідники у слов'янських мовах: рос. *сорок*, бр. *сорак*. Задовільної етимології не розроблено; виводиться (як запозичення) від гр. (τῆ)σαρράκοντα «сорок» (ЕСУМ V, с. 356): *од сорока соболей золотих шист, од сорока пупков соболих золотих два* (Док БХ, с. 343).

Для продажу тканин використовували одиницю вимірювання *вигь*, яка походить від мад. *veg* у значенні «сувій» (ССГ I, с. 171): *але полотно локтємь да продаю(т), а соукна сь вигомь да продаю(т)* (УГ, с. 43).

Номен *аршинь* використовували у значенні одиниці виміру довжини, що становила близько 0,71 метра (СЛ, Т. 1, с. 138), він запозичений з тюрк. мов, походить від перс. *aras* «лікоть (міра довжини)» (ЕСУМ I, с. 91): *полотна льняно(г)о арнино(в) сто* (ДМВН, с. 204). У сучасній українській літературній мові найменування марковане як застаріле (ВТССУМ, с. 42). Слово продовжує функціонувати в українському діалектному мовленні (СБГ, с. 19).

На позначення одиниць виміру ваги вживали як питомі лексеми (*вар*, *камінь*), автохтонні номени, що походили від назв бондарського посуду (*бочка*,

відро, кадь, колода, корець, липечная, міра), так і запозичені (*гарнець, лашт, лоть, фаска, фунт, центнер*), а також номен з невизначеною етимологією (*листра*).

Слово *камінь*, яке входило до литовсько-польської системи мір, використовували при зважуванні вовни, мила, заліза, воску. У Конституції 1565 року за державний стандарт у Короні Польській було прийнято «камінь» вагою 32 варшавських фунти, у Великому князівстві Литовському – 40 фунтів. В Україні його вага складала здебільшого 32 фунти (близько 13 кг): *в кажьдъи годъ по шестѣ каменѣ* (ЛІМ 1545, с. 110); *каменѣи два* (ЖК 1590, с. 64); *пѣтънадцѣть каменѣи людских* (ЛІМ 1545, с. 110). Лексема походить від давньоукраїнського *камы* та означає «камінь» (ЕСУМ ІІ, с. 358).

Номен *вар* вживали як одиницю вимірювання рідких речовин, найчастіше пива і меду, що дорівнювала 3 бочкам (ТУ, с. 369). Слово походить від псл. **variti* у значенні «варити» (ЕСУМ І, с. 332): *от вару пива – по семь грошеи* (ТУ, с. 131).

Метрологічна одиниця *міра* позначала одиницю об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудину такої ж місткості: *браня мірок арендарских сволняем* (Док БХ, с. 494); *жита мирокъ шѣст* (ДМВН, с. 205). Поряд із нею функціонувало найменування *мірочка*: *мірочку, котору арендарі нам належачую отбирают* (Док БХ, с. 424); *мирокъ солодовыхъ* (ТУ, с. 58). Уживається на розмовно-побутовому рівні як одиниця об'єму сипких тіл (ВТССУМ, с. 678).

Лексема *колода* набула значного поширення у XV – XVI ст. на українських землях у складі Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої. *Колода* поділялась на 8 *півмірків*, кожен з яких мав місткість 15 краківських *гарців*, та важила 215 кг. *Міра колода* була поширена також і на теренах Київського Полісся, нею вимірювали кількість меду. В 1 колоді містилося дві *каді*, в 1 *каді* – 4 *відра*, кожне з яких важило 2 *камені*: *овса пѣтънадцѣть колод* (ЛІМ 1545, с. 178). У значенні метричної одиниці в сучасній українській мові марковано як застаріле (ВТССУМ, с. 365).

Номінацію *ведро* вживали на позначення міри місткості рідких продуктових товарів, походить вона від псл. **vedro*, утворене від іє. **uodor* у значенні «вода» (ЕСУМ I, с. 394): *даєть із очины две ведры меду* (АЮЗР 1361, с. 204). У сучасній українській мові використовується на позначення посудини для носіння і зберігання води, значення міри об'єму маркується як застаріле (ВТССУМ, с. 179).

Слово *кадь*, що походить від псл. **ka-dbъ*, утворене з компонента **ka-* (**ko-*) (ЕСУМ II, с. 338–339), означало одиницю виміру сипких тіл, що дорівнювала 2 половинкам або 4 чвертям: *меду пре(с)ного по(л)торы кады* (ДМВН, с. 204). На сучасному етапі вживається у формі *кадіб* у значенні «діжка» (ВТССУМ, с. 516).

Лексему *куфа* використовували для виміру рідин, це була бочка місткістю приблизно 40 відер (ТУ, с. 362): *оть куфы давати* (ТУ, с. 128). Слово походить від слат. *sora*, що продовжує лат. *сира* – «бочка, діжка» (ЕСУМ III, с. 163–164). Номен продовжують уживати в українському діалектному мовленні у значенні «діжка місткістю 100 л» (Сбойк.Г, Кн. 1, с. 399).

Номен *білець* функціонував для вимірювання об'єму меду, горілки, відповідав вазі 5–8 фунтів (ТУ, с. 357): *бельцовь меду* (ТУ, с. 86).

Міру рідин *спуст* використовували при виробництві і продажу горілки, вона складала близько 3 бочок (ТУ, с. 369): *горелки спустовь пять* (ТУ, с. 64). У сучасній українській мові марковане як застаріле (ВТССУМ, с. 1379).

У значенні міри місткості сипких та рідких речовин функціонував номен *бочка*, походження якого остаточно не визначене, найменування, очевидно, похідне від псл. **bъсь* < **buki* або **bъsa*, етимологію також виводять або з германських мов, зокрема від двн. *botahha* «бочка, чан, діжка», або вважають власне слов'янським утворенням, пов'язаним із псл. **bouk-* (ЕСУМ I, с. 240): *мыта отъ бочокъ не надобѣ дават* (ЛІМ, с. 159); *из нашего двора каждыи год по десять бочок вина* (ГП, с. 114). На позначення міри місткості сипких тіл використовували лексему *бочка солянка*: *они мають тые две копе грошей давати и петндцать бочокъ жита солянок* (УГ, с. 99). У сучасній українській

мові слово застосовують для називання великої дерев'яної або металічної циліндричної посудини (ВТССУМ, с. 94).

Номінація *липечная* функціонувала для позначення міри місткості – довбленої липової діжки (СЛ 16, с. 42): *липечень меду 9* (АЮЗР, 8/1, с. 370); *меду прѣснаго липечень* (ЛМ, с. 104).

Номен *центнер* (*центнар*) дорівнював трьом каменям (приблизно 100 кг), ним вимірювали велику кількість товару, переважно зерна: *в неи вышеи трех центнарси* (ЛМ 1545, с. 110). Лексема запозичена з нім. мови, зводиться до лат. *centaries* «такий, що важить сто одиниць», пов'язана з *centenus* «сторазовий, налічуваний сотнями», яке утворене від *centurn* «сто» (ЕСУМ VI, с. 239). Найменування функціонує в сучасній українській мові у значенні «одиниця маси в метричній системі мір, що дорівнює 100 кг» (ВТССУМ, с. 1581).

Лексему *лашт* використовували на позначення одиниці ваги вантажу, зазвичай зерна, який уміщався на одному возі. Слово походить від свн. *last* «певна міра об'єму, одиниця ваги» (ЕСУМ III, с. 197–198): *за каждый лашт жита маю заплатити* (ТУ, с. 85).

Для зважування негабаритних сипких товарів, зазвичай спецій, використовували одиницю ваги *фунт*. Слово є запозиченням з нім. мови від *Pfund* (ЕСУМ VI, с. 139): *да фунтъ имбирю, да фунтъ перцу* (ТУ, с. 32). У сучасній українській мові номен визначено як застарілий (ВТССУМ, с. 1552).

Номен *безмін* уживали для позначення міри ваги, що дорівнювала 5–10 фунтам (ТУ, с. 356): *перцу безмень купил* (ТУ, с. 98). Лексема є запозиченням від тюрк. мов, виводиться від тур. *vezne* – «ваги» (ЕСУМ I, с. 162). У сучасній українській мові слово марковано як застаріле (ВТССУМ, с. 69).

Одиниця ваги *шифунт* дорівнювала 10 каменям (128–200 кг) (ТУ, 370). Номен використовували для зважування габаритних товарів: *смалцууги и шифунтов поташу доброго* (ТУ, с. 53).

Лексема *батмань* складала 19 фунтів (МСУМ, Кн. 1, с. 44): *10 и болишь батмановъ вомещается* (ТУ, с. 156). Слово запозичене з тат. *batman* «вага масою 4 пуди» [23, с. 45].

Номен *лоть* функціонував у значенні міри ваги, що становила 1/32 фунта (СЛ 16, с. 104). Найменування походить від свн. *lot* «свинець; сплав для паяння; міра ваги відлита зі свинцю» (ЕСУМ III, с. 291-292): *которая важит четверть лота* (ТУ, с. 116).

На позначення міри сипких тіл та рідин використовували лексему *гарнець*, запозичену з пол. мови від *garniec* (ЕСУМ I, с. 476): *Ведра, гарции, квартамы должны быть праведные, а не фалишвые* (ВГ, с. 97). Найменування продовжує функціонувати в українському діалектному мовленні у формі *гарець* (СБГ, с. 114).

Номен *солянка* функціонував у значенні «міра сипких тіл, що дорівнювала 20–25 гарнцям» (ТУ, с. 368): *солянокъ купили* (ТУ, с. 205); *поставили солянок пять* (АСМС, с. 16). Слово походить від псл. **solv* (ЕСУМ V, с. 252–253).

Номінацію *фаска* вживали для виміру рідких речовин, це була бочка місткістю приблизно 30 кварт (ТУ, с. 370). Слово запозичене через посередництво пол. мови з нвн. *Fas* – «бочка» (ЕСУМ VI, с. 77): *от фасы пива грошеи шестнадцать* (ТУ, с. 103). Слово продовжують використовувати в українському діалектному мовленні у значенні «невелика посудина з плоским дном; діжечка» (СБГ, с. 582).

Лексема *куль* функціонувала на позначення міри сипучих товарів. Слово, очевидно, пов'язане з двн. *kuyl* «мішок, торбина», також виводиться від лит. *kuylus* «в'язка, сніп довгої соломи» (ЕСУМ III, с. 136): *куль соли розни праи розибрали люди* (АКСГ, с. 7).

Номен *маца* також функціонував для виміру об'єму сипких товарів: *жита сто лаштов ... по пети маць мери* (ТУ, с. 85). Найменування набуло поширення на західних землях і мало різний розмір: у Галичині – від 75 до 115 л, маца бережанська – 20 гарнців або 66 л, маца львівська – 19,46 л, а в Сеняві – 50 гарнців або 65 л. Лексему запозичено через пол. посередництво з нвн. *metze*

«міра зерна» (Фасмер, с. 119). Від слова *маца* походить назва одиниці ваги – *півмацок*, який дорівнював 25 кг [131, с. 89 – 90]: *купиць 16 мац і 32 півмацок* (ЛМ, с. 98). Лексему вживають в українському діалектному мовленні у формі *полумацьок* – «міра ваги сипких тіл» (Сбойк.Г, Кн.2, с. 108).

Міру ваги *листра* використовували для зважування товарів (СЛ, 16, с. 47): *взявши листр масти то єсть фоунть* (ПЄ, с. 400).

Номен *третинник* вживали для виміру зерна: *взяли пненици третинникъ* (ВГС, с. 94). Слово походить від псл. **trъje* (ЕСУМ V, с. 633).

Отже, більшу частину назв одиниць ваги і довжини, засвідчених у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., складають запозичення (51 % – 42 ЛО), деякі з них продовжують функціонувати і до сьогодні (*миля, центнер*). Значна частина – це лексеми автохтонного походження (48 % – 39 ЛО), які використовують у сучасній українській літературній мові (*бунт*) та розмовному мовленні (*копа, міра*). Також у досліджуваній групі зафіксовано слово (*листра*) з невизначеною етимологією.

2.3 Найменування податків та митних зборів

У XIV – XVIII ст. помітним було розширення номенклатури грошових поборів, податків та повинностей у зв'язку із зміцненням товарно-грошових відносин, посиленням визиску народних мас як з боку польської шляхти, так і місцевого панства.

Центральним найменуванням на означення збору податків був номен *мито*, що вживався на позначення оплати за товар, який привозили й продавали на місці або тільки провозили через державні чи феодальні кордони; *торгове мито* (СУМ I, с. 625). Лексема запозичена з германських мов, з двн. *muto* «митниця; податок, збір», з гот. *mota* «мито», пов'язана з нвн. *messen* «міряти», спорідненим з лат. *meditor* «міркую» (ЕСУМ III, с. 467): *і мито витягал таковой кождий за найменшою скаргою* (Док. БХ, с. 572); *ино дей мыта берут въ тыхъ торзехъ съ князских и паньскихъ людей* (АЮЗР 6/І, с. 29); *на колку литъ*

на тыи мыта листы-твердости (ЛМ, 1545, с. 101); *тоє мыто в книги за(м)ковыє житомі(р)ские записано было* (ЖК 1590, с. 76).

У разі порушення норм сплати мита митники мали брати *промито*. Це найменування означало конфіскацію контрабанди або товару. Частіше половина штрафу йшла на користь державної скарбниці, а інша половина – на користь митників чи феодалних землевласників, у чиїх володіннях було заарештовано товари [54, с. 18 – 19]. Номен *промито* вживали на позначення мита зі штрафом, який накладали на купців за об'їзд митниці (СУМ II, с. 261): *або иншій какій товар, а маючи, то промыта на томь* (АЮЗР 8/1, с. 26).

Лексема *старе* або *стародавнє мито* вживалася на означення оплати від товарів, що перебували у внутрішньому обігу та які вивозили за кордон. Воно складало 1 гріш від копи. Цей тип номенів був перехідною ланкою між системою мит та системою вузькоспеціалізованих прикордонних оплат [137, с. 486]: *тоє жалобы своеє а досведчаючи браньє мыть стародавних* (ЛМ 1545, с. 158); *нижли мають мыта старые давати* (АЮЗР, с. 28). Синонімічною до вказаних найменувань є лексема *звечисте мито*, яку вживали на позначення усталених митних зборів (ЗСЗС, с. 148): *а звечистого мыта даивали, ѡдно по польгроша ѡт воза* (ЛМ 1545, с. 162).

Уже в XVI ст. у зв'язку з розвитком інституту економічних привілеїв для шляхти литовські князі мусили поступитися часткою митних повноважень на користь шляхти, про що свідчать норми литовських статутів. Польська влада також не враховувала специфічних умов українських земель та її економічних інтересів. Митні відносини набули двоступеневої структури – це паралельне функціонування королівської та феодалної приватної митниці. Оскільки стягували велику кількість внутрішніх та зовнішніх зборів на користь господарського скарбу, приватних осіб, міських громад, це ускладнювало та сповільнювало торгівлю українських міст [53, с. 127–128]. Держава намагалась регламентувати митну систему, для цього було запроваджене *мыто новое: ѡ бранє мыт новых незвичайных* (ЛМ 1545, с. 206). Крім того, на позначення змін у митній реформі використовували номен *новоустановлене: з мещаны*

луцкимы ѿ новыи мыта установили после дяди нашего (ЛМ 1545, с. 159). Синонімічною до найменування *нове мито* виступає лексема *особливе*: *в Ковли ѿть воза берут по два гроши, а ѿт бочокъ особливе* (ЛМ 1545, с. 163).

На позначення внутрішньоторговельних мит функціонувала лексема *великое*: *которая заплата службѣ ихъ была плачена з мыта великого луцкого* (ЛМ 1545, с. 203). Окрім внутрішніх торговельних мит, у державі було запроваджено й зовнішні, які збирали різними способами. Вони відрізнялись від внутрішніх здебільшого тим, що один і той самий товар міг бути предметом експорту чи імпорту. Тому цей товар мав назву *гостинного*, а мито, яке стягували при цьому, – *головне*. Державне зовнішньоторговельне мито збирали на державних митницях незалежно від їх розташування, на знак в'їзду на її територію і виїзду з неї. Цей збір міг іти на користь воєводи, старости, на замок від копи чи від воза по 2 гроші: *А што съ дотычетъ тыхъ мытъ головныхъ* (ЛМ 1545, с. 168). Лексема *серебьцизна* функціонувала на позначення загальнодержавного податку: *ѿколо ѿтъпуеценьи серебьцизьны* (ЛМ 1545, с. 113).

На позначення податку використовували номен *пошлина*: *на земли гостехъ пошлинь прибавили* (ТУ, с. 32).

У значенні «податок» функціонував також термін *вина* (СЛ, 4, с. 60): *сере(б)щи(з)ны ани ви(н) бра(ти) не має(т)* (ВЛС, с. 68).

У досліджуваних писемних пам'ятках більшу частину назв грошових оплат становили субстантивовані прикметникові форми на *-оє (-оє)* [137, с. 487]: *замковое, складное, торговое, водное, сухое, гребелное* та ін.

Розвиток феодального землеволодіння та феодальних відносин на українських землях у XVI – XVII ст. передбачав зростання торговельної активності в містах, посилення товарно-грошових відносин, розвиток торговельних шляхів. У містах функціонували митні комори, якими купці могли користуватися для збереження товару [47, с. 17]. Мито за таке право отримало назву *складне*: *К(з)ды грошь скла(д)ного спра(в)цы ѿт ни(х)ъ ѿзму(т)ъ* (ВГ, с. 124).

Збір проїзних та торговельних мит установлювали як сплату проїжджих послуг чи суто з фіскальними цілями. Номен *мыто торговое* вживали на означення грошового стягнення за право продавати свій товар: *мит жадних торговых і податок аби у них не витягано* (Док. БХ, с. 572).

У великих містах, що були осередками торгівлі, функціонували замки. Податок, який сплачували на утримання замку, мав назву *мыто замковое* або *мыто на замок: и мыто теж на замок хоживало ѿт сорока грошеи грош* (ЛМ 1545, с. 232).

Також частина від усіх міських податків йшла його володарю, таке мито отримало назву *владиче: мыто владичее ... отъ всихъ тыхъ мытъ ... владыка маеть десятую неделю* (ТУ, с. 84).

Штраф за несплату повинностей мав назву *огурне* (МСУМ, Кн. 1, с. 10): *повинень будетъ огурного б грошеи дати* (АЖМУ, с. 64).

За проїзд через мости та гаті збирали *мостове мито: поки вода спадет и грязь выхнют, а предсе мостовое мусят платитъ* (ЛМ 1545, с. 156). Його сплачували на користь того, у чиїх володіннях перебували споруди (війтові, бурмістрові, райцям чи владиці) [24, с. 19]. Плата за переїзд греблі, яку збирали з проїжджих купців, називалася *мыто гребелное: а в Дуеаевъ гребелного по пенезю* (ЛМ 1545, с. 207); *мыто гребелное люд(и) ѿ(т)чи(з)ные ѿ(т) тре(х) верб* (ВГ, с. 63); *мыто гребельного платити* (ЖК 1590, с. 90).

Грошовий податок, який сплачували від найнятих на ком'яги (безщоглове річкове судно) челядників, мав назву *присадне* (ЗСЗС, с. 146): *в Петриковичох мыта берутъ ... присадного такежъ по дванадцеть грошеи* (ЛМ 1545, с. 162). Збирання цих податків було зумовлене необхідністю утримання та періодичного ремонту мостів, налагодження гатей та перевозів.

Митний збір за право випасу худоби, яку переганяли на ярмарки, називався *спашне* [123, с. 124]: *То за мито за спашное, же на кгрунте пасете, а до того же и квитов поборовых не маете* (ВГ, с. 164).

У значенні «плата за випас свиней» функціонував номен *покабаницина* (МСУМ, Кн. 2, с. 152): *жебы дозорца покабаницини не вимагаль* (Док.БХ, с. 321).

Купці перевозили товари водою та суходолом. Це зумовило функціонування таких назв, як *мыто сухое* та *мыто водное*: *а в Петриковичох кнегини Слуцкое воденое мыто и сухое беруть* (ЛМ 1545, с. 168).

У значенні «плата за користування бродом» уживали найменування *броднина* (ССГ, 1, с. 24): *коли медоу привезоу(т) бродниноу щобы не платили ни оу которо(г)о брода* (ГП, с. 145).

За переправу суден із рибою брали *корчовщину*: *и они мають давати корчовщину съ комяи по три гроши водою* (ТУ, с. 38).

Митний збір, який брали за зважування і торгівлю товарами, називали *важъче*, тобто *вагове* (ЗСЗС, с. 54): *и важъчое бирывали къ мыту господарьскому* (ВГ, с. 176).

У значенні «грошовий збір за змелене зерно» використовували номени *осипь* і *осипщина* (МСУМ, Кн. 1 с. 53): *осмь осмачокъ жита осипу* (ГП, с. 91); *просили облегченія въ осипщине* (ВГС, с. 138).

По суходолу товари зазвичай перевозили возами. Податок від воза з товарами мав декілька назв: *мыто возовое, возовое, ѿт воза, ѿт таръ, ѿт воза гостинного, ѿт воза крамного: берет ѿт возу по три гроши* (ЛМ 1545, с. 206); *ѿт накладного воза погрошу, а ѿт порожнего воза не надобѣ дават* (ЛМ 1545, с. 159); *ѿт воза троѣ копъ грошеи лито(в)ски(х)* (ДМВН, с. 41); *платя(т) о(т) таръ по грошу* (АЮЗР 4/І, с. 56); *мыто отъ воза гости(н)ного по полугрошьку* (ВГС, с. 198); *з мѣщанъ ѿт воза крамного по два гроши* (ТУ, с. 71).

За проїзд каравану іноземних купців стягували мито *ѿт корована*: *ѿт корована старосте поклон товаром* (ТУ, с. 80).

Крім того, сплачувати потрібно було і за піший перехід кордонів. На позначення такого виду податку використовували лексеми *ѿт пѣшого, ѿт молодьца, ѿт людѣи, з голов: с кожьдого человека ѿт молодьца по грошу*

(ЛМ 1545, с. 163); *от людеи, которьи на покорьмь до Вольни идутъ, по дванадцати гроши з головы* (ЛМ 1545, с. 163).

З окремих товарів брали визначену частину митного збору, що й лягло в основу номінації податку, як-от: *тридцатое* – різновид митних зборів, помірно, яке сплачували при переїзді через кордон у розмірі тридцятої частини від товару [137, с. 489]: *а отъ товару, которьи знизу везут, берутъ тридцатое* (ЛМ 1545, с. 162); *три риби, чотири риби* – з пійманої риби віддавали три або чотири десятки: *от судины меду по грошу, а взад едучи – чотыри рыбы; а коли взад едут – по трое рыбь* (ЛМ 1545, с. 162).

Десята частина доходів, яку сплачувало, головним чином на користь церкви, залежне населення, мала назву *десятина* (ВТС СУМ, с. 289): *повинен десятину дават на монастыр зо всего збожа* (Док. БХ, с. 262). Термін функціонував у словосполученні *десетина пчолиная* – «данина з підданих у вигляді кожного десятого вулика» (ДБВ, с. 1044): *десетину пчиною платить маеть* (ДБВ, с. 403).

Номен *дерев'яне мито* вживали на означення податку, що сплачувався за виробу з дерева, якими торгували на ярмарку (ЗСЗС): *в Четвертни от деревня не надобе, коли одою попровадеть* (ЛМ 1545, с. 160)

Найменування *восковниче* використовували на означення митного збору за право продажу прісного меду [47, с. 18]: *только мыта восковничое невинье платим* (ЛМ 1545, с. 172). Вид податі *очкове* вживався на позначення податку на вулик (ВТССУМ, с. 872): *повинен дават также і очковое* (Док. БХ, с. 262). Його сплачували тоді, коли не вистачало до норми – десяти вуликів, з яких збирали медову десятину [137, с. 487].

Номен *повідеркове мито* використовувався на позначення мита з відра (ВТССУМ, с. 997): *зоставуем при мещанех самир і при ратушу поведерицину от меду і горілки* (Док. БХ, с. 572).

Митний збір за право продажу солі отримав назву *солничне мито*: *только мыта и восковничое и солничое невине платим* (ЛМ 1545, с. 172).

Широкого розповсюдження набула лексема *помірне*, яку вживали на означення торговельного податку з товару, який визначали мірами об'єму (ЗСЗС, с. 168): *у Пинску померного по дванадцать грошеи берут* (ЛІМ 1545, с. 207); інколи і з пакунку, наприклад, з лантуха хмелю: *от вантуха хмелю по дванадцать грошви беруть* (ЛІМ 1545, с. 207).

На позначення податку частиною зерна, яку власник млина брав собі за помел, використовували номінацію *миротщина* (МСУМ, Кн. 1, с. 429). Лексема походить від псл. *měriti*, пов'язане з **měra* і, далі, з **mětiti* у значенні «мітити, цілитися» (ЕСУМ ІІІ, с. 482): *отъ скрины, в которую миротщину сыплют* (ЛІЗК, с. 169).

На позначення податку від виноробень використовували номен *винщина* (МСУМ, Кн. 1, с. 102): *накинулъ онъ на насъ по семдесятъ копъ грошей винщины* (АЮЗР 6/І, с. 152).

Податок, що сплачували від двору, функціонував у формі *воротное* (МСУМ, Кн. 1, с. 115): *воротного по грошу бирали* (АЮЗР 6/І, с. 117).

На означення митного збору за право продажу хутра функціонувала лексема *скопне*: *а от иньших речеи скопного мыта не брати* (ЛІМ 1545, с. 66).

Крім того, оподатковували й різні види домашньої худоби. Функціонували такі види податків: *от пригоньного скота, от вола, от коня, от зверу косьматого: с каждого коня по два гроши берут, а отъ зверу косьматого в Корцы ж скопное мыто беруть* (ЛІМ 1545, с. 161); *от каждого вола, сколько воловь будет, – по пенезю* (ЛІМ 1545, с. 180); *в Ровном от коня не надобѣ, от пригоньного скота по грошу от десяти* (ЛІМ 1545, с. 160).

Податок на вола (бовкуна) отримав назву *болкоуновщина* (ССГ, 1, с. 110): *тыѣ люди бо(л)коуно(в)щину дають с вола по три гроши* (ЛІЗК, с. 92).

Плата за надання права на ловлю бобра функціонувала у формі *бобровщина* (МСУМ, Кн. 1, с. 60): *бобровщины грошеи пятьдесятъ широкихъ* (ТУ, с. 84).

Якщо домашня худоба чи худоба, яку переганяли для продажу, заходила на землі, що належали до певних замків чи ключів, то її власники повинні були

сплачувати *ножне мито* [54, с. 12]: *тогда ѿ великого быдла ножное мыто ѿ каждое ноги по грошу берут, а ѿ малого по пѣнезю ѿ ноги* (ЛМ 1545, с. 189).

Найпоширенішим в'їзним та виїзним митом була *обістка* чи *обвістка*. Її зміст полягав в оголошенні про прибуття товарів чи особи до міста, оскільки купців і тих осіб, у яких вони зупинились, зобов'язували оповіщати уряд про приїзд. Це було викликано тим, що купці могли почати торгувати без сплати мит. Тому створювали спеціальні гостинні двори, де купці могли зупинитись після сплати *обістки*. Цей збір сплачували на користь воєводи чи його намісника, старости, підстарости, на замок: *в Турове мыта берут ѿ обестки по грошу* (ЛМ 1545, 162).

На означення митного збору за право виготовлення та продажу спиртних напоїв уживали такі назви: *покотелщина* – податок, який брали з діжки вина, квасу або пива (ЗСЗС, с. 156): *повинен дават на монастир також покотелсчину* (Док. БХ, с. 262); *пропойное*: *в Чернобыли мыта берут пропойного по два гроши* (ЛМ 1545, с. 163); *мыто чоповое*: *мыта чопово(г)о брати* (ЖК 1590, с. 248). Також у цьому значенні функціонувала лексема *ведерковое* (МСУМ, Кн. 1, с. 89): *до ратуша надаемь ведерковое, жебы хто будеть чавуномь горилку, а ведеркомь медь, или якую речь мирити* (АЮЗР 1365, с. 93).

Плата від винарного котла функціонувала у формі *показаницина* (МСУМ, Кн. 2, с. 152): *показаницины по дѣсять грошеи берут* (ТУ, с. 95).

За зважування товару стягали податок, який мав назву *вага* (ССГ, 1, с. 150): *а брати ему тоє мыто и вагу по довному* (ВГ, с. 96).

У значенні оплати, яку збирали від купців, котрі привозили віск, функціонувала лексема *восковыи гроши* (ССГ, 1, с. 198): *личбу делал с восковых грошеи, што ему дано на воскъ 2 стекопъ и 70 копъ* (ГП, с. 60).

Номен *воскъ* функціонував також у значенні «воскове мито» (ССГ, 1, с. 198): *воскъ о(т) красного трьга оувѣ(с)* (УГ, с. 95).

Найменування *верховщина* функціонувало у значенні митного збору за право торгувати городиною та міського податку з городів (ЗСЗС, с. 92): *берут капных пенезей и верховщины* (ЛМ, с. 79).

Для забезпечення верхового перевезення стягували грошову феодальну повинність під назвою *верховщина* (СЛ, 3, с. 238): *вє(р)ховищизны береть староста с каждого дому* (ВГС, с. 199).

Податок від волового плуга отримав назву *волощина* (ССГ, 1, с. 190): *отпустили с того имени волощину нашу на веки вечные* (ЛЗК, с. 241).

Назви митних зборів за право займатися професійною діяльністю утворювалися від назв професій *на кравцах, на шевцах, на кушнєрєх, на дубасниках, от резниковь: з мєста береть: на кравцах дєсєть копь грошєи, на шевцах дєсєть копь грошви, на кушнєрєх дєсєть копь грошєи, на дубасниках ѳсьмь копь грошєи* (ЛМ 1545, с. 180); *мыто от резниковь на замокъ от кажьдое яловицы по грошу* (ТУ, с. 80).

Отже, лексико-семантична група назв митних зборів і податків відбиває розвиток соціально-економічних відносин у XVI – XVIII ст. Серед досліджених назв митних зборів та податків можна виокремити такі основні групи: загальні та спеціальні. До загальних відносимо номени на позначення грошових стягнень з основних одиниць оподаткування (*мыто, мыто новое, промыто, серебищизма, старє мыто, звєчистє, новое мыто*). Спеціальні поділяємо залежно від об'єктів оподаткування на: найменування мит, що походять від назв товару (*ѳт дєрєвня, сольничнє мыто, восковничое*), номінації митних зборів, утворених від назв способів транспортування товарів (*сухоє, водное, мостовое, возовое*), та фіксовані грошові стягнення (*тридцатое мыто, десятина*). Семантика лексем у більшості випадків прозора, оскільки в основу номінації одних покладено назву товару, яким торгували, інших – назву об'єкта оподаткування. За генетичним складом більшість термінів цієї лексико-семантичної групи – номени автохтонного походження (54 % – 119 ЛО), значну частину становили складені найменування з головним словом-запозиченням та лексемою автохтонного походження (44,5 % – 99 ЛО). Кількість складених назв

податків, утворених з двох питомих українських компонентів та запозичених номінацій була незначною.

2.4 Назви учасників торговельно-економічних відносин

Зростання обсягів виробництва в Україні XIV – XVII ст., як сільськогосподарського, так і ремісничого, викликало пожвавлення торгівлі, розвиток економічних зв'язків між різними населеними пунктами, ринками і землями. Чим глибшим був суспільний поділ праці, тим більшою ставала потреба різних соціальних і професійних груп у виробничому спілкуванні. До найменувань цієї лексико-семантичної групи відносимо назви осіб, пов'язаних з економічною та торговельною діяльністю, серед них виокремлюємо лексеми праслов'янського та давньоукраїнського походження (*бирчий, восковничий, десятичник, ключник, староста* та ін.), запозичення (*актор, вистарник, казначий, митник, підскарбій* та ін.), складний номен, який складається з праслов'янської та запозиченої основ (*брашнокупечь*).

Номен *ключник* функціонував на позначення особи, яка завідувала місцевою казною, слово псл. походження від **kljukati* «кловати, рубати» (ЕСУМ II, с. 468): *брали личбу в ключника киевского* (ТУ, с. 42).

Функцію збирача податків також виконував *староста*, найменування походить від псл. **starь* «старий, давній» (ЕСУМ V, с. 398) : *а обестки каждый торъхвецъ ... повинень дати старосте по грошу* (ТУ, с. 78).

Лексема *бирчий* функціонувала на позначення особи, яка збирає податі (СЛ II, с. 84). Слово походить від давньоукраїнського *бирьчий*, пов'язане з *бирка* (ЕСУМ I, с. 96): *квити берчи на видани с поборовъ корлевскихъ* (АЮЗР 8/I, с. 84); *Имена бирчимъ на реестра* (ВГС, с. 158).

Номінацію *восковничий* використовували на позначення того, хто збирає податки від виготовлення воску (СЛ IV, с. 239): *другую половину тое обестки восковничие на себе мають брати* (КЗС, с. 75).

У значенні «збирач десятини» вживали номен *десятинникъ* (ССГ, 1, с. 298): *дали есьмо со всемъ и съ тымъ ... якожь то десятинику* (ГП, с. 134). У Молдовському князівстві ця посада отримала назву *десятникъ* (ССГ, 1, с. 298): *ни дэсятници да не имають брати дэсятиноу о(т) вина* (АЮЗР 1361, с. 145).

У значенні «збирач штрафів та судових стягнень» використовували найменування *глобникъ* (ССГ, 1, с. 243). Слово псл. походження від **globiti* «збирати, скріплювати» (ЕСУМ I, с. 527): *и прииол па(н) глобникъ ... и продали селишча своя* (Сучава, с. 421).

Номени *заборца* та *поборца* використовували на позначення збирача податків (СЛ IX, с. 205). Слово походить від псл. **bъrati* у значенні «носити, приносити» (ЕСУМ I, с. 248): *и забо(р)цы промы(т) госдрськи(x)* (ТУ, с. 113); *были квесторесь два, то есть поборцы* (КЗС, с. 204).

Для позначення збирача податків уживали також лексеми *куничникъ* та *кунникъ* (СЛ XV, с. 181). Найменування походять від псл. **kuna*, **kupica* значенні «куниця; куняча шкіра» (ЕСУМ III, с. 141): *мает на своєи зємьли куничники* (ЛЗК, с. 156); *с кунникомъ был зоствил* (ЛРК, с. 198).

Функцію збирача податків ще виконував *индукторъ*: *закупленной прежними индукторами* (ВГС, с. 137). Слово походить від лат. *inductor* – «збирач» (МСУМ, Кн. 1, с. 349).

Номени *держачьи* та *державца* використовували у значенні «власник, орендар» (СЛ VII, с. 238), а в значенні «власниця, орендарка» функціонувала лексема *держачая* (СЛ VII, с. 246). Слова псл. походження від **dъrzati* у значенні «тримати, володіти» (ЕСУМ II, с. 39): *пан держачии за частократною реквизициею протестантов учинити не хочуть* (АЮЗР 6/I, с. 417); *арендарови албо державци места* (ТУ, с. 297); *яко держачая добрь нижеи менованых* (АЮЗР 8/I, с. 341).

Лексеми *зємлянинь* та *зємянинь* вживали у значенні дрібного землевласника (ССГ, 1, с. 397–398). Номен походить від псл. **zєtja* у значенні

«земля» (ЕСУМ II, с. 259): *жаловали зємяне ... штож он в них взял именьє безвинне* (ГР, с. 94); *был вєликии зємянин пан Мишко* (АЮЗР 1361, с. 156).

На позначення особи, яка мала великі статки, використовували термін *богатый*. Слово псл. походження від **bogaty* – «той, хто має великий наділ» (ЕСУМ I, с. 109): *богаты(и) о то(т) квалть имеєтся очистити* (ВГС, с. 98).

У значенні особи, що є посередником у торговельних та фінансових операціях, уживали найменування *вижь*. Слово, очевидно, походить від давньоукраїнського *вѣжь* – «знавець» (ЕСУМ I, с. 369): *вижь господаря был сослан абы оусым сторонам била справедливость* (ВГС, с. 197).

На позначення поручителя використовували номен *емець* (СЛ, 9, с. 91). Слово походить від псл. **imati* у значенні «брати» (ЕСУМ II, с. 297): *емець, споручникъ* (ЛМ, с. 327).

Найменування *должникъ* функціонувало у двох значеннях: «боржник»: *бо два должники ... винень пятсот грошеи динарии* (ПЄ, с. 244); «той, хто дає в борг, кредитор» (СЛ, 8, с. 109): *продала заплатила до(л)жникови* (ТУ, с. 121). Номени походять від псл. **dъlgъ* у значенні «борг».

Також у значенні «особа, яка має борг» використовували лексему *должень* (СЛ, 8, с. 108): *всего должень шесть сотъ копъ* (АЮЗР 8/III, с. 120).

У значенні «боржник, людина, яка має борг» функціонували номени *виноватыи* (ССГ, 1, с. 175) та *винный* (СЛ, 4, с. 65): *виноватом дал нам десять копъ* (ЛМ, с. 142); *осталь ему винень сто копъ грошеи* (АЮЗР 6/I, с. 20); *хочечися виноватого достати* (ПомПеч, с. 80). Лексеми походять від праслов'янського **vina* у значенні «провина» (ЕСУМ I, с. 377).

Лексема *заимодавецъ* функціонувала на позначення лихваря (СЛ, 10, с. 41): *заимодавецъ, лихоимецъ* (ЛМ, с. 200). Найменування походить від двох псл. основ **imati* та **da*.

Номен *позичальник* уживали на позначення кредитора, особи, яка дає в борг (МСУМ, Кн. 2, с. 150): *позичалникам не маю чимъ отдати* (ЛРК, с. 73).

У значенні «той, хто дає поруку, ручиться за кого-небудь, поручитель» використовували найменування *закладникъ* (СЛ, Т. 10, с. 56). Номен походить

від праслов'янського *klasti* у значенні «класти» (ЕСУМ II, с. 455): *єсмо, бы(л) закладникъ* (ЛЗК, с. 250).

На основі слова *купити*, яке є запозиченням з германських мов, походить від гот. *kairon* у значенні «займатися торгівлею», виникло на основі лат. *сауро* «крамар, трактирник» (ЕСУМ III, с. 148), утворилися такі назви осіб: *купець, купецтво, перекупник, перекупець, перекупка, купчикъ*.

Номен *купець* використовували у двох значеннях: «особа, яка займається торгівлею» та «особа, яка купує» (СЛ, 15, с. 186): *перекрали тыхъ купцов* (АЮЗР 1361, с. 101); *купцовъ, коториы став у мене закупили* (АЮЗР 8/III, с. 138).

Лексему *купецтво* вживали на позначення збірної назви купців: *и были торьгами купецтва* (ВГС, с. 126).

Номен *перекупник* та *перекупець* позначали торговця, який перекупував товар для подальшого його продажу: *перекупники на ряду сядят и хлебы продают* (ТУ, с. 44); *взяли от перекупцев* (ВГС, с. 128).

Слово *купчикъ* використовували на позначення покупця (СЛ, 15, с. 192): *знашлись таковыє купчикове ... хотевши купити* (ЛМ 1545, с. 342).

Лексема *продавець* функціонувала в значенні особи, яка продавала власне майно: *а реченьй продавца* (АСМС, с. 58).

У значенні «торговий староста» застосовували найменування *дворникъ торговскои* (ССГ, 1, с. 289). Номен походить від псл. **dvorъ* (ЕСУМ II, с. 18): *що се застанет лицемъ оу торгу ... абы судили дворници торговскои* (Сучава, с. 257).

Номен *гость* використовували на позначення купця, торговця, прибулого купця (СЛ, 7, с. 57). Слово походить від праїндоевропейського **ghostis* (ЕСУМ I, с. 517): *мостовое зъ гостя – одъ воза по полугрошку брати* (АЮЗР 1369, с. 57).

У значенні «скарбник» функціонувала лексема *вистарникъ*, що походить від молд. *вистиер* (ССГ, 1, с. 176): *Ро(д) симы вистарника* (ПомПеч, с. 80); *та продали наш(е)му вистиарникоу оу циноу за злато татарски* (Сучава, с. 218).

Номен *казначій* використовували на позначення скарбника, походить від тур. *haznadzy* (СЛ, 14, с. 13): *стрець соборнии, казначій* (АЮЗР 6/І, с. 21).

Лексему *підскарбій* уживали в значенні особи, яка завідувала скарбницею та монетним двором, запозичене від пол. *podskarbi* у значенні «казначей»: *а тые пенязи мають они до Скарбу нашего давати через руки подскарбего* (ТУ, с. 75).

Номен *достатчикь* функціонував на позначення постачальника товарів (МСУМ, Кн. 1, с. 227): *зь достатчики коня купити* (АЮЗР 1361, с. 132).

Найменування *митник* уживали в значенні «збирач податків, митник» (ССГ, 1, с. 625): *а кто купил скоть не надобе нигде мыто дати, ни ж там где купиль, и возметь печать от мытника* (Сучава, с. 632).

Лексема *ясачникь* (*есочникь*) функціонувала на позначення «людини, яка платить або збирає ясак – данину натурою, ясачник» (СЛ, 9, с. 101). Слово запозичене за рос. посередництвом з тат. та монг. мов від тат. *ясак* «податок, данина» та монг. *jasaq* «кодекс звичаїв» (ЕСУМ VI, с. 554): *на замокь дрова возживали и кликавали особые есочники* (АЮЗР 1368, с. 110).

Номен *данникь* використовували у значенні «той, хто сплачує данину» (СЛ, 7, с. 172). Найменування запозичене через пол. посередництво з нім. від *Dah* (ЕСУМ II, с. 15): *продали есмо ... люди даньники* (АЮЗР 1361, с. 58).

У значенні «власник, дідич» функціонував термін *акторь*, що походить від латинського *actor* (СЛ, 1, с. 86): *кзвалтовне на добра наше и державы пререченого актора местечка* (ТУ, с. 154).

Номен *грошовладатель* функціонував у значенні «той, хто має гроші, грошовитий» (СЛ, 7, с. 97): *и он не сам але з грошовлдтеле(м)* (ТУ, с. 248).

Найменування *грошоробь* позначало фальшивомонетника, того, хто виробляв фальшиві грошові одиниці (МСУМ, Кн. 1, с. 190): *двумь грошоробамь* (ТУ, с. 124).

Лексема *евикторь*, що походить від свн. *evictor*, використовувалася на позначення того, хто дає гарантію, поручителя (СЛ, 9, с. 32): *тая дилляция не на*

мунименьта, але на евиктора, спецификованого огульного есть взята (АЮЗР 8/III, с. 260).

Номен *кредиторъ* позначав особу, яка позичає гроші під відсотки (СЛ, 15, с. 92): *взял у розных кредиторов* (ВГ, с. 194). Лексема *кредиторка* функціонувала у значенні жінки, яка дає в борг гроші (СЛ, 15, с. 92): *заставили маетность свою ... кредиторку свою* (АЮЗР 1369, с. 443). Найменування запозичені з іт. мови через нім. або фр. посередництво від *credito* у значенні «віра, довір'я; борг, кредит» (ЕСУМ III, с. 81).

У значенні «особа, яка дає гроші під відсотки, лихвар» уживали номен *грошварь* (СЛ, 7, с. 97): *мыто рыбное повещины гро(ш)варовы* (АЮЗР 1364, с. 129).

Номінацію *арендарь* уживали в таких значеннях: «того, хто орендує земельні угіддя або маєтності»: *тому арендарови жадное нагороды учинит за то не хотел* (АЮЗР 1361, с. 238) та «шинкар, корчмар» (СЛ, 1, с. 122): *аре(н)дарь жаловал ѿ то(м), што(ж) па(н) запродал ко(р)чму медовую* (АЖМУ, с. 121).

Лексему *арендарка* використовували в значенні корчмарки, шинкарки (СЛ, 1, с. 122): *вместо заплаты тую арендарку збил и зморлдовалъ* (ЛЗК, с. 92).

Товари для продажу перевозили *фурмани*, які були також відповідальними за сплату мита. Слово є запозиченням з нім. мови від *Fuhrmann* «візник» (ЕСУМ VI, с. 141): *хотя самъ купецъ мыта не даеть, ино фурьмань его повинень дати завжьды* (ТУ, с. 52).

У значенні «торговець, крамар» функціонував номен *крамарь*: *которы мещане и крамары ... старьи мыта и соленичное въ местехъ нашихъ мають давати* (АЮЗР 1364, с. 37). Лексему *крамарка* вживали на позначення торговки, крамарки: *крамарка отдала зо(л) полскихъ пятдесят* (ТУ, с. 308). Слова є запозиченнями з нім., можливо, частково за пол. посередництвом, від свн. *kram(e)* у значенні «крамниця, ятка; розіслане сукно, товар» (ЕСУМ III, с. 74).

Лексему *опатритель* використовували на позначення постачальника (МСУМ, Кн. 2, с. 44): *опатрителью поручили купити* (ТУ, с. 231).

Номен *баришнік* функціонував в значенні людини, яка скуповує та перепродує товар, перекупника (СЛ, 2, с. 23). Найменування є, очевидно, запозиченням з тат. мови і походить від дієслова *бар* у значенні «рухатися, йти» (ЕСУМ I, с. 143): *взял барішні(к) с каменя* (ЛМ, с. 136).

У значенні «торговець харчовими продуктами» вживали номінацію *брашнокупечь* (СЛ, 3, с. 63): *крам у брашнокупца* (АЮЗР 6/І, с. 103). Номен утворено від двох слів різного походження: псл. **borxno* та запозиченого з германських мов, від гот. *kaupon* (ЕСУМ I, с. 234, III, с. 148.)

Лексему *перепичайка* використовували на позначення продавчині хліба (МСУМ, Кн. 2, с. 98): *доходовъ незвыклых на перепечайках не брал* (ЛРК, с. 172). У сучасній українській мові слово означає жінку, яка пече хліб (ВТССУМ, с. 922).

Найменування *олійник* функціонувало у значенні «продавець чи виробник олії» (МСУМ, Кн. 2, с. 42): *олеиниковъ купили* (ТУ, с. 129).

Номени *бражський* та *брагарь* використовували на позначення продавців браги (СЛ, Т. 3, с. 47): *Ми(с)ко был бражський* (ГР, с. 132). Слова, можливо, є давньоукраїнськими запозиченнями з тюрк. мов (ЕСУМ I, с. 242–243).

На позначення особи, яка продає алкогольні напої, корчмаря фіксуємо лексему *карчмарь* (СЛ, Т. 14, с. 57): *тых карчмаров пытали: за чьею бы то ведомостью шинки отъправовали* (АЮЗР 1364, с. 170). Найменування *корчемський*, *корчмить* та *корчмарь* функціонували у значенні «корчмар, шинкар» (СЛ, Т. 15, с. 39–41): *дань от корчемника* (ЛЗК, с. 124); *корчмарами, купцями починимся* (ТУ, с. 279); *ко(р)чми(т) тутошни(и) ... хотєчи з ни(х) ниякоє мыто ме(т)* (ТУ, с. 169). Етимологія слів остаточно не з'ясована, виводять від болг. *къркам* у значенні «шумно їм, п'ю», хетського *kurk-* – «зберігати», араб. *harg* – «видатки, витрати» (ЕСУМ III, с. 46).

Номен *могоричський* функціонував на позначення учасника могоричу, свідка торговельної угоди (МСУМ, Кн. 1, с. 432): *продаль коня свого власного*

при чомь могоричники были (ЛМ, с. 232). Найменування запозичене за посередництвом тюрк. мов, конкретно не встановленим шляхом, з араб. мови від *maḥāriḡ* – «витрати» (ЕСУМ III, с. 494). В українській мові слово використовують у розмовному мовленні у значенні «особа, яка любить пити могоричі» (ВТССУМ, с. 683).

Отже, серед назв учасників торговельно-економічних відносин превалюють номени праслов'янського та давньоукраїнського походження (59 % – 59 ЛО). Досить значною є кількість запозичених назв (38 % – 37 ЛО). Серед досліджуваних лексем виділяємо також складні за походженням слова (2 ЛО) та найменування з остаточно не з'ясованою етимологією. Більшість лексем утворено від назв місць, у яких працювали особи, або від назв дій, пов'язаних з їхньою професією, видами робіт.

2.5 Найменування фінансово-торговельних установ та закладів

У XIV – XVIII ст. торгівля розгорталася в умовах панування натурального господарства і незначної потреби у привізних товарах. Тому торгівля з іноземними країнами залишалася в основному в руках купецтва великих міст. Дрібні міські поселення були пов'язані тільки з навколишньою сільськогосподарською округою, для якої були осередками ремесла і торгівлі. Кожне місто формувало ринок, пов'язаний, окрім своєї округи, із сусіднім містом, а через нього – з ринком усього князівства і сусідніх країв. Упродовж цього періоду відбувалося активне становлення системи лексем на позначення місць та приміщень для торговельно-фінансової діяльності.

Приміщення, у якому торгували спиртними напоями, називалося *корчма* (*карчма*). Номен походить від псл. **kъrĭĭta* (ЕСУМ IV, с. 302): *вси села с корчмами* (АЮЗР 1361, с. 354); *явный шынкъ в тых карчмах заложить* (АЮЗР 1368, с. 469). Корчма, яка спеціалізувалася на продажі горілчаних напоїв, отримала назву *корчма горелчаная* (СЛ, 7, с. 43): *мыта берут с ко(р)чмы горелчанои* (ГП, с. 103). Також зі значенням «корчма»

використовували найменування *изба корчомная* (СЛ, 13, с. 34): *в избе той корчомной ємо был* (ГР, с. 119).

Номен *склад* вживали на позначення місця тимчасового зберігання товару та його опису для сплати мита. Найменування походить від праслов'янського *klasti* у значенні «класти» (ЕСУМ II, с. 455): *ажбы мыть наших не объезджали, и где здавна гостемь склады бывали* (ТУ, с. 41).

Слово *пивниця* позначало приміщення для продажу та випивання алкогольних напоїв (переважно пива), зазвичай була розташована в підвалі (Худащ, с. 79). Термін походить від праслов'янського **pivo*, пов'язаного з дієсловом **piti* (ЕСУМ IV, с. 366): *с пивници ... смел торгнутис на кгрунтъ* (ГП, с. 146).

Торговельне місце, де продавали м'ясо, називали *ятка м'ясна*: *мають давати сь каждое ятки мяское по каменю лою* (ТУ, с. 204). Найменування є словосполученням з головним словом *ятка*, псл. походження від **jatъka* (ЕСУМ VI, с. 562).

Лексема *скарб* увійшла до складу української мови через пол. посередництво, очевидно, з двн. *scerf* «монета» (ЕСУМ V, с. 265). Номен функціонував у значеннях «майно та казна» (ССГ, 2, с. 348): *там нікторис своеволники горілки робят и ними шинкують, через що ущербом скарбові нашому восковому дієтсе* (Док БХ, с. 317); *ω побране грошеи, скарбу, маєтностєи* (ЛЗК, с. 212); *я, переписавши скарбъ церковныи подал єсми крилошаномъ* (ЛЗК, с. 200).

Номінація *газофілакія* вживали у значенні «скарбниця», запозичений з гр. мови (СЛЛ, 6, с. 181): *добре, которыи скарбы ω(т)даю(т) до газофилакши, то єсть влагалища Црковного* (КПС, с. 46).

Найменування *каса* функціонував у значенні «окремий відділ в установі, на підприємстві тощо для приймання, зберігання й видачі грошей» (СЛ, 14, с. 59). Слово походить від лат. *capsa*, у значенні «вмістище, ящик» (ЕСУМ III, с. 426): *до ка(с)и церковной* (ЛЗК, с. 63).

Лексему *вистарь*, що походить від молд. *вистиерие*, вживали у значенні «державна скарбниця» (ССГ, Т1, с. 176): *дали и потврѣлили слоузе нашѣму от вистаре тотоу предрѣченоую мѣстноюу част* (Сучава, с. 442).

Одним із значень полісемічного найменування *мито* було «місце, де збирали мито, митна застава, митниця» (ССГ, 1, с. 626): *а которьи купец хотел бы мьта обьеждчаты новыми дорогами* (ТУ, 226). У цьому ж значенні функціонувало словосполучення *цех митний*: *и купъцы чужоземъцы хотели мьто ... проеждчати без цехов мьтныхъ* (ТУ, с. 74). Назва складна за походженням, сформована з двох запозичених слів. Номен *цех* запозичено з нім. мови, можливо, за пол. посередництвом, від свн. *zech* у значенні «ряд, розташування; об'єднання» (ЕСУМ VI, с. 242).

Синонімом до *мито*, у значенні «митниця», була *комора* (СЛ, 14, с. 213): *продали есмо комору восковую и соляную* (ТУ, с. 73). Також функціонувала у складі словосполучення *комора мьтная*: *мытницы на коморах мьтничих* (ЛМ, с. 243). Лексема виступала також у значенні «приміщення для ведення роздрібної торгівлі». Номен є давнім запозиченням з грецької або латинської мови, від лат. *satara* у значенні «склепіння» (ЕСУМ II, с. 540): *некоторымъ коморы на место съ крамами* (ДокБХ, с. 456). Номен вживали у словосполученні *комора крамная* на позначення приміщення для зберігання або продажу мануфактури (СЛ, 14, с. 213): *а с комор крамныхъ по полькопы* (ЛЗК, с. 160).

У значенні «міське приміщення з вагами для зважування товарів і стягання з них мита» використовували номінацію *важница* (СЛ, 3, с. 164). Назва є запозиченням з двн. мови, можливо, через пол. посередництво, від *waga* у значенні «ваги» (ЕСУМ I, с. 317): *и важницу и воскобойню зась абисте мѣсту отдали* (АЮЗР 1368, с. 133).

Найменування *ринок*, запозичене з пол. мови, від *ryn(e)k* (ЕСУМ V, с. 79), функціонувало в значенні торгової площі (ССГ, 2, с. 311): *быдло купуючы, в рынку кому хотя продавати* (ЛМ 1545, с. 342); *публице на ри(н)ку за закови(й) йчино(к) доброго хлосту дати* (ЛРК, с. 188); *продал ...у рынку на рогу* (АВМК,

с. 58). На сучасному етапі розвитку української мови використовується в значенні місця продажу продуктів харчування та інших товарів (ВТССУМ, с. 1222).

На позначення великого ринку, що збирався періодично, застосовували номен *ярмарок*, запозичений з нім. мови від *Jahmarkt* – «річний ринок» (ЕСУМ VI, с. 552): *ехал до ярмарку* (АКСГ, с. 21).

У значенні «торговиця, ярмарок» уживали лексему *купля* (СЛ, Т. 15, с. 189): *по купля(х), по фрима(р)кахъ продати* (ТУ, с. 326).

Номен *крамниця* використовували на позначення приміщення для ведення роздрібною торгівлі. Слово походить від нім. *Kram* у значенні «товар» (ЕСУМ III, с.): *талера, которие вуале суть в крамнициы* (АЮЗР 8/І, с. 509).

Лексема *будка* функціонувала на позначення «невеликої тимчасової будівлі для торгівлі, ятки» (СЛ, 3, с. 84). Номен запозичено з свн. мови, очевидно, через пол. посередництво, від *buode* у значенні «курінь, хата» (ЕСУМ I, с. 277): *там же им дали и позволили крамов, будок на раскладане товаров и продавате их* (АЮЗР 1364, с. 464).

Найменування *шинок*, що походить від свн. *shenken*, у значенні «шинкувати», використовували на позначення приміщення, у якому торгували алкогольною продукцією: *у шинку позволяим имъ* (АЮЗР 1368, с. 231). Шинок, у якому торгівлю вели на відра, отримав назву *шинокъ въдерковьи: въдерковыхъ шинковъ с которыхъ берется платежу* (АЮЗР 1361, с. 107).

Синонімом до слова *шинок* виступав термін *кабакъ*, етимологія терміна остаточно не з'ясована, найпоширенішим є припущення про походження від нвн. *kaback* у значенні «халупа, злиденна стара хата» (ЕСУМ II, с. 329): *на кабаке съ паномъ побранились* (АЮЗР 1364, с. 33).

Приміщення, у яких продавці тримали рибу, отримало назву *скрині водні* [8, с. 216]. Головним у цьому найменуванні було слово *скриня*, яке вважають запозиченням з лат. і свн. мов, через посередництво пол., від свн. *scrini* у значенні «шафа», що виводиться від лат. *scrinium* – «кругла кробка для паперів» (ЕСУМ V, с. 286): *из скринь водныхъ продают* (ЛЗК, с. 74).

На позначення невеликої фінансової установи або місця збереження коштів окремої організації чи установи використовували номен *карбона* у значенні «скарбничка» (СЛ, 14, с. 51), слово запозичене через пол. посередництво з свн. *kērben* «робити нарізки» (Фасмер, с. 98): *давши до шко(л)ной карбонь гроше(и)* (ЛМ, с. 83).

Отже, до назв торговельно-економічних установ відносимо найменування будівель, де зберігали кошти, або назви місць і приміщень, у яких вели торгівлю. Серед досліджуваних термінів основну частину складають запозичення (69 % – 29 ЛО), кількість автохтонних номінацій у цій лексико-семантичній групі є менш значною (31 % – 12 ЛО).

2.6 Номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій

Основу лексичної системи, пов'язаної з процесами торгівлі, складали в XIV – XVIII ст. утворення, що сформувалися ще в добу Київської Русі. Центральним словом на позначення торгівлі як процесу виступає в цей період дієслово *торгувати* в різному графічному оформленні, що відбиває як традиційне його написання, так і риси живого народного мовлення на ранніх етапах становлення української мови [137, с. 234].

Торгівля як заняття окремих груп населення в документах XIV – XVIII ст. звичайно позначалася похідним утворенням від дієслова *торгувати* – *торговля*, *торговль*, *торговое дьло*, *торгъ*, *трьгъ*: *мясомь торгувати* (ТУ, с. 136); *на томь трьгу были* (АЮЗР 1364, с. 134); *волно торговлю правити* (ЛМ, с. 214); *дєло торговое провадити* (ДокБХ, с. 328).

Продуктивними в словотвірному плані були похідні від праслов'янської основи ***-men-**, що називали дії на позначення різних обмінних операцій. Серед них виокремлюємо дієслова *менити*, *заменити*, *заменити*, *променити*, *промтити*, *дати измену*, *дати отмену* та ін. [137, с. 234]: *ижь променіали крунъть свои властныи* (АВМК, с. 86); *который меніал з нами на дерево* (АВМК, с. 86).

У сфері дій, пов'язаних із купівлею-продажем, зазвичай використовували похідні утворення від давніх праслов'янських коренів **-da-* та **-kup:* *продавати, продати, запродати; купити, коупить, коуповати, закоупити, покупити: продали крунътъ свои властныи* (АВМК, с. 73); *завюль и продаль* (АЮЗР 1361, с. 57); *за власную суму и набыте себе купил* (АВМК, с. 74); *волы брали и продавали* (ЖК 1610, с. 127).

Рідше в цьому значенні засвідчено *гандель*, запозичене через пол. мову з нім. (ЕСУМ I, с. 686). У XIV – XV ст. використовували форми *гандель* (ССГ, 1, с. 238) та *гандлі* (Док БХ, с. 686): *гандле и купно в рынку и в клеткахъ, и по улицахъ з мещанами* (ГП, с. 102). У документах XVI ст. функціонувало похідне дієслово *гандлювати* у значенні «торгувати»: *иж есми с ним гандлевал и коли есми ему был винен* (ЛЗК, 417). У сучасному мовленні номен уживають у розмовному стилі із зневажливим забарвленням у значенні торгівлі, комерції з метою наживи (СУМ, 2, с. 49).

На позначення найменування «позичка, борг» функціонувала лексема *взаимь* (СЛ, 4, с.13): *братне своєї порожне даваль есь взаимь* (Сучава, с. 58).

Номен *дерышто*, запозичений від лат. *de resto* – «від того, що залишається, сума боргу, що залишається несплаченою» [123, с. 6], уживали на позначення несплаченої суми боргу: *дерышто заплатить маеть* (ДБВ, с. 304).

Найменування *взяти* використовували в значеннях «уторгувати» та «купити, придбати» (СЛ, Т. 4, с. 37): *за всю взє(ли) зло(т) 4746 и 12* (Худаш, с. 78); *взяли у мене меду две дежки* (АЮЗР 1364, с. 38) та «стягнути (данину, мито)»: *взял есми сєребцины з держаня князя* (АС, с. 471).

Лексема *взятокъ* функціонувала в таких значеннях: «одержання грошової плати»: *и вже нас тая заплата справедливым взяткомъ дошла* (АС, с. 408) та «грошове надходження у казну»: *взято(к) взяли(с)мо с пушки золотых* (ЛРК, с. 13).

З'являються нові назви на позначення прямого товарообміну: *фримачити* – «міняти, вимінювати, обмінювати», *фримарчитися* «обмінюватися»; це

видозмінені запозичення з пол. мови від *frymarctzyc* у значенні «міняти, гедлювати» (ЕСУМ VI, с. 132): *там на рынке былъ фримарчилъ* (ГП, с.96).

Для вираження вартості товарів, ринкової кон'юнктури вживали дієслово *дорожчати* [137, с. 463], на позначення торгово-кредитних відносин – *задолжатися* «заборгувати», *заплатити*, *напозичити* «набрати в борг»: *тыи имениа дозволили закупити* (АЮЗР 1361, с. 176); *а мыть и горилку жи(д) ... у князя закупує(т)* (ТУ, с. 71); *и выкдад золотых заплатил* (АВМК, с. 134); *визичити* «позичити», *шацовати*, *шаповати*, *ошацевати* «оцінювати» [137, с. 463–464]: *тымъ кгрунтомъ своим шаповати, продати и дати, и даровати и ку наилпшьему пожитку* (АВМК, с. 61).

До дієслова *раховати*, засвідченого з XIV ст., додали деякі похідні утворення, напр., *дораховатися* [137, с. 466]: *почав рахуватись... був винень 10 копъгрошеи* (АСМС, с. 64); *не дорахувался 5 грошей личбы литовское* (ЛМ 1545, с. 423).

Як спеціальна назва роздрібної торгівлі з XV ст. зафіксоване слово *крамь*, запозичене через пол. *kram*, чеськ. *krám* від свн. *krâm* «лавка» (ЕСУМ III, с. 74): *волныи и слобо(д)ныи продовати и сои крамь* (ГР, с. 62); *и(x) продавати свои торговли друбныи, крамь* (АЮЗР, с. 135). На сучасному етапі вживається в значенні предмета торгівлі (звичайно фабричного виробництва) (ВТССУМ, с. 582).

Торговельна угода між сторонами, залежно від їхніх позицій у ній, мала назву *купля*: *куплю в рынку и в клеткахъ робити* (ЛЗК, с. 127). У значенні «торговельна угода» використовували також «гандель»: *гандле укласти* (ГП, с. 112).

Лексему *вкуповатися* вживали в значенні «сплачувати» (СЛ, 4 с. 82): *и ничимъ в то вкупувати з моцы и держанья его брати не маю* (АС, с. 361).

Найменування *влагателное* функціонувало у значенні «грошовий внесок» (СЛ, Т. 4 с. 85): *влагателное до ски(п)ки до про(ш)ло(й) се(с)сии ѿ(д)ложили* (ЛСБ, с. 143).

Номен *взфундований* використовували у значенні «сплачений, оплачений» (СЛ, 4, с.31): *штомъ я коштомъ своимъ поспродоваль ... мають зостати презъ мене збудованой и взфундованой* (АСД, с. 231).

Лексема *бенефіція* походить від лат. *beneficium* – «благодіяння» (СІСМ, с. 97): *а право тому ты(л)ко позволяеть бенефициу(м) дилициони(с)* (ДМВН, с. 228). У католицькій церкві – це винагорода духовної особи доходною посадою; у ранньофеодальній Західній Європі – надання королем або іншим великим землевласником васалові в довічне володіння землі за виконання певних військових чи адміністративних обов'язків. У сучасній українській літературній мові маркується як історизм (ВТССУМ, с. 75).

Слово *сума* походить від лат. *summa* – «найвища (посада, точка); загальна кількість, сукупність, сума» (ЕСУМ IV, с. 168): *иж продал есми властного кгрунъту за певную суму* (АВМК, с. 56); *и за вину всего сумою чотыриста коп грошеи, у которой суме перво* (ЛЗК, с. 154); *За тожь чинило сесь листъ о 3 тысячи а вашем милости стоить о читири тысячи сумаю* (ГП, с. 36); *в суме деса(т) злотты(х)ъ* (ЖК 1590, с. 76); *на суму пензе(и) и на мае(т)но(с)ти в то(и) суме* (ДМВН, с. 25); *то по(д) закладо(м) такого (ж) сумы и(с)тотное звыш помененое* (ДМВН, с. 26); *за суму свою ѿ(т) Гри(и)ка Гувевъского футо(р) на Запади(н)цехъ со въсьми принадлежъностями стоячи(и) маючи* (ЛЗК, с. 27). Активно функціонує на сучасному етапі розвитку мови в літературному мовленні у значенні «загальна кількість, певна кількість грошей» (ВТССУМ, с. 1413).

Найменування *индепозито*, що походить від лат. *indeposito*, використовували в значенні «віддана на зберігання яка-небудь сума грошей» [187, с. 5]: *грошеи сто на индепозиту отъданы* (ТУ, с. 208).

Номен *конкуренція* запозичений, можливо, через пол. посередництво, з лат. *concurrentia* – «змагання, суперництво» (ЕСУМ II, с. 551): *на то(м) ме(ст)иу, есть ко(н)куреньцьця трохъ деди(ч)ны(х)* (ДМВН, с. 220). На сучасному етапі розвитку української літературної мови функціонує у значенні «суперництво в

якій-небудь галузі, боротьба між товаровиробниками за вигідніші умови виробництва й збуту товарів за товарного виробництва» (ВТССУМ, с. 565).

Номінація *декларація* походить з лат. мови від *deklaratio* – «вислів, прояв» (ЕСУМ II, с. 27): *на тые добра набыль и по(д)лугъ записовъ по(с)сесы(и) и декларацийи* (ДМВН, с. 232). У сучасному мовленні функціонує в значенні офіційної заяви з приводу чогось, урочисто проголошеної урядом, партією та ін., зокрема, вживають у словосполученнях: *митна декларація* – «заява особи до митниці про кількість вантажу, його вагу, ціну тощо»; *податкова декларація* – «заява платника податків про характер і розмір його прибутків» (ВТССУМ, с. 281).

Лексема *оренда* запозичена через пол. мову із слат. *arrenda* – «річний чинш» (ЕСУМ IV, с. 211): *Арє(н)да мыта лу(ц)кого жидо(м) на три годи* (ГР, с. 43). Активно функціонує в сучасному мовленні у значенні «наймання, тимчасове користування будівлями, земельною ділянкою та ін. на договірних засадах та плата за таке користування» (ВТССУМ, с. 854); *абы тая оренда писана была* (АСМС, с. 277).

На позначення власності, яка переходила у спадок, використовували номен *сукцесія*, який походить від лат. *successio* – «наступність, спадкування» (СІСМ, с. 458): *потомко(м) и власны(м) сук(с)есор(м)* (ДМВН, с. 222).

Для назви об'єкта торгівлі в пам'ятках XIV – XV ст. використовували переважно слово *товарь*, яке зберегло це значення і в сучасній українській мові. Рідше, у молдавських грамотах, уживали номен *торгь*, на означення роздрібного товару – назви *крамарє, крамаріа*. Пізніше утвердилася форма *кرائمь*, яка з певним обмеженням функціонує і в сучасній українській мові. У значенні придбаного майна (переважно земельної власності) засвідчуються назви *коупльніє, коупленіє, купля*.

Лексему *взаємь (възаємь)* використовували у значенні «позичка, борг»: *даваль есь взаимь* (ДБВ, с. 58).

Номен *взфундованый* уживали у значенні «оплачений»: *презь мене збудованой и взфундованой* (ТУ, с. 231).

Слово *взяти* використовували у значенні «одержати фінансову вигоду, вторгувати» (СЛ, 4, с. 37): *за всю взє(ли) зло(т) 4746* (ЛСБ, с. 51). Крім того, найменування *взяти* також уживали для назви дій «купити, придбати» (СЛ, 4, с. 37): *взяли у мене меду две дежки* (АЮЗР 1364, с. 38); та у значенні «стягнути (данину, мито)»: *взял єсми серєбцины з держаня князя* (АС, 71).

Номен *взятюк* функціонував у таких значеннях: «одержання грошової плати» (СЛ, 4, с. 44): *и вже тая заплата справедливим взяткомъ дошла* (АС, с. 408) та «грошові надходження у казну» (СЛ, 4, с. 44): *взято(к) взяли(с)мо с пушки золотыхъ* (РДВ, с. 13)

Відбувалася подальша семантична спеціалізація назв заняття торгівлею і товарно-господарською діяльністю, руху коштів у процесі товаро-грошового обміну, що знаходило вияв у словах-термінах. Поряд уживається антонімічне *розходь, росходь, видатки, витрати: росходы ... становили* (ТУ, с. 231); *на товарь потратили* (АЮЗР 1368, с. 98). Ці слова, зазнавши певної фонетичної трансформації, увійшли до складу економічної термінології наступних етапів розвитку української мови.

Поняття грошової вартості товару послідовно виражається словом *цѣна*, успадкованим від псл. **сѣна* (ЕСУМ VI, с. 258-259): *цѣну постановили* (ТУ, с. 94).

Із XV ст. в цьому значенні засвідчено також слово *кошт*, засвоєне через чесько-польське посередництво з нім. мови від свн. *koste* у значенні «харчі, утримання» (ЕСУМ III, с. 69): *своим коштом заступити повинень буду* (АВМК, с. 106). Сфера вживання і функції його значно розширюються і змінюються в наступний період історії української мови. Як назви внесеної за куплену річ суми грошей виступають слова: *заплат, заплата: мает тую заплату дати* (АСМС, с. 59);

У значенні «позичати, брати в борг» функціонував термін *брати: што будь (у) кого узял пенезеи* (АЮЗР 1364, с. 28).

Номен *борг* запозичений через пол. мову з нім. від *Borg* «позика» (ЕСУМ I, с. 229): *ω незаплаче(н)є до(л)гу позычного сумы и(с)то(т)ноє* (ЖК 1590, с. 26);

за долъгъ свои власныи, набытыи з жоною своею (АВМК, с. 63); на немъ былъ обезпечень долъгъ (ВГС, с. 16); а два(д)цать копъ гроше(и) в кажъды(и) годъ маѣ(т) есь собе братии за до(л)гъ што есьмо ему винын (ГР, с. 46).

Номен *выдавати* вживали на позначення функції «витрачати» (ССГ, 1, с. 212): *пгъязи выдавали пань староста* (ГП, с. 35).

Право стягувати податок від зважування товару отримало назву *вага* (ССГ, 1, с. 150): *продали есмо мыто луцкое и вагу* (ВГС, с. 82).

Найменування *встягати* функціонувало на позначення дій «вимагати сплати, стягати» (ССГ, 1, с. 203): *имие(т) ихъ брати и встягати* (УГ, с. 206).

У значенні «взяти в оренду» використовували лексему *выбрати* (ССГ, 1, с. 211): *даль ему тую волость vybrати на сесь годъ* (АЮЗР 1361, с. 190).

Лексема *акцесія*, яку вживали в значенні угоди про прибуток, здобуття права на власність, походить від лат. *accessio* – «приєднання» (СЛ, 1, с. 88): *жадной бы в той мере акцесии не оучинила* (ЛЗК, с. 209).

Найменування *араста*, *арасть* функціонувало в значенні офіційної заборони на переміщення і використання матеріальних цінностей (СЛ, 1, с. 121): *бе(з) жадны(х) слушны(х) причи(н) у арасте есть* (ТУ, с. 183); *для того абы арас(т) был просили, и (в) годи ку(н)ли абы пошла* (ЛРК, с. 126).

У значенні «річний дохід із церковних маєтків, віддаваних у скарб Ватикану, а пізніше на оборону Речі Посполитої» використовували номен *аннаты* (СЛ, 1, с. 109). Слово походить від лат. *annus* – «рік»: *аннаты, которые в короне на оборону* (Док БХ, с. 195).

Номен *вжиточне* застосовували у значенні майна, яке можна було продавати, закладати чи здавати в оренду: *волень то омь продати, отдати и къ своему вжиточному обернути* (ГР, 56).

Лексема *вина* функціонувала у значенні «позичені гроші» (ССГ, 1, с. 174): *и мы того видевши що(ж) з добром воли да(л) за свою виноу* (Сучава, с. 385).

На позначення дії «викуповувати» вживали найменування *выкупати* (ССГ, 1, с. 217): *а кто будет тоѣ имене выкупати и он маєт тот наклад отложити* (ГП, с. 88).

Номен *броварь* використовували у значенні «торгівля пивом» (ССГ, 1, с. 124): *не держати, ани ятки, ани бровара* (ГР, с. 76).

Для позначення поняття «пільга, звільнення від певних повинностей» функціонував номен *вольность* (ССГ, 1, с. 195): *и дал ему две дворища со всеми приходы, и доходы, и волностями* (АЮЗР 1364, с. 112).

Слово *лік* (*лічба*) запозичене з пол. *lik*, що означало «кількість» (ЕСУМ ІІІ, с. 259). Номен використовували зі значенням рахунку, фінансового звіту чи курсу (ССГ, 1 с. 551): *и положили на личбе на квитанцияхъ триста копъ грошеи* (ЛМ 1545, с. 21); *и готовую пукокладную суму пеніазеі за двадцать коп грошеі личбы литовское* (АВМК, с. 58); *скрынку одну зъ реистры листы короля его млсти и квиты личбъ моих* (ЛЗК, с. 398); *поневали емъ и личбы не вчынили* (ЖК 1528, с. 48); *за суму пнзе(и) за два(д)цат ко(н) грошеи личбы лито(в)ское* (ВГ, с. 35). Крім того, в українських пам'ятках ужито похідне дієслово *лічити* в значенні «переводити з однієї валюти в іншу»: *сту копах грошви монеты литовское, личачи по десети пенезеи в грош* (ЛЗК, с. 29). У сучасній українській літературній мові функціонує в значенні кількості чого-небудь, простих арифметичних дій (ВТССУМ, с. 624).

Для називання статків, капіталу та фінансових витрат використовували номен *кошт*, запозичений через пол. посередництво з нім. мови (ЕСУМ ІІІ, с. 69): *ко(ш)то(м) не мали(м) о(т)дає(м) про то нагорожаючи емоу сомоу* (ГР, с. 79). Крім того, у староукраїнських пам'ятках уживали похідне дієслово *коштувати*: *ко(ш)товали по два таляры* (ЖК 1528, с. 44). У сучасному мовленні функціонує в значенні «гроші, капітал та матеріальні цінності» (ВТССУМ, с. 581).

Для опису маєтків з метою встановлення доходів із них використовували термін *люстрація* (СЛ, 16, с. 187). Лексема походить від лат. *Lustratio* – «очищення через пожертву»: *а тые добра были люстрваные, чти зароза инстикгаторы наш люстрицею* (ДМВН, с. 154). Також цей номен мав значення «люстраційний документ» (СЛ, 16, с. 187): *где тежъ .. люстрацие, ревицые, квиты и инииє справы* (ДМВН, с. 198).

Назви торговельно-фінансових документів утворювали за допомогою приєднання означуваних слів до лексеми *лист*, запозиченої через посередництво пол. мови з фр. від номена *lista* (ЕСУМ III, с. 244). Функціонували такі словосполучення: *добровольный листъ* – «непримушене письмове свідчення про купівлю майна» (СЛ, 16, с. 49): *вызнаваю тым моим добровольным листом... иж то которые добра мои набытые... купленые* (ДБВ, с. 203); *квитациыйный листъ* – «документ про сплату боржником боргу» (СЛ, 16, с. 49): *имъ нашимъ квитаццинымъ листомъ ... сотъ копъ грошеи литовскихъ записаль* (ВГ, с. 84); *листъ безмытный* – «дозвіл на право безмитної торгівлі; безмитний лист» (СЛ, 16, с. 50): *от купцовъ кгда едутъ а листовъ бѣ(з)мытныхъ в себѣ мають мыта от воза по гроши дають* (ГП, с. 96); *листъ закладный* – «письмове підтвердження застави; заставна грамота» (СЛ, 16, с. 51): *тому листови закладному* (АЮЗР 1648, с. 558); *листъ закупный* – «документ про купівлю і продаж нерухомого майна, про право володіти ним; купча грамота» (СЛ, 16, с. 52): *мает он тьи имени держати зо всим водле листу его закупного* (АЮЗР 1654, с. 176); *листъ заставный* – «документ, який містить письмове підтвердження застави; заставна грамота» (СЛ, 16, с. 52): *на(ш) ли(ст) заставны(и)* (ЛРК, с. 127); *листъ обликговый* – «розписка боржника» (СЛ, 16, с. 53): *листовъ обликговы(х)*; *листъ платовый* – «документ про сплату боргів» (СЛ, 16, с. 54): *писаня листовъ платовыхъ и контрактowychъ* (ТУ, с. 206); *листъ привильный* – «документ, яким надавалися певні фінансові пільги для окремих осіб чи груп людей; привілей» (СЛ, 16, с. 55): *а мыто да платить от своего товара и торговли подлуг того листа привильного* (ВГС, с. 98); *листъ продажный* – «документ про продаж майна; запродажна грамота» (СЛ, 16, с. 55): *лист пана ... толмача гдрского продажный* (ДокБХ, с. 251).

Розвиток сільського господарства й ремесла, поглиблення суспільного поділу праці, збільшення кількості міського населення сприяли дальшому розширенню внутрішнього ринку, економічних зв'язків міста з селом і між окремими містами й землями, пожвавленню торгівлі. У містечках і селах

здебільшого один раз на тиждень, відбувалися торги, що обслуговували невеликі території. Тут продавали сільськогосподарські продукти й ремісничі вироби.

Лексема *купно*, запозичена з пол. мови від *kirno* і використовувана у значенні купівлі, покупки, є історично субстантивованою формою нечленного прикметника середнього роду однини, утвореного від псл. **kirъnъ*, пол. *kirny* (ЕСУМ III, с. 148): *А если бы хто в том ему, в том купне, переширкожати* (АВМК, с. 106). У сучасній українській літературній мові маркується як застаріле (СУМ, 4, с. 404).

Зміни в соціально-економічних відносинах на межі XIV – XVIII ст., а також проникнення монетарної культури в усі сфери життя стали причиною розвитку і вдосконалення лексичної системи боргово-кредитних відносин.

Отже, процес подальшого становлення лексики на означення понять, пов'язаних із торгівлею, здійснювався переважно на базі тих елементів, які мова української народності успадкувала від мови-основи. Поряд із семантично спеціалізованими лексичними одиницями, що функціонували вже в давньоукраїнській мові (*гость, долгъ, купити продати, торювать, торгъ*), засвідчено похідні від них лексеми на означення понять, пов'язаних із торгівлею: *купля, купець, поплата, торговецъ* та ін. Більшу частину цієї лексико-семантичної групи складали слова автохтонного походження (66 % – 196 ЛО), значною була і кількість запозичень (34 % – 101 ЛО).

Висновки до розділу 2

Дослідивши торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., вважаємо доцільним таке лексико-семантичне членування цієї системи: назви грошових одиниць (76 ЛО – 9 %): *гарель, гривна, грош, дукать, злотий, копа, пенязь, рубль, таляр*; лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та торгівлею (82 ЛО – 10 %): *аршин, бочка, вантух, ведро, вимер, кадь, камень, мирка, сажень, цетнар*; найменування податків та митних зборів (221 ЛО – 27 %): *вага, вимелокъ, дань, мито, поплата, посадъ, промито*; назви

учасників торговельно-економічних відносин (99 ЛО – 12 %): *коморникъ, купецъ, митник, посадникъ, торговецъ*; найменування торговельно-економічних установ та закладів (41 ЛО – 5 %): *клетка, комора, корчма, место, митница, скарб, складъ, ярмарокъ*; номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій (297 ЛО – 37 %): *арендувати, заложити, заплатити, заставляти, коштувати, купувати, промитити*.

Більшу частину назв грошових одиниць, зафіксованих у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., складають запозичення (72 % – 54 ЛО), водночас активно функціонували і власне українські терміни (28 % – 22 ЛО).

Запозичення становлять більшу кількість назв одиниць ваги і довжини, засвідчених у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст. (51 % – 42 ЛО), деякі з них продовжують функціонувати і до сьогодні (*миля, центнер*). Значна частина – це лексеми автохтонного походження (48 % – 39 ЛО), які використовують в сучасній українській літературній мові (*бунт*) та розмовному мовленні (*копа, міра*). Також у досліджуваній групі виділено слово з невизначеною етимологією.

Семантика назв митних зборів та податків у більшості випадків прозора, оскільки в основу номінації одних покладено назву товару, яким торгували, інших – назву об'єкта оподаткування. За генетичним складом більшість найменувань цієї лексико-семантичної групи – номени автохтонного походження (54 % – 119 ЛО), значну частину представляють складені терміни з головним словом-запозиченням та лексемою автохтонного походження (44,5 % – 99 ЛО), складені назви податків, утворені з двох автохтонних компонентів, були менш поширеними, іншомовні номінації найменше репрезентовані у цій групі.

Серед назв учасників торговельно-економічних відносин більшу частину становлять найменування праслов'янського та давньоукраїнського походження (59 % – 59 ЛО). Досить значною є кількість запозичених назв (38 % – 37 ЛО). Серед досліджуваних лексем виокремлюємо також складні за походженням слова (2 ЛО) та номен з остаточно не з'ясованою етимологією. Більшість

лексем утворилася від назв місць, у яких працювали особи або від назв дій, пов'язаних з їхньою діяльністю.

До найменувань торговельно-економічних установ зараховуємо назви будівель, де зберігали кошти, або номінації місць і приміщень, у яких вели торгівлю. Серед досліджуваних номенів основну частину складають запозичення (69 % – 29 ЛО), кількість автохтонних назв у цій лексико-тематичній групі є порівняно незначною (31 % – 12 ЛО).

Лексеми на означення понять, пов'язаних із торгівлею, утворювали переважно на базі тих елементів, які мова української народності успадкувала від мови-основи. Більшу частину цієї лексико-семантичної групи становили слова автохтонного походження (66 % – 196 ЛО), значною була і кількість запозичень (34 % – 101 ЛО).

Загалом, проаналізувавши номені торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст., визначаємо, що за своїм генетичним складом кожна проаналізована лексико-семантична група є неоднорідною. Серед досліджуваних найменувань більшу частину становлять слова автохтонного походження (54 % – 447 ЛО), кількість запозичень також значна (33 % – 264 ЛО). Менш поширеними були складені найменування з головним словом-запозиченням, складені слова з двома компонентами власне українського походження. Незначною також є кількість назв з остаточно не встановленою етимологією та складних найменувань.

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [36; 37; 38; 39; 40; 43].

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ XIV – XVIII СТ.

Протягом останніх десятиліть поживався інтерес українських лінгвістів до діахронічного вивчення процесу словотворення. Історію українського словотвору висвітлено у працях С. П. Бевзенка [6], О. П. Білих [7], П. І. Білоусенка [10; 11; 12], М. П. Брус [17], Т. М. Возного [22], Л. Л. Гумецької [46], К. А. Качайло [66], О. В. Кровицької [94], А. М. Майбороди [102], В. В. Німчука [112], С. П. Самійленка [139], В. П. Токаря [162; 163], В. Ф. Христенюк [171] та ін. Виникнення й формування складних іменників та прикметників досліджували Н. П. Москальова [108], Л. П. Павленко [121], С. П. Самійленко [139], І. Й. Тараненко [157], частково на матеріалі певних лексико-семантичних груп – О. П. Білих [8], Л. М. Полюга [129] та ін. Н. П. Русаченко описала морфонологічні процеси в розвитку іменникового словотвору староукраїнської мови XVI – XVIII ст. [138]. В. М. Мойсієнко проаналізував іменний словотвір в актових книгах Житомирського гродського уряду 1590, 1611, 1635 рр. та особливості словотвору різних частин мови в Луцькій замковій книзі (1560–1561 рр.) [107].

Однак словотвір торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. вивчений фрагментарно. Значна частина афіксів, які брали участь у деривації, їхнє функціональне навантаження, обсяг, сполучуваність з різними типами основ, ступінь активності використання для вираження певної словотвірної семантики, їх дистрибуція на різних етапах розвитку української мови залишилися поза увагою мовознавців.

3.1 Морфологічний тип словотворення

Найактивнішим способом словотвору, на думку мовознавців, є морфологічний, бо саме основи та афікси несуть головне словотвірне

навантаження [123, с. 84]. Т. І. Панько пояснює це тим, що «в морфологічній структурі спеціального найменування, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [123, с. 86–88].

В українській торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. морфологічний тип словотворення представлений усіма своїми видами: суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним та конфіксальним.

Серед іменників актової мови окреме місце посідає група непохідних іменників. До непохідних зараховують не тільки етимологічно непохідні слова, але і непохідні з погляду морфологічних співвідношень у рамках мовної системи XIV – XVIII ст. [46, с. 75].

Непохідні іменники, що репрезентують торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., – це найменування різних лексико-семантичних груп: назви осіб, пов'язаних з економікою і торгівлею; назви грошових одиниць; назви одиниць оподаткування; назви метрологічних одиниць; назви приміщень, пов'язаних з економікою та торгівлею; назви на позначення торговельно-економічних операцій та дій.

До непохідних іменників назв осіб, пов'язаних з економікою та торгівлею, відносимо лексему *гость* у значенні «іноземний купець, торговець»: *торговать гостям волно будет* (ТУ, с. 234).

Номени *пенязь*, *рубль*, *грош* увійшли до складу групи непохідних назв грошових одиниць: *десять пенязей* (АЮЗР 1368, с. 124); *рублей втормували* (ТУ, с. 232); *грошей личбы* (ГП, с. 95).

Серед непохідних назв одиниць оподаткування функціонували назви тварин, за утримання яких стягували податок, зокрема *воль*, *зверь*: *от вола берут* (Док. БХ, с. 326); *от зверя косьматого* (ТУ, с. 128), або шкіри яких були формою сплати податку – *бобр*: *10 бобр мають дати* (ВГС, с. 83). Непохідним також є іменник на загальне позначення збору податків *мито*: *бранє мьт* (ТУ, с. 38).

До непохідних назв метрологічних одиниць зараховуємо номени *копа*, *миля*, *пядь*: *коп грошеи* (ДМВН, с. 54); *мили* (Док. БХ, с. 346); *пядей* (АЮЗР, 6/І с. 121).

Серед непохідних назв приміщень, пов'язаних з економікою та торгівлею, функціонував термін *скарб*: *скарбу* (ТУ, с. 173).

Лексеми *вина*, *товар*, *торг* відносимо до непохідних назв на позначення торговельно-економічних операцій та дій: *вины* (ГП, с. 94); *товара* (ТУ, с. 152); *торгу* (Док. БХ, с. 251).

Особливість найменувань з нульовим суфіксом полягає в тому, що вони можуть позначати: процес дії, предмет як результат дії; одиничний акт якоїсь дії, що інтенсивно відбувається. Для того, щоб з'ясувати генезу нульсуфіксальної деривації українського іменника, треба звернутися до мовних фактів попереднього періоду. Праслов'янські реконструкції сучасних нульсуфіксальних субстантивів мали матеріально виражені словотворчі форманти. Це тематичні суфікси *-а* (<-*ā), *-ь* (<-*ǫ), *-ь* (<-*ī), виникнення основ з якими відносять до пізнього періоду історії індоєвропейської мови. Лінгвісти звернули увагу на те, що згадані елементи оформлюють переважно основи з абстрактним значенням. Підтвердження цьому – численні девербативи (*nomina actionis* – назви опредметнених дій), які здебільшого стали виникати в пізній період життя індоєвропейців, причому нові основи, на думку дослідників, відображають більш розвинутий (абстрактний) тип мислення людини [10, с. 201].

Незначна кількість торговельно-економічних номенів української мови XIV – XVII ст. була утворена від дієслівних основ безсуфіксним способом.

Їх основу становили деривати з суфіксом *-а* (<-*ā) та похідні із суфіксом *-ь* (<-*ī).

Більшість таких назв – іменники чоловічого роду, утворені від префіксованих дієслівних основ, зокрема *доход*, *приход*: *доходов* (ВГС, с. 83); *приходу* (ТУ, с. 126).

Серед іменників жіночого роду, утворених безсуфіксним способом, знаходимо такі найменування: *плата* (ТУ, с. 98), *посада* (СЛГ, 2, с. 206), *поплать* (СЛГ, 2, с. 195); *порука* (ТУ, с. 108).

Словотвір українських писемних пам'яток XIV – XVII ст. характеризується наявністю дериваційних типів, що в подальшому стали продуктивними в українській літературній мові; також варто відзначити оригінальну словотвірну поєднуваність моделей, не успадкованих українською мовою. В аналізованих документах превалує суфіксальний спосіб словотвору.

До активних моделей творення іменників, пов'язаних з економікою та торгівлею, можна віднести утворення із суфіксами **-ина-**, **-ець-**, **-ник-**, **-ар-**, **-ькь-**, **-чикь-**.

Праслов'янський суфікс **-*ina** зараховують до балто-слов'янських інновацій, він є результатом злиття в одному двох індоєвропейських формантів **-*eina** та **-*ina**. Його виводять із посесивного суфікса, що набув нового значення [46, с. 76]. Дослідники відзначають високу продуктивність цього форманта в давньо- та староукраїнській мовах, велику територіальну поширеність, здатність сполучатися з широким колом іменних, рідше – дієслівних основ, а також творити похідні з різними типами словотвірних значень.

У писемних пам'ятках XIV – XVIII ст. за допомогою суфікса **-ина** утворювали назви видів податків, іменники, що походили від порядкових або кількісних числівників: *десятина* (ГП, с. 124), *девятина* (ТУ, с. 258), *осьмина* (АЮЗР 1364, с. 84), *четвертина* (ТУ, с. 135); відприкметникові іменники: *богатина*; *что ми о богатыны златолюбьци пакости даете* (ТУ, с. 204); віддієслівні іменники: *данина*, *пошлина съ всеми пошлинами*; *мыта и повецины не братиш* (ТУ, с. 105); відіменникові: *ординицина*, *броднина*, *капицина*, *повещина* (ТУ, с. 136).

За своїм походженням суфікс **-ець** є праслов'янським. Його утворення відбулося за такою схемою: **-*ik + *o > -*ьсь > -ьць > -ець** [139, с. 24]. Формант був продуктивним у словотворенні іменників староукраїнської мови,

він приєднувався до дієслівних та іменникових твірних основ та творив агентивні й атрибутивні назви осіб: *купец* (ТУ, с. 52), *перекупець* (АВМС, с. 56); економічних понять: *вла(с)ному шко(д)ци* (ЛЗК, с. 108), *мытце* (ССГ, 1, с. 625), *скарбець* (ДокБХ, с. 248).

Суфікс **-ник** за походженням складний, походить від давнього ***-n-iko-**, виник на базі суфікса **-икъ** шляхом перерозкладу прикметникових і дієприкметникових основ на **-н-**. Він омонімічний і найбільшу продуктивність виявляє в назвах осіб [46, с. 79]. У досліджуваних писемних пам'ятках суфікс **-ник** був продуктивним при творенні нових іменників. У лексико-семантичній групі торговельно-економічної лексики вживався для утворення назв професій: *митник* (ДокБХ, с. 312), *торжниковъ* (ГП, с. 195), *мытникъ* (ЛМ, с. 145), *коморникъ* (ССГ, 1, с. 491), *вистарникъ* (ССГ, 1, с. 176), *лавниками* (АВМК, с. 189); та назв осіб за їх фінансовими зобов'язаннями: *должниками* (ДМВН, с. 121), *должникъ* (ДокБХ, с. 348). Переважно суфікс приєднувався до іменникових основ.

Словотвірний тип із суфіксом **-арь** є одним з найдавніших у системі слов'янського словотворення. Суфікс **-арь** (< **арь** < **arius**) є запозиченням, що проникло разом із запозиченими основами до мови найдавніших слов'ян, мабуть, через посередництво германських мов із лат. **-arius** ще в праслов'янську епоху. Уже в найдавніші часи цей суфікс уживався не лише в запозичених словах, а й у власне слов'янських утвореннях [6, с. 108]. Необхідно зазначити, що, на думку деяких дослідників словотвору, цей суфікс утворився внаслідок «перехрещення двох генетично різних суфіксальних елементів: праслов'янського і запозиченого» [73, с. 50; 175, с. 230–231]. У мові писемних пам'яток афікс виявляє тенденцію до продуктивності в утворенні відіменникових назв осіб за різними ознаками: *плишарь* (ССГ, 2, с. 430), *крамар* (ССГ, 1, с. 519), *аренъндари* (АВМК, с. 101), *брагарь* (АВМС, с. 104), *корчмарь* (Док.БХ, с. 254), *лихварь* (ТУ, с. 92), *митарь* (ТУ, с. 183).

Давньоукраїнський суфікс **-ькъ** є похідним від індоєвропейського ***-ko** [33, с. 86]. У писемних пам'ятках староукраїнської мови формант виступав у

творенні метрологічних назв: *мешокъ* (ГР, с. 89); збірних назв: *пожиток* (ЛМ, с. 145), *ста(т)ку* (Док.БХ, с. 246), *шацунок* (ДМВН, с. 98), *рахунок* (Худаш, с. 80), *остаток* (Худаш, с. 81).

Похідні іменники із суфіксом **-чикъ** уперше з'являються у пам'ятках киеворуської доби. Як відзначають дослідники, цей суфікс приєднувався, у першу чергу, до іменникових основ з конкретно-предметним значенням. Із часом дериваційна база цього словотвірного типу розширюється: у словотворенні беруть участь також дієслівні і прикметникові твірні основи. Суфікс **-чикъ** утворився на базі суфікса **-икъ** [175, с. 225 – 228]. За допомогою форманта утворювали відіменникові деривати назв осіб, пов'язаних з економікою та торгівлею: *крамарчикъ* (ТУ, с. 152), *купчикъ* (АВМС, с. 124) та віддієслівні: *закупицьк* (ТУ, с. 241), *откупицьк* (АВМС, с. 94).

Менш продуктивними у творенні іменників торговельно-економічної лексики були суфікси: **-ств-**, **-цтв-**, **-ок-**, **-очк-**, **-ц-а-**, **-иця-**.

Лінгвісти визначають суфікс **-ств-** у слов'янських мовах як основний на означення людського колективу, генетично пов'язаний з абстрактними назвами [46, с. 48]. У староукраїнській мові формант також уживали для творення абстрактних назв: *мы хочемъ узяты за тото кезышьство* (ССГ, 1, с. 473), *багатство* (Худаш, с. 85), *повиноватство* (ЛЗК, с. 247).

Суфікс **-цѣтв// -цтв-** є закономірним фонетичним продовженням індоєвропейського ***-iko-** [46, с. 112]. Основна маса віддієслівних іменників із вказаним формантом – це назви людей за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією: *купецтво* (ЛМ, с. 158), *купецъство* (ДМВН, с. 79).

Формант **-ор** використовують для утворення назв осіб певного роду діяльності. Суфікс запозичений з латинської мови за посередництвом західноєвропейських мов. Виник унаслідок морфемного перерозкладу, є усіченою частиною лат. суфіксів **-tor** або **-sor**, які утворювали іменники чоловічого роду III відміни зі значенням «діяч» від основи супіна, що закінчувалася на **-t** або **-s** [142, с. 220–221].

За допомогою суфікса **-ор** утворювали іменники на позначення осіб, пов'язаних із фінансовою діяльністю: *кредиторь* (Худаш, с. 83).

На думку І. І. Ковалика, для творення фемінітивів була задіяна велика кількість дериваційних суфіксів. Вони стали показниками словотвірних типів, важливими елементами словотворчого процесу і творцями семантики похідних іменників – назв жінок. До арсеналу аналізованих фемінітивних суфіксів увійшло найбільше спільнослов'янських словотворчих формантів, менше суфіксів, властивих окремим групам мов чи окремим мовам. За структурою вчений поділяв їх на одноморфемні (**-к-а**, **-ов-а**) і поліморфемні (**-арк-а**, **-овк-а**). Останні трактував як поєднання маскулінних суфіксів з фемінітивними на зразок **-ан** + **-к-а** > **-анк-а**, **-чан** + **-к-а** > **-чанк-а** і вважав, що вони формуються в результаті перерозкладу при творенні назв жінок від назв чоловіків і за відсутності відповідних маскулінних найменувань можуть безпосередньо приєднуватися до інших основ. Учений висловлював думку, що роль поліморфемних фемінітивних суфіксів зводиться вже не тільки до вираження жіночості, а й певного словотвірно-розрядного значення, наприклад, роду діяльності жінки, і збігається з функціонуванням одноморфемних словотворчих формантів [74, с. 24].

Серед торговельно-економічних найменувань назв представників професій жіночого роду використовували формант **-к-**, що походить від псл. ***-ька/*-ька** зі значенням «опредметнена дія» є, очевидно, новацією слов'янських мов; формант генетично пов'язаний із суфіксами ***-кь** «наслідок» і ***-ька** «жінка» [142, с. 160]: *крамарка* (Худаш, с. 79), *перекупка* (Худаш, с. 79), *орендарка* (АВМС, с. 37), *шинкарка* (ТУ, с. 152), *кредиторка* (АСМС, с. 76), *перепичайка* (МСУМ, Кн. 2, с. 98).

Суфікс **-ц-а-** праслов'янського походження, він виник унаслідок контамінації **-ьсь** з **-а**. У праслов'янську епоху іменники із цим суфіксом існували паралельно з похідними словами з іншим суфіксом **-*ень**. Згодом проходить процес стабілізації використання обох суфіксів у слов'янських мовах [86, с. 18]. За допомогою форманта утворювали віддієслівні: *давца* (АЮЗР

1361, с. 116) та відіменникові назви осіб: *даньца* (ТУ, с. 252) за родом діяльності.

Творення відсубстантивних дериватів жіночого роду з суфіксом **-иця** в українській мові є поширеним явищем, значного розвитку воно набуло в російській та білоруській мовах. Виникнення дериватів із цим формантом сягає праслов'янської доби. Це були в основному відіменникові, віддієслівні та відприкметникові утворення. Праслов'янський суфікс ***-ic(a)** виник унаслідок нашарування суфікса ***-k(a)** на суфіксальний елемент ***-i-**, яким закінчувалися давні утворення жіночого роду [6, с. 121].

За допомогою суфіксів **-иця**, **-ниця** в торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду утворювалися найменування місць за дією, наприклад, *торговиця* у значенні «місце для ринку» та *пивниця* «місце продажу алкогольних напоїв»: *на торговице* (ТУ, с. 243); *в пивнице* (ТУ, с. 132).

Поодинокими для творення нових іменників були випадки вживання таких суфіксів: **-ьб-**, **-ост-**, **-изн-**, **-ант-**, **-в-**, **-ин-**, **-тель**, **-чий**.

Формант **-ьб-** виник із поєднання тематичного елемента **-i** та давнього індоєвропейського суфікса ***b: -*ib > -ьб** [46, с. 98]. За його допомогою утворювалися віддієслівні іменники: *ли(ч)бы* (ЖК 1610, с. 161), *личбе* (ЖК 1610, с. 176).

Суфікс **-ост-**, запозичений з лат. **-ost-** за посередництва західноєвропейських мов [142, с. 226], уживали на позначення адміністративної одиниці *волость* (ССГ, 1, с. 194); назв, пов'язаних з майновими та фінансовими операціями: *власность* (ССГ, 1, с. 181), *волность* (ССГ, 1, с. 194).

Формант **-изн-** походить від пол. **-izn-**, який приєднували до прикметникових та дієслівних основ. Суфікс **-изн-** використовували для творення іменників зі значенням дії: *даровизна* (АВМК, с. 116) та із значенням частини від іменникової основи: *капицзна* (ТУ, с. 81), *серебьцизьны* (ЛМ, с. 113).

Словотворчий суфікс слов'янського походження **-в-** здебільшого безпосередньо поєднувався з твірною іменникових основ. Функцію

супровідного предиката зі значенням збірності формант **-в-** реалізовував у лексемах, що належать до непродуктивного в українській мові словотвірного типу [166, с. 30].

Суфікс **-в-** уживали в торговельно-економічній лексиці для утворення назв збірних понять: *грошви* (ТУ, с. 131).

Давньосхіднослов'янський формант **-ин-** є континуантом праслов'янського **-*inú**, який у свою чергу походить від **-*no**, продовжує або індоєвропейське **-*inos**, або ж **-*ejnos**, отже, є індоєвропейським архаїзмом [46, с. 98]. У торговельно-економічній лексиці утворював назви видів податків жіночого роду: *да не даду(т) да(н)...* *горцину о(т) свини да не дадоу(т)* (ССГ, 1, с. 245).

Словотвірний тип із суфіксом **-тель** належить до найдавніших. Іменники із суфіксом **-тель** засвідчені в індоєвропейській та хетській мовах. Праслов'янська мова успадкувала від індоєвропейської агентиви з суфіксом **-tel**, який ускладнився за допомогою **-*jb**: **-*tel+ *-jb- > *-telb** [Кровицька 2002, с. 114]. Формант використовували для творення віддієслівних назв осіб за родом діяльності: *важитель* (ТУ, с. 125), *датель* (ДБВ, с. 82).

Суфікс **-чий**, на думку вчених-дериватологів, тюркського походження [94, с. 128]. За допомогою форманта утворювали віддіменникові: *восковничий* (ТУ, с. 247) та віддієслівні назви осіб: *мърчий* (Док.БХ, с. 152) за родом діяльності.

У творенні іменників, що представляють торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., використовували префікси.

Префікс **про-** походить від псл. ***pro-**, споріднений з пруським **pra-** (у значенні «**про-, пере-, за-**») [ЕСУМ, 4, с. 589], його вживали на позначення додаткових грошових стягнень та податків: *промыто* (ТУ, с. 74), *проїздъ* (ССГ, 2, с. 258).

Віддієслівні іменники формували також із використанням префікса **о-** (**о-**) на позначення сплати за продукцію або послуги: *оплатъ* (ССГ, 2, с. 88), *окупъ* (ССГ, 2, с. 80).

Префікс прийменникового походження **на-** вживався для творення фінансових терміноодиниць: *наклада(х)* (ВГ, с. 56).

Префікси іншомовного походження не набули поширення в торговельно-економічній лексиці цього періоду. Серед досліджених формантів виокремлюємо префікси латинського походження **ин-** та **де-**.

Префікс **ин-** використовували зі значенням проникнення у щось: *индепозито* (ДокБХ, с. 234).

Формант **де-** означав виділення, припинення, усунення чого-небудь: *а дерьшито оста(л) бы злот осмьдес(ят)* (Худаш, с. 81).

Префіксально-суфіксальний спосіб словотвору іменників не був характерним для творення номенів торговельно-економічної сфери.

Поширеним у творенні іменників був конфіксальний спосіб словотвору. Конфікс є дистантною, двокомпонентною морфемою з пре- та постпозитивними елементами [14, с. 17].

За допомогою конфікса **по-...-ис/-ја** утворювались локативи, абстрактні та збірні назви, рідше – назви істот [14, с. 128]. У торговельно-економічній лексиці формував назви одиниць оподаткування: *полюдьє* (ССГ, 2, с. 140), *подворья* (Док БХ, с. 146), *подимьє* (ССГ, 2, с. 165); фінансових термінів: *позычьє* (ССГ, 2, с. 176).

Конфікс **по-...-ина** надавав значення збірності. У торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду за допомогою форманта утворювали назви податків, які стягували з того або за те, що назване вивідним словом: *подужчина* (ТУ, с. 85), *посощина* (ССГ, 2, с. 204), *повещина* (ВГС, с. 98).

За допомогою конфікса **по-...-щина** утворюють іменники з речовинною та збірною семантикою [14, с. 314]. У досліджуваній лексико-тематичній групі він формував назви видів податків: *покабанищина, показанищина, пороговищина, поволовищина, поворотищина, покаранищина* (МСУМ, Кн. 2, с. 152), *поємищина, погребщищина, показанищина, посокирищина, поденищина, поколещищина* (ТУ, с. 106), *подорожищина, поголовищина* (Док.БХ, с. 304).

За допомогою конфікса **по-...-Ѡ** утворювалися віддієслівні іменники на позначення назв податків та грошових стягнень: *повозь* (ССГ, 2, с. 160), *поборь* (ССГ, 2, с. 156), *ис со всеми данми, ис поклоны* (ССГ, 2, с. 179).

Конфікс **під-/подь-...-ник** утворював назви осіб за характером діяльності: *подкоморник* (ССГ, 2, с. 166), *подданник* (ССГ, 2, с. 164).

За допомогою конфікса **без-/безь-...-ник** утворювалися назви осіб із загальним словотвірним значенням «особа, якій бракує того, що назване мотивувальним словом». У торговельно-економічній лексиці цей конфікс уживали на позначення особи без грошей: *безсребникъ* (ССГ, 1, с. 61), *безмезникъ* (ССГ, 1, с. 90).

Особливої уваги заслуговують іменники з першим компонентом **пол-/поль-/полу-**. На запитання про статус першої частини **пол-** (**полу-**) в лінгвістичній літературі однозначної відповіді немає. Наприклад, російські дослідники Г. А. Качевська, В. М. Яковлев визначають **пол-** та **полу-** як морфеми, що є частинами «складних іменників»: *пол* «половина» – давнє слов'янське слово, давньоукраїнське *поль* «половина, одна з двох частин цілого» сягає праслов'янських **polvъ* з **polu*. У ній короткий **ŭ* змінився на *ъ*. Г. А. Качевська припускає, що **ŭ* є колишньою флексією родового відмінка *ŭ-* основ, котра з часом стала сприйматись як єднальний голосний, у результаті чого виник новий словотвірний тип з першим компонентом **полу-** [67, с. 327]. Форма **polu* розвинулася з **polou* «половина», спочатку із значенням «відколота частина цілого». Дифтонг **ou** наприкінці складу змінився на *ŭ* (< *ъ*).

Сьогодні поширена думка про те, що **пол-** (**полу-**) – префіксоїд, тобто морфема перехідного типу. Однак існує припущення, згідно з яким утрата складним іменником співвіднесеності з вихідним словосполученням може привести до більш або менш повної деетимологізації сполуки. У тому ж випадку, коли перший чи другий компонент складного слова набуває в мові здатності до аналогічного відтворення, стає продуктивним, він тим самим набуває ознак продуктивного афікса [46, с. 46].

Дослідження писемних пам'яток української мови показує, що в цей період **поль-** та **полу-** виконувало декілька функцій, виступаючи як самостійне слово, як частина складного слова і як препозитивний компонент конфікса.

Формант функціонував у першій частині кількісних сполук різного ступеня злитості, де **пол-** (**поль-**) виступає у функції числівника, а другою частиною сполуки є родовий відмінок однини іменника. Ці форми вживають у значенні називного та знахідного відмінків однини, тоді як у непрямих відмінках і в називному та знахідному множини замість **пол-** зазвичай засвідчено **полу-**, хоч іноді й тут зберігається **пол-**. У зазначених сполуках **пол-** використовували для називання точної або приблизної половини чого-небудь, переважно одиниць вимірювання, одиниць оподаткування, грошових одиниць тощо: *полстопы* (ГП, с. 248), *польгривны* (ССГ, 2, с. 187), *польбочки* (ДокБХ, с. 187), *пулталяра* (АЮЗР 8/Ш, с. 31), *полькварти* (ЛМ, с. 98), *полгроша* (ТУ, с. 66), *полугрошку* (ЛМ 1545, с. 156), *польлоктя* (МВН, с.146), *полкварти* (ДМВН, с. 146), *пулкаменя* (ЛМ 1545, с. 156), *польпоставъ* (ССГ, 2, с. 187), *полморка* (АВМК, с.60), *полумерокъ* (ДокБХ, с. 426), *полоукопье* (ССГ, 2, с. 187).

Конфіксальні похідні творилися на ґрунті сполучень «**пол(ь)- / полу-** + залежний іменник». У писемних джерелах давньої української мови перший компонент **пол(ь)- / полу-** репрезентований у складі різних формантів: **пол(ь)- / полу-...-ие(-ье)**, **пол(ь)-/полу-...-иц'(а)**, **пол(ь)-/полу-...-ин(а)**, тощо [103, с. 36].

Для торговельно-економічної лексики досліджуваного періоду характерним було використання конфікса **пол(ь)-/полу-...-ок**. Усі деривати з цим формантом, що трапляються в пам'ятках, є конкретними номінаціями і позначають найменування одиниць міри, ваги, які є наполовину меншими від тих, що названі мотивувальним словом: *полумерокъ* (ССГ, 2, с. 187), *полбарилка* (ТУ, с. 178).

Складні іменники у торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду утворювали двома способами: поєднання двох основ автохтонного походження: *заимодавецъ* (ТУ, с. 128) та поєднання двох основ, одна з яких була запозиченням: *брашнокупечъ* (ДМВН, с. 79), *грошовладатель* (ТУ, с. 134),

грошоробъ (МСУМ, Кн. 1, с. 190), *грошварь* (ВГС, с. 96), *грошолоубитель* (Док.БХ, с. 134).

Порівняно з наявними в документах іменниками, кількість прикметників значно менша. Деякі прикметники, як і іменники, мають основи, етимологічно непохідні або спрощені в процесі розвитку мови, у яких, з погляду тогочасної мовної системи, ні колишні суфікси, ні основи вже не виділялися [46, с. 115].

Більшість відіменникових прикметникових словотвірних варіантів – це ад’єктиви, утворені за допомогою різних варіантів суфікса **-н-**. Словотвірні варіантні пари прикметників з інваріантною морфемою **-н-** і її варіантами були поширені вже з XV ст. «Творення прикметникових похідних від основ іншомовного походження спричинилося до виникнення гібридних за своєю структурою афіксів, які в багатьох випадках виділяються у морфемному складі прикметникових форм тільки умовно, тому що твірні основи не співвідносяться з відповідними іменниковими словозмінними основами, тобто не функціонують як так звані вільні морфемми» [46, с. 148–149]. Це гібридні варіантні форманти **-ичн-/ічн-**, **-альн-**, **-ональн-**, **-арн-**, **-ивн-**, які утворилися поєднанням латинських суфіксів **-ic-**, **-al-**, **-ar-**, **-iv-**, **-us-** з українським суфіксом **-н-**. За допомогою форманта **-н-** утворювалися назви грошових сплат та повинностей: *сребръными* (ЖК 1610, с. 142), *мыта померъного, мясного* (ТУ, с. 214), *грошь складного* (ТУ, с. 177), *мыто ярмарочное, гребельное* (ТУ, с. 89), *мыто головное* (ТУ, с. 89), *мыто спашъное* (ТУ, с. 283), *мыто деревъное* (ТУ, с. 153), *гривна весная* (ССГ, 1, с. 262), *деревъного* (ЛМ, с. 104), *городни мыти* (ЛМ, с. 243), *мыта гребелного* (ЛМ, с. 207), *пенезъными* (ССГ, 2, с. 280), *волочное* (АВМК, с. 130).

Формант **-ен-** (**-ьн-**) уживали для творення відіменникових прикметників зі значенням видів грошових сплат від одиниці оподаткування: *мыто солёное* (ТУ, с. 74), *мыто водёное* (ТУ, с. 70), *коръчемъными плат* (ТУ, с. 81).

Суфікс **-ьск-** є одним із давніх індоєвропейських формантів, який використовували для творення прикметників зі значенням належності грошової

валюти до певної держави чи території: *гроши литовських* (ТУ, с. 214), *гривна подольская* (ССГ, 1, с. 262), *золоти польскии* (ЛМ, 145).

Із кінця XVI ст. для творення прикметників на позначення матеріалів і речовин в українській мові активізуються суфікси **-ов-**, **-ев-**. Помітно домінував формант **-ов-** у творенні прикметників від багатоскладових іменникових основ – назв речовин, тканин, споруд: *мыто восковое* (ТУ, с. 74), *мыта мостового* (ТУ, с. 214), *мыто замьковое* (ТУ, с. 31), *мыто торгового* (ТУ, с. 89), *мыто возовое* (ТУ, с. 66), *дани медовой* (ЛМ, с. 181), *ключовыи гроши* (ЛМ, с. 145).

Ад'єктивний формант **-j-** додавали до назв тварин для утворення видів податків у вигляді хутра: *куни(и)*, *соболи(и)* (ЖК 1610, с. 162).

Складні прикметники з другим дієслівним компонентом були дуже поширеними в усіх слов'янських мовах і давньоукраїнській зокрема. Це давній тип творення ад'єктивів, відомий ще індоєвропейській мові. Такі композити характеризували ознаку предмета чи особи за дією, їх поділяють на п'ять підтипів залежно від того, до якої частини мови належала перша основа – іменника, займенника, прикметника, прислівника, числівника [84, с. 394].

У торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. дієслівна основа виступала у двох формах: **-любньни/-любивыи**, тобто утворювала за допомогою двох суфіксів **-ьн-** та **-ив-** відповідно. Причому похідні із суфіксом **-ив-** зберігали в семантиці яскраво виражену процесуальну ознаку «схильний до якої-небудь дії»: *грошолубивий* (ТУ, с. 206), а прикметники із суфіксом **-ьн-** відзначалися значно більшою ад'єктивністю, переосмисленням і метафоризацією значення: *златолубный* (ВГС, с. 132).

Аналіз зібраного матеріалу показав, що для прикметників з префіксом **без-** характерним є префіксально-суфіксальний спосіб творення, до якого в переважній більшості випадків залучається суфікс **-н-**. Такі прикметники могли утворюватися від основ конкретних та абстрактних іменників, що безпосередньо впливало на семантику похідного слова. Утворені від назв конкретних предметів прикметники отримували значення «такий, що не має

чогось, позначеного твірною основою, позбавлений чогось»: *безмытное торгованье* (АЮЗР 8/III, с.69), *листы безмытныи* (ДокБХ, с. 269).

При творенні прикметників також використовувався заперечний префікс **не-** для творення податкових найменувань: *незвычайныи мыта* (ЛМ 1545, с. 101).

Префікс **по-** у творенні прикметників виступав у значенні «за»: *помиръное* (ТУ, с. 81), *мыта повиноватого* (ЛМ, с. 110).

Формант **при-** вживався для утворення віддієслівних назв грошових сплат і прибутків: *присадного мыта* (ЛМ 1545, с. 162), *сума приходава* (АЮЗР 1360, с. 97).

За будовою всі дієслова поділяють на первинні, непохідні, утворені від індоєвропейських коренів тематичного та нетематичного типу, і на похідні, відіменні та віддієслівні утворення [46, с. 199].

Нетематичний тип дієслова був одним із провідних дієслівних типів в індоєвропейській мові-основі. У праслов'янську добу нетематичний дієслівний тип був майже зовсім усунутий. У зв'язку з цим колишні непохідні дієслова входять в основному в різні класи тематичних [46, с. 199].

До непохідних дієслів актової мови входили дієслова на **-у||-ю, -иш, -ити, -еш||-єш, -ати||-яти, -и-** [46, с. 199–201].

У досліджуваній лексико-тематичній групі виділяємо такі непохідні дієслова: *брати* (ДМВН, с. 94), *купити* (ТУ, с. 153).

Із давніх нетематичних основ у досліджуваних писемних пам'ятках функціонувало лише дієслово *дати* (ТУ, с. 254) у значенні «позичати, давати в борг».

Набагато численнішою групою в текстах XIV – XVIII ст. були похідні дієслова, утворені від іменних або дієслівних основ.

Суфіксальний спосіб при творенні дієслів використовували переважно для вираження видової кореляції. Для творення дієслів недоконаного виду функціонували паралельні форми суфіксів **-ова-, -ува-, -ива-** характерні для дієслів, утворених за допомогою вторинної імперфективації. На думку

Л. Л. Гумецької, в актовій мові XIV – XV ст. ітеративність уже не існує як граматична категорія, а давні ітеративні суфікси **-ова-**, **-ива-**, в системі мови української народності цього періоду служать здебільшого граматичними показниками недоконаних дієслів 2-го ступеня видового утворення [46, с. 209]: *торговати*, *торгувати* (ССГ, 2, с. 438), *дицковати* (ССГ, 1, с. 299), *купувати* (ЛМ 1545, с. 146).

Як засвідчують пам'ятки, у мові XIV – XVIII ст. помітна виразна тенденція до збільшення ролі префіксації в дієслівному словотворі, що природно позначається на активності окремих префіксів. Дієслівні префікси виконують видорозпізнавальну функцію, тобто призводять до зміни виду основних дієслів та модифікують значення стану під різними якісними функціями [46, с. 45–52].

Префікси у творенні дієслів торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. модифікували та надавали їм додаткового значення.

У багатьох групах дієслів префікси виступали з додатковими значеннями, що відрізнялися від прийменникових. Так, префікс **при-**, який походив від псл. ***pri- < *prei-** (ЕСУМ IV, с. 568), означав здійснення дії на користь суб'єкта: *прикупити* (ГП, с. 78).

Формант **про-**, праслов'янського походження від ***pro-** (ЕСУМ IV, с. 589), надавав дієсловам значення докритої дії: *промытити* (ССГ, 1, с. 261) у значенні «накласти штраф за ухиляння від сплати мита».

У структурі дієслів конкретної дії залежно від їх індивідуального лексичного значення десемантизувалися різні префікси, але не всі вони перетворювалися на граматичні показники докритоного виду. Основним засобом перфективації цих дієслів був **по-**: *позычити* (ДокБХ, с. 345), *поплатити* (ССГ, 2, с. 195).

Докритої форми дієсловам надавали префікси **за-**: *закоупити* (ССГ, 1, с. 376), *заложити* (ССГ, 1, с. 376), *записати* у значенні «віддати в заставу» (ССГ, 1, с. 379), *заплатити* (ВГ, с. 39), *за(с)тавити(ти)* (ГП, с. 122); **вы-**: *выкупити* (ССГ, 1, с. 216), *выбрати* у значенні «взяти в оренду» (ССГ, 1, с. 210);

от-: *отменити* у значенні «відшкодувати, компенсувати» (ССГ, 2, с. 105); **на-**: *накупити* (ГР, с. 132), *наняти* (Худаш, с. 91).

За допомогою префіксально-суфіксального способу словотвору утворювалися відсуб'єктні зворотні дієслова: *промытится* (ССГ, 2, с. 261) у значенні «ухилитися від сплати податків»: *откупитися* (ТУ, с. 89).

Найпродуктивнішим зі словотворчих формантів, за допомогою яких утворювались відіменні дієслова в староукраїнській мові, був суфікс **-и-**, що є відповідником давніх слов'янських основ на **-*i-** [46, с. 125].

Виявлені у досліджуваних пам'ятках відсубстантивні дієслова із суфіксом **-и-** позначали дію з акцентуванням її об'єкта, її результату та її знаряддя: *платити* (ТУ, с. 125).

Дієслова із суфіксом **-а(ти)**, утворені від іменних основ, сягають своїми коренями праслов'янської доби. Прикладом використання цього форманта було дієслово *должати* (АВМС, с. 136).

Дієслівний суфікс **-ова-** (>**-ува-/юва-**, **-ева-/єва-**) походить від давнього ***ova-**, найчастіше приєднувався до іменників на позначення виконуваної дії: *гендлювати*, *гендлювати*, *ореньдовати*, *шинкувати* у значенні «продавати»: *Моремь и землю гандлювати будеть волно* (ТУ, с. 143).

Дієслівний суфікс **-ствова-** (<**-ьствова-**) як самостійний формант виник унаслідок з'єднання давнього іменного суфікса **-ьств-** та дієслівного **-ова-**: *десятствувати* у значенні «давати десятину» та *содесятствувати*.

Центральне, специфічне поняття словотвірної системи – поняття словотвірної мотивованості (похідності), тобто синхронного виведення одного слова (мотивованого) з іншого (мотивувального). Мотивованість слова – відповідність значення слова його звучанню: у мотивованих словах значення й звучання перебувають у відношеннях обопільної причинної зумовленості [123, с. 108]. Похідна основа може перебувати в мотиваційних відношеннях не з однією, а з двома (зрідка – більше) твірними основами. Такі відношення називають відношеннями множинної мотивації (або похідності).

Системне вивчення дериваційної спроможності різних лексико-граматичних розрядів слів загалом та лексико-семантичних груп зокрема є одним із завдань порівняно недавно сформованого в українському словотворі основоцентричного підходу, зорієнтованого на твірну основу як чинник типології. Результати такого підходу доповнюють характеристики словотвірних систем, змодельованих за допомогою традиційного, формантоцентричного підходу, що сприяє повноті презентації словотвірної системи української мови [123, с. 186].

Досить актуальним і важливим залишається питання мотивації для словотворення, оскільки співвідношення мотиватора і мотивата становить сутність дериваційного процесу і дериваційного механізму. Урахування структурних і семантичних особливостей похідного дозволяє виявити твірне слово. Реконструкція вершинних дієслів словотвірних гнізд дає змогу правильно визначити напрямок словотвірної мотивації, морфологічний тип і встановити морфологічну модель. Лексичне значення слова, етимологічний аналіз, крім словотвірного, сприяє з'ясуванню напрямку мотивації і визначенню походження слова.

Ураховуючи етимологію слів, на основі семантичних і формальних особливостей похідних у торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду визначаємо десубстантиви: *лічба* (курс валют) → *лічити* (переводити з однієї валюти в іншу); *міра* → *міряти, виміряти*; *десятина* → *десятствувати, содесятствувати*.

Вибір відперсональних дієслів зумовлений тим, що вони складають одну з найбільших і найрізноманітніших щодо словотвірної семантики групи відсубстантивних дієслів. Вони передають дію або стан, пов'язані певною мірою з особою (персоною), і постають за допомогою суфіксального, префіксально-постфіксального та суфіксально-постфіксального різновидів морфологічного способу творення. Їхні словотвірні значення детерміновані семантикою похідного слова, загального значення словотворчого засобу, значеннями граматичних категорій перехідності / неперехідності, виду та стану.

Вони виявляють дериваційну специфіку, уживаючись у ролі вершинного дієслова словотвірної парадигми, об'єднують відперсональні дієслова [123, с. 189]: *фрмарок* → *фримачити*; *фурман* → *фурманити*; *торгувникъ* → *торгувати*.

Утворені від слів із значенням дії-процесу, дієприкметники виражають статичну і тим самим більш постійну ознаку предмета, що виникає з дії, яку виконує предмет, або з наслідків дії, яких він зазнає. У деяких дієприкметниках на перше місце виходить ознака, що є результатом дії або стану, виражених основним дієсловом. Семантичний центр переміщається, з ознаки, вираженої дією або станом-процесом, на вторинні ознаки. Віддієслівна форма втрачає процесуальне значення і виражає якісну ознаку предмета: дієприкметники, втрачаючи смисловий зв'язок з основним дієсловом, переходять до категорії прикметників. Такий стан ілюструє й актова мова XIV – XV ст. Цілковито ад'єктивізувалися тут дієприкметники, які у сполученні з означуваними іменниками, набули певного термінологічного значення, увійшли до складу фразеологічних груп, уживалися як постійні епітети або, пройшовши попередню стадію ад'єктивізації, субстантивувалися [46, с. 136].

Явище ад'єктивізації було характерним і для дієприкметників торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. У писемних пам'ятках виокремлюємо такі ад'єктивізовані дієприкметники: *вызнаный*, *литый*, *фалишованый*.

Ад'єктивізований дієприкметник *вызнаный* вживали у словосполученні *вызнаный лист: даль свой вызнаный лист* (АЮЗР 8/III, с. 61). Номен утворений із використанням суфікса **-ан-**, який є похідним від давнього ***-а-но-** [46, с. 137].

Слово *литый* функціонувало в найменуванні-комполіті *литое серебро: литое серебро берутъ* (ГР, с. 42). Номен сформовано за допомогою суфікса **-т-**, який виник на основі давнього ***-то-** [46, с. 137].

Лексему *фалишованый* використовували у складеному словосполученні *фалишованый лист: аже дають фалишованыи листы* (ВГС, с. 60). Дієприкметник утворений суфіксальним способом – приєднанням форманта **-ан-**.

У торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. ад’єктивізація охопила пасивні дієприкметники минулого часу.

Більша частина дієприкметників торговельно-економічної лексики досліджуваного періоду не ад’єктивізувалася і зберегла своє видове значення.

До цієї групи відносимо такі дієприкметники: *проданий, даний, варований, дачний, заставний, квитований, сплачений, ошатований, винний, дарований*.

Найменування цієї підгрупи – це нечленні форми дієприкметників на **-н-** у предикативній функції: *товар проданный* (ТУ, с. 231); *гроши даньи* (ГП, с. 86); *в варовном безпеченстве* (АЮЗР 6/І, с. 169); *земля дачная* (ВГС, с. 54); *на тую маетность заставную* (ВГС, с. 108); *запись квитовъный* (АСМС, с. 58); *сума сплаченная* (ТУ, с. 145); *маетность ошатованая* (ВГС, с. 65); *осталь винень пятьдесят лаптов попелу* (ЛІМ, с. 83); *даровнымъ обычаемъ никому дармо не даютъ* (АЮЗР 8/ІІІ, с. 128). Це пасивні дієприкметники минулого часу, утворені від перехідних і доконаних основ.

Отже, для іменників та прикметників, досліджуваної лексико-семантичної групи, найхарактернішим способом словотвору був суфіксальний. До найпоширеніших іменникових суфіксів відносимо **-ець, -ник, -ар, -ькь**. У словотворі прикметників переважав формант **-н-**. Нові форми дієслів, пов’язаних з економікою та торгівлею, формувалися за допомогою префіксального словотвору. Найпоширенішими дієслівними префіксами були **по-** та **за-**. Дієприкметники утворювали суфіксальним способом від перехідних і доконаних дієслівних основ.

Найпродуктивнішим у словотворі торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. був суфіксальний спосіб (77 % – 376 ЛО), менш активно у творенні нових слів використовували префікси (8 % – 28 ЛО) і конфікси (7 % – 26 ЛО), малопродуктивними були безафіксний (4 % – 18 ЛО) спосіб словотвору та словоскладання (1 % – 6 ЛО). Незначною була кількість непохідних слів (3 % – 17 ЛО).

3.2 Морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний та лексико-синтаксичний способи словотворення

Морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний та лексико-синтаксичний способи словотворення торговельно-економічної лексики представлені у мові писемних пам'яток XIV – XVIII ст. різними типами. Морфолого-синтаксичний спосіб репрезентований субстантивацією інших частин мови, лексико-семантичний – явищем вторинної номінації, лексико-синтаксичний – лексикалізацією синтаксичних сполучень.

Спосіб субстантивації застосовувався найширше в категоріях прикметників і дієприкметників.

Основна кількість іменників, утворених способом субстантивації, – це іменники чоловічого роду, що походили від відносних прикметників, непохідних якісних прикметників, похідних якісних прикметників, активних дієприкметників теперішнього часу та пасивних дієприкметників минулого часу [46, с. 110–111].

У торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. способом субстантивації утворено іменники чоловічого та середнього роду від відносних прикметників на позначення назв осіб, пов'язаних з економікою та торгівлею: *подкомориш*, *подьскарбиш* (ТУ, с. 134), та назв мит й одиниць оподаткування: *не з делного платиль*; *оузяли помочное* (ТУ, с. 98).

Субстантивовані відносні прикметники цілковито перейшли до розряду іменників і перестали вживатися у функції прикметників. До цієї категорії належать назви представників торговельно-економічних відносин: *подкомориш*, *подьскарбиш* (ТУ, с. 124), і назви податків, за походженням відносні прикметники середнього роду: *з денного*, *помочное* (ТУ, с. 243).

Вторинна лексична номінація – це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування. Як правило, розрізняють два основних види вторинної номінації: метафору та метонімію.

Використання вторинної номінації в галузевій лексиці пояснюють тим, що галузевих понять значно більше, ніж слів для їх номінації. Процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими. Як і кожне слово, термін унаслідок абстрагувальної роботи мислення узагальнює. Метафора – це особливий вид узагальнення. Вона є результатом пізнавальної діяльності людини [123, с. 126].

Крім метафоричного, українській спеціальній лексиці властивий і метонімічний перенос, коли назви одного предмета переносяться на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю [123, с. 127].

Для торговельно-економічних найменувань української мови XIV – XVIII ст. характерним видом вторинної номінації була метонімія. Цим способом утворено назви одиниць оподаткування: *зверь* (ТУ., с. 108), *воль* (АСМС, с. 92); та форми сплати податків шкірою тварин: *бобр* (ВГС, с. 83), *куніца* (ТУ, с. 78), *лища* (ТУ, с. 79).

До лексико-синтаксичного типу словотворення належить лексикалізація синтаксичних словосполучень, перетворення їх на нерозривні фразеологічні єдності, на еквівалентні слова [46, с. 114].

Найменування-композиції в аналізованій лексичній системі посідають значне місце, оскільки складні назви мають певні переваги перед іншими номінаціями.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми показав, що спеціалізація словосполучень була предметом дослідження О. С. Ахманової [1], В. П. Даниленко [48], А. П. Коваль [76], Т. І. Панько [123] та ін. Структурно-граматичну організацію українських податкових термінів описала О. В. Чорна [181]. О. В. Чуєшкова [183] схарактеризувала аналітичні номінації в економічній терміносистемі. Види економічних термінів та їх специфічні риси виокремила Г. А. Мудренко [110].

У лексичній системі торговельно-економічних найменувань XIV – XVIII ст. важливе місце належить номенам-словосполученням, тобто синтаксичним конструкціям, утвореним поєднанням двох чи більше

повнозначних слів на основі сурядного або підрядного зв'язку [181, с. 16–17]. Широке використання номенів-словосполучень зумовлене тим, що як різновид терміна вони характеризуються системністю, наявністю дефініції, тенденцією до моносемії в межах свого лексичного поля та є певною синтаксичною конструкцією, що складається з двох або більше слів на основі підрядного граматичного зв'язку.

Найважливішою ознакою галузевого найменування-словосполучення є його відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретного спеціального поняття. Складений спеціальний номен буде стійким лише для певної системи розуміння. За межами конкретної галузевої лексичної системи таке словосполучення не буде стійким і не сприйматиметься як зв'язна мовна одиниця [123, с. 28–29].

Серед номенів-словосполучень, відповідно до типу їхньої структури, виокремлюємо: дво-, три- і багатоконпонентні словосполучення. Найхарактернішими для торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. є структурні моделі двоконпонентних словосполучень. Це, зокрема, такі моделі.

1. Прикметник + іменник. Вищий рівень продуктивності демонструють субстантивні словосполучення із залежним компонентом – прикметником, що виділяється атрибутивним типом смислових відношень. До цієї групи входять:

- складні назви грошових одиниць: *готовыми грошми* (ТУ, с. 45), *готових грошей* (Док БХ, с. 618), *готовы(х) гроше(и)* (ДМВН, с. 85), *готовыми грошми* (АЮЗР 8/Ш, с. 101), *золоты(х) по(л)ски(х)* (ЖК 1582, с. 39), *золотих польских* (Док БХ, с. 618), *золо(т)тыхь по(л)ски(х)* (ДМВН, с. 81), *гроше(и) лито(в)ски* (ЖК 1582, с. 39), *гроше(и) лито(в)ски(х)* (ДМВН, с. 67), *полугрошну лядьскому* (ЛМ 1545, с. 106), *золоты(х) чи(р)воны(х)* (ЖК 1582, с. 46), *гроша широкая* (УГ, с. 35), *широкихь грошеи* (ТУ, с. 30), *грошеи широкое* (ТУ, с. 45), *золотых вгорских* (ТУ, с. 40), *гроше(и) ли(твски(х))* (ВГ, с. 40), *грошей литовскихь* (АЮЗР 6/І, с. 92), *пнзе(и) белых* (ВГ, с. 159), *гсдарьские пинези* (ЛМ 1545, с. 104), *гривень лядьцкихь* (УГ, с. 35), *гривень лядцкихь* (ГП, с. 72), *гривень серебра* (ГП, с. 42), *гривень рускихь* (УГ, с. 56) *монети литовской* (Док БХ,

с. 560), *личбы польское* (АВМК, с. 127), *ли(ч)бы лито(вь)ско(й)* (ДМВН, с. 72), *монеты Литовское* (Док БХ, с. 134);

- назви на позначення торговельно-економічних операцій та дій: *части заставные* (ВГ, с.43), *больший товарь* (ГР, с. 26), *купецкими речами* (Док БХ, с. 572), *чась я(р)марьковы(и)* (ЛРК, с. 48), *больший товарь* (АЮЗР 1361 с. 26); види податків та стягнень: *даню медовою* (Док БХ, с. 310), *дачами медовими, дачками грошовими* (АЮЗР, с. 20), *мито правое* (ГР, с.104), *мит торговых* (Док БХ, с. 572), *арендами пивними, арендами медовими, арендами горілчаними* (Док БХ, с. 310), *да(н)ми грошовыми, да(н)ми медовыми* (ВГ, с. 184), *повинностей міських* (Док БХ, с. 373); *немецкой десятины* (ГР, с.86), *жалованья государственного*(Док БХ, с. 374), *листов безмытныхъ* (ТУ, с. 74);

- назви торгових та фінансових установ: *товарные склады* (ВГС, с. 32), *шинковъ ведерковых* (АЮЗР 1364, с. 107), *коморы мытныи* (ЛМ 1545, с. 101); назви осіб, пов'язаних з економікою та торгівлею: *комо(р)никови граничному* (ДМВН, с. 236);

- складні назви одиниць виміру: *каменеи лядских* (ЛМ 1545, с. 110), *от немецкой десятины* (ВГ, с. 86).

2. Іменник + іменник. Ця модель є менш продуктивною, до неї належать субстантивні словосполучення, поєднані зв'язком керування: *платовъ замку* (АЮЗР 8/ІІІ, с.100), *листы тве(р)дости* (ВГ, с. 44), *екзацый плаченя* (Док БХ, с. 591).

У цій моделі номени-словосполучення з прийменниками становлять більшу кількість, ніж безприйменникові конструкції: *мыто отъ шкута, мыто отъ бочки, отъ ванчеса мыто, мыто отъ попелу, мыто отъ дерева, мыто отъ смолы* (АЮЗР 1361, с.26), *мыто ω(t) молдавице* (ГР, с. 86), *мыто зъ житья, мыто зъ зьгона, мыто зъ дому, мыто зъ воза, мыто отъ кояги* (ТУ, с. 48), *плата съ млина* (АЮЗР 6/І, с. 101). До цієї групи входять переважно назви видів податків та грошових стягнень, ключовою в яких є лексема *мыто*, рідше вживається номен *плата*.

3. Іменник + дієслово: *ли(ч)бы не вчынили* (ЖК 1582, с. 46), *шкоды почынили* (ТУ, с. 41), *мыта беруть* (ТУ, с. 66), *на пожитокъ оберънули* (ДМВН, с. 72), *положыли гроши* (ЛМ 1545, с. 106), *личьбу чинить* (ЛМ 1545, с. 146), *даютъ кати* (ЛМ 1545, с. 179), *шкоды почынили* (ЛЗК, с. 176), *держаль наклады* (ЛЗК, с. 185), *заруки заплатити* (ЛЗК, с. 188), *уплатить убытки* (ВГС, с. 42). За цією моделлю утворені назви фінансових та торгових операцій і дій.

4. Іменник + дієприкметник: *товар проданный* (ТУ, с. 231); *гроши даньи* (ГП, с. 86); *в варовном безпеченстве* (АЮЗР 6/І, с. 169); *земля дачная* (ВГС, с. 54); *маетность заставную* (ВГС, с. 108); *запись квитовъный* (АСМС, с. 58); *сума сплаченая* (ТУ, с. 145); *маетность ошачованая* (ВГС, с. 65); *даровнымъ обычаемъ* (АЮЗР 8/ІІІ, с. 128).

Двочленні номени-композиції, як правило, стають основою для творення складніших термінів, зокрема трикомпонентних. У них родова ознака перетворюється на видову: *грошеи готовых – грошеи литовских готовых, грошеи полских готовых*.

Серед утворених тричленних конструкцій виокремлюємо моделі:

1) іменник + прикметник + іменник *мыта повиноватого на замок* (ЛМ 1545, с. 110), *приходовъ грошовых на ключъ* (ЛМ 1545, с. 146), *подачокъ на гсдаръскии замокъ* (ЛМ 1545, с. 178), *за суму пиніазеи золотых* (АВМК, с. 94), *рубли фряжъкого серебра* (УГ, с. 37). До цієї групи входять складні назви податків та грошових стягнень із зазначенням спрямування зібраних коштів та складені назви грошових одиниць;

2) прикметник + іменник + прикметник: *старовъныхъ повинъностейи земъских* (ЛМ 1545, с. 101), *поголовной подати грошовой* (ВГС, с. 33), *великого жалованья государственого* (Док БХ, с. 373). За цією моделлю утворено назви складних видів податків, грошових стягнень та виплат;

3) прикметник + іменник + іменник: *готовую суму пиніазеи* (АВМК, с. 134), *золотих вгорских в золотѣ* (ТУ, с. 47). До цієї групи належать складні назви грошових одиниць.

У досліджуваній лексиці вичленовуємо один чотирикомпонентний номен на позначення спеціального митного збору, утворений за моделлю: іменник + прикметник + числівник + іменник: *мито вдадичее десятои недели* (ТУ, с. 84).

Отже, у торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду способом субстантивації утворено іменники чоловічого та середнього роду від відносних прикметників на позначення назв осіб, пов'язаних з економікою і торгівлею. Кількість таких утворень незначна (1,6 %). Способом вторинної номінації формували назви податків, які походили від назв тварин (1,4 %).

Лексико-синтаксичний спосіб словотвору був дуже продуктивним у творенні складених номенів торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. (97 % – 336 ЛО).

До спеціальних складених найменувань зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають зафіксоване значення. Проаналізовані номени-словосполучення відзначаються структурно-семантичним багатством. Структурно найменування-словосполучення сформовані за різними твірними моделями, зокрема, дво- та трикомпонентними. В аналізованій галузевій системі переважають двочленні аналітичні найменування, позначені найбільшою частотністю й семантичною стійкістю. Найпоширенішими були субстантивні словосполучення, побудовані за моделями «прикметник + іменник» (52 % – 141 ЛО) та «іменник + прийменник + іменник» (14 % – 38 ЛО).

Висновки до розділу 3

Система словотвору торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. є органічним продовженням давньоукраїнської, а через неї – праслов'янської системи насамперед через спадковість словотворчих засобів для творення дериватів.

Для іменників та прикметників досліджуваної лексико-семантичної групи найхарактернішим словотвору був суфіксальний. До найбільш продуктивних іменникових суфіксів відносимо **-ець-**, **-ник-**, **-ар-**, **-ькь-**. У словотворі прикметників переважав суфікс **-н-**. Нові форми дієслів, пов'язаних з економікою та торгівлею, формувалися за допомогою префіксального словотвору. Найпоширенішими дієслівними префіксами були **по-** та **за-**.

Найпродуктивнішим з морфологічних способів словотвору торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. був суфіксальний спосіб (77 % – 376 ЛО), менш активно у творенні нових слів використовували префікси (8 % – 28 ЛО) і конфікси (7 % – 26 ЛО), малопродуктивним був безафіксний (4 % – 18 ЛО) спосіб словотвору. Незначною була кількість непохідних слів (3 % – 17 ЛО).

Складні слова утворювали за допомогою складання двох основ власне українського походження та автохтонної і запозиченої основ (1 % – 6 ЛО).

У торговельно-економічній лексиці досліджуваного періоду способом субстантивації утворено іменники чоловічого та середнього роду від відносних прикметників на позначення назв осіб, пов'язаних з економікою та торгівлею. Кількість таких утворень незначна. Лексико-синтаксичний спосіб словотвору був дуже продуктивним у творенні складених термінів торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст.

До лексикалізованих зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають зафіксоване значення. Проаналізовані найменування-словосполучення відзначаються структурно-семантичним багатством. Структурно номени-словосполучення сформовані за різними твірними моделями, зокрема дво-, три- та чотирикомпонентними. В аналізованій галузевій системі переважають двочленні аналітичні

найменування, позначені найбільшою частотністю й семантичною стійкістю (81 % – 272 ЛО). Найпоширенішими є субстантивні словосполучення, побудовані за моделями «прикметник + іменник» (52 % – 141 ЛО) та «іменник + прийменник + іменник» (14 % – 38 ЛО).

Загалом аналіз словотвірних особливостей української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст., показав, що за допомогою морфологічного способу словотвору утворено найбільшу кількість термінів (57,9 %), продуктивним був лексико-синтаксичний спосіб (41 % – 336 ЛО) малопродуктивними були морфолого-синтаксичний (0,5 % – 4 ЛО) лексико-семантичний способи (0,6 % – 5 ЛО).

Основні положення розділу відображено в наукових статтях автора [41; 42].

ВИСНОВКИ

1. У дисертаційній роботі представлено аналіз української торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст.

Більшість дослідників розглядає поняття «торговельний» та «економічний» окремо. Вважаємо, що для українського лексикону XIV – XVIII ст. раціональним є аналіз торговельно-економічної лексики в цілому, оскільки торговельні поняття нерозривно пов'язані з економічними.

Торговельно-економічну лексику визначаємо як сукупність моно- та полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями торговельно-економічної сфери й утворюють відповідну галузеву систему.

В історії української галузевої лексики загалом різні мовознавці виокремлюють певну кількість основних етапів. У нашому дослідженні спираємося на періодизацію української торговельно-економічної лексики авторів колективної монографії «Історія української мови».

Формування української торговельно-економічної лексики пов'язане з трансформаційними процесами, спричиненими екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками: суспільно-економічними, торговельно-фінансовими, культурними.

Утворення галузевих лексем, що виникають у професійному середовищі відбувається свідомо, з прагненням до чіткої системи. Для створення нового спеціального найменування можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес: його визначають об'єктивні та суб'єктивні впливи, зовнішні і внутрішні чинники.

Підсистема української торговельно-економічної лексики складна й багатопланова, номінації цієї галузевої системи за змістом позначуваних понять можна розподілити на семантичні групи. У системній організації торговельно-економічних найменувань на лексико-семантичних засадах визначальними є загальномовні семантико-парадигматичні відношення.

Галузева лексика є частиною загального словникового складу мови, тому на ній також позначається дія всіх законів мови, зокрема й словотвірних. Для нових об'єктів номінації використовують наявні в мові способи словотворення, лексичні ресурси національної мови, запозичення інших мов.

За походженням, семантикою та структурою українська торговельно-економічна лексика є неоднорідною. Її ядром є автохтонна лексика, що сформувалася упродовж віків.

2. Дослідивши торговельно-економічну лексику XIV – XVIII ст., вважаємо доцільним таке її лексико-тематичне членування: назви грошових одиниць (76 ЛО – 9 %): *гарель, гривна, грош, дукать, злотий, копа, пенязь, рубль, таляр*; лексеми на позначення метрологічних одиниць, пов'язаних з економікою та торгівлею (82 ЛО – 10 %): *аршин, бочка, вантух, ведро, вимер, кадь, камень, мирка, сажень, цетнар*; найменування податків та митних зборів (221 ЛО – 27 %): *вага, вимелокь, дань, мито, посадь, поплать, промито*; назви учасників торговельно-економічних відносин (99 ЛО – 12 %): *коморникь, купець, митник, посадник, торговець*; найменування торговельно-економічних установ та закладів (41 ЛО – 5 %): *клетка, комора, корчма, место, митница, скарб, складь, ярмарокь*; номени на позначення торговельно-економічних операцій та дій (297 ЛО – 37 %): *орендувати, закладати, заложити, заплатити, заставляти, коштувати, купувати, промитити*.

3. В Україні упродовж XIV – XVIII ст. у грошовому обігу, який був дуже інтенсивний, було чимало різних монет. Грошова лексична система зазнавала певних змін як у семантиці, так і у функціонуванні. Унаслідок конкретних історичних умов старі монети, а також їхні назви поступово замінювали новими.

Серед найменувань грошових одиниць, зафіксованих у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., більшість назв на позначення грошей запозичені (з латинської – *грош, монета*, з польської – *злотий* з німецької мови – *таляр*). Водночас є і власне українські номінації (*копійка, гривня, копа*). В аналізованих

писемних пам'ятках запозичення складають 72 % (54 ЛО), автохтонні назви – 28 % (22 ЛО).

Система одиниць вимірювання у XIV – XVIII ст. не мала сталих значень. У цей період функціонувала велика кількість мір. Більшу частину назв одиниць ваги і довжини, засвідчених у писемних пам'ятках XIV – XVIII ст., складають запозичення (51 % – 42 ЛО), деякі з них продовжують функціонувати і до сьогодні (*миля, центнер*). Значна частина – це лексеми автохтонного походження (48 % – 39 ЛО), які використовуються в сучасній українській літературній мові (*бунт*) та в розмовному мовленні (*копа, міра*). Також у досліджуваній групі виділено слово з невизначеною етимологією.

У XIV – XVIII ст. помітним було розширення номенклатури грошових поборів, податків та повинностей у зв'язку із зміцненням товарно-грошових відносин, посиленням визиску народних мас як з боку польської шляхти, так і місцевого панства.

Лексико-семантична група назв митних зборів і податків відбиває розвиток соціально-економічних відносин у XIV – XVIII ст. Серед досліджених назв митних зборів та податків можна виокремити такі основні групи: загальні та спеціальні номінації. До загальних відносимо номени на позначення грошових стягнень з основних одиниць оподаткування (*мыто, мыто новое, промыто, серебцизма, старе мито, звечисте, новое мито*). Спеціальні поділяємо залежно від об'єктів оподаткування на: назви мит, що походять від номінації товару (*от деревня, сольничне мыто, восковничое*), найменування митних зборів, утворені від назв способів транспортування товарів (*сухое, водное, мостовое, возовое*) та номени фіксованих грошових стягнень (*тридцатое мито, десятина*).

Семантика назв у більшості випадків прозора, оскільки в основу номінації одних покладено назву товару, яким торгували, інших – назву об'єкта оподаткування. За генетичним складом більшість номенів цієї лексико-семантичної групи – це слова автохтонного походження (54 % – 119 ЛО), значну частину становили складені найменування з головним словом-

запозиченням та лексемою автохтонного походження (44,5 % – 99 ЛО). Кількість складених назв податків, утворених з двох автохтонних компонентів (1 % – 2 ЛО) та запозичених лексем (0,5 % – 1 ЛО), була незначною.

Зростання обсягів виробництва в Україні XIV – XVIII ст., як сільськогосподарського, так і ремісничого, викликало поживлення торгівлі, розвиток економічних зв'язків між різними населеними пунктами, ринками і землями. Чим глибшим був суспільний поділ праці, тим більшою ставала потреба різних соціальних і професійних груп у виробничому спілкуванні. До термінів цієї лексико-семантичної групи відносимо назви осіб, пов'язаних з економічною та торговельною діяльністю.

Встановлено, що серед найменувань учасників торговельно-економічних відносин більшу частину складають слова праслов'янського та давньоукраїнського походження (59 % – 59 ЛО). Значною є кількість запозичених назв (38 % – 37 ЛО). Серед досліджуваних лексем виокремлюємо також складені слова (2 ЛО) та номен з остаточно не з'ясованою етимологією. Більшість лексем утворилася від назв місць, у яких працювали особи, або від назв дій, пов'язаних з їхнім видом занять.

У XIV – XVIII ст. торгівля розгорталась в умовах панування натурального господарства і незначної потреби у привізних товарах. Тому торгівля з іноземними країнами залишалася головною в руках купецтва великих міст. Кожне місто формувало ринок, пов'язаний, окрім своєї округи, із сусіднім містом, а через нього – з ринком усього князівства і сусідніх країв. Упродовж цього періоду відбувалося активне становлення найменувань на позначення місць та приміщень для торговельно-фінансової діяльності.

До торговельно-економічних установ зараховуємо назви будівель, де зберігали кошти та товари (*вистарь, каса, комора, склад, скарб*), або назви місць і приміщень, де вели торгівлю (*корчма, пивниця, шинок, ятка*). Серед досліджуваних номенів основну частину складають запозичення (69 % – 29 ЛО), кількість автохтонних найменувань у цій лексико-семантичній групі є менш значною (31 % – 12 ЛО).

Оснoву засoбiв вираження понять, пов'язаних з торгiвлею, становили в XIV – XVIII ст. утворення, що сформувалися ще в добу Київської Русі. Центральним словом на позначення торгiвлі як процесу виступає в цей перiод дiєслово *торгувати*. Продуктивними у словотвiрному плані були похiдні вiд праслов'янської основи ***-men-**, що називали дiї на позначення рiзних обмiнних операцiй.

Процес становлення лексики на означення понять, пов'язаних з економiкою та торгiвлею, здiйснювався переважно на базі тих елементiв, якi мова сформованої української народности успадкувала вiд мови-основи. Поряд iз семантично спеціалізованими лексичними одиницями, що функціонували вже в давньоукраїнській мові (*купити, продати, торгувати*), засвідчено похiдні вiд них слова, пов'язані з торгiвлею (*купля, поплата, торговець*). Бiльшiсть найменувань цiєї лексико-семантичної групи склали питомі українські найменування (66 % – 196 ЛО), значною була i кiлькiсть запозичень (34 % – 101 ЛО).

4. Серед найменувань торговельно-економiчної лексики XIV – XVIII ст. бiльшу частину складають слова автохтонного походження (54 % – 447 ЛО), кiлькiсть запозичень є також значною (33 % – 264 ЛО). Менш поширеними були складені найменування з головним словом-запозиченням, складені слова з двома компонентами власне українського походження. Незначною також є кiлькiсть назв з остаточно не встановленою етимологiєю та складних найменувань.

5. Система словотвору торговельно-економiчної лексики XIV – XVIII ст. є органiчним продовженням давньоукраїнської, а через неї – праслов'янської системи насамперед через спадковiсть словотворчих засoбiв для творення дериватiв.

В українській торговельно-економiчній лексицi XIV – XVIII ст. морфологiчний тип словотворення представлений такими видами: суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним та конфіксальним.

У словотвірній системі староукраїнської мови вже повністю сформувалися афіксальні способи словотвору. Для іменників та прикметників досліджуваної лексико-семантичної групи найпоширенішим способом словотвору був суфіксальний. До найуживаніших іменникових суфіксів відносимо **-ець-** **-ник-**, **-ар-**, **-ькь-**. У словотворі прикметників переважав суфікс **-н-**. Нові форми дієслів, пов'язаних з економікою та торгівлею, формувалися за допомогою префіксального словотвору. Найпоширенішими дієслівними префіксами були **по-** та **за-**.

Найпродуктивнішим у словотворі торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. був суфіксальний спосіб (77 % – 376 ЛО), менш активно у творенні нових слів використовували префікси (8 % – 28 ЛО) і конфікси (7 % – 26 ЛО), малопродуктивними були безафіксний (4 % – 18 ЛО) спосіб словотвору та словоскладання (1 % – 6 ЛО). Незначною була кількість непохідних слів (3 % – 17 ЛО).

6. Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору торговельно-економічної лексики у мові писемних пам'яток XIV – XVIII ст. представлений субстантивацією інших частин мови. Спосіб субстантивації застосовувався

Для торговельно-економічних найменувань української мови XIV – XVIII ст. характерним видом вторинної номінації була метонімія. Цим способом утворено назви одиниць оподаткування (*воль, зверь*) та форми сплати податків шкірою тварин (*бобр, куниця, лисиця*).

Лексико-синтаксичний спосіб словотвору був дуже продуктивним у творенні складених найменувань торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. (97 % – 336 ЛО).

До складених зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття і мають зафіксоване значення. Проаналізовані найменування-словосполучення відзначаються структурно-семантичним багатством. Структурно назви-словосполучення сформовані за різними твірними моделями, зокрема дво-, три- та чотирикомпонентними: «прикметник + іменник», «іменник + іменник», «іменник + прийменник + іменник»,

«іменник + дієслово» «іменник + прикметник + іменник», «прикметник + іменник + прикметник», «прикметник + іменник + іменник», «іменник + прикметник + числівник + іменник». В аналізованій лексичній групі переважають двочленні аналітичні найменування, позначені найбільшою частотністю й семантичною стійкістю (81 % – 272 ЛО). Найпоширенішими серед них є субстантивні словосполучення, побудовані за моделями «прикметник + іменник» (52 % – 141 ЛО) та «іменник + прийменник + іменник» (14 % – 38 ЛО).

Найпродуктивнішим у словотворі торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. був суфіксальний спосіб (46 % – 376 ЛО), активно у творенні нових слів використовували лексико-синтаксичний спосіб (41 % – 336 ЛО), малопродуктивними були префіксальний (4 % – 28 ЛО), конфіксальний (3,1 % – 26 ЛО), безафіксний (2,1 % – 18 ЛО), осново та словоскладання (0,7 % – 6 ЛО), лексико-семантичний (0,6 % – 5 ЛО) і морфолого-синтаксичний (0,5 % – 4 ЛО) способи словотвору. Невеликою була і кількість непохідних слів (2 % – 17 ЛО).

7. Торговельно-економічна лексика досліджуваного періоду – це сформована лексична система, яка віддзеркалює одну з важливих сфер діяльності людини в діячій мові. Найменування торговельно-економічної лексики виникли на основі загальноживаних слів, які стали галузевими номінаціями.

Аналіз торговельно-економічної лексики XIV – XVIII ст. показав, що досліджувана галузева лексика є відкритою системою, яка постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус. Характер змін у ній має прогресивну спрямованість, тобто є виявом тенденції до подальшого унормування мови економіки та торгівлі.

Подальше вивчення української торговельно-економічної лексики вважаємо доцільним, оскільки воно має значну теоретичну і практичну значущість як для розвитку термінології загалом, так і лексики торговельно-економічної сфери зокрема. Запропонований у роботі алгоритм вивчення мови спеціального призначення може бути застосований у подальших наукових дослідженнях на матеріалі мовних одиниць інших професійних сфер.

Результати дослідження можна використовувати для впорядкування й унормування торговельно-економічної лексики в українській мові та укладання словників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. 608 с.
2. Багмут. А. Й. Сучасна мовленнєва дійсність: орфоепічні норми і мовленнєва діяльність. *Загальна та експериментальна фонетика*: збірник наукових праць і матеріалів. Київ, 2001. 320 с.
3. Баранник Д. Х. Семантична структура термінологічного сполучення (на матеріалі терміносистеми авіаційної та ракетно-космічної галузі). Тези доповіді міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми термінології та термінографії». Київ, 2000. С. 31 – 33.
4. Барвіцька Г. К. Формування української термінології обліку та аудиту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2014. 197 с.
5. Барвіцька Г. К. Формування української термінології обліку та аудиту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2015. 18 с.
6. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород, 1960. 416 с.
7. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2007. 22 с.
8. Берковський В. Г. Україна і Литва в XIV – XVI століттях : політико-правові та соціально-економічні аспекти. Луцьк, 2011. 252 с.
9. Білодід І. К. Взаємозв'язки між українською та іншими слов'янськими мовами XVI – поч. XVII ст. *Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими в XVI-XIX ст.* Київ, 1962. С. 3–23.
10. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ, 1993. 215 с.
11. Білоусенко П. І. Нарис з історії українського словотворення (суфікс-иця). Київ – Запоріжжя, 2002. 206 с.

12. Білоусенко П. І. Нариси історії з українського словотворення (суфікс **-ина**). Запоріжжя – Ялта – Київ, 2009. 252 с.
13. Білоусенко П. І. Назви податків із суфіксом **-ина** та **-чина** (**-щина**) в історії української мови. *Відображення історії та культури народу в словотворенні*: доповіді XII Міжнародної наукової конференції комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. Київ, 2010. С. 348–354.
14. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя; Кривий Ріг, 2010. 482 с.
15. Бойко Л. П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 – українська мова Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
16. Босаківська Н. Л. Деякі особливості словотвору усного мовлення (назви жінок за фахом чи родом занять). *Мовознавство*. 1976. № 3. С. 40–44.
17. Босаківська Н. Л. Словотвірні варіанти назв осіб за родом діяльності або за фахом. *Культура слова*. Київ, 1980. Вип. 18. С. 21–25.
18. Бужинська Ю. О. Особливості функціонування української економічної лексики на сучасному етапі. *Держава та регіони*. Серія: Гуманітарні науки. Київ, 2011, № 4. С. 28–32.
19. Булик-Верхола С. З. Лексико-семантична характеристика української музичної термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології» 2010. № 675. С. 68–71.
20. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01. – українська мова. Київ, 2006. 24 с.
21. Васильєв Л. М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. Москва, 1971. № 5. С. 105–113.
22. Ващенко В. С. Українська лексикологія: семантико-стилістична типологія слів. Дніпропетровськ, 1979. 128 с.

23. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Київ, 1996. С. 26–48.
24. Винокур Г. О. Избранные работы. Москва, 1959. С. 419–442.
25. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
26. Гаращенко Л. Б. Багатокомпонентні термінологічні одиниці загальнотехнологічної терміносистеми. *Термінологічний вісник*. Київ, 2010. С. 56–60.
27. Герета М. І. Особливості словотвірної структури суфіксальних збірних іменників (на матеріалі сучасної англійської мови). *Мовознавство*. Київ, 1977. № 1. С. 79–82.
28. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжкової традиції. Київ, 2010. 446 с.
29. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності. За ред. Л. В. Туровської. Київ, 2009. 76 с.
30. Головин Б. Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной и научно-технической терминологии. *Ученные записки*. Серия Лингвистическая. Горький, 1980. Вып. 114. С. 17–26.
31. Голянич М. І. Про одне словотвірне поле віддієслівних іменників на **-нн-а, -енн-а**. *Українське мовознавство*. Київ, 1978. Вип. 6. С. 76–83.
32. Горещький П. Й. Російсько-український словник: Матеріали до української термінології та номенклатури. Том XIII. Київ, 1928. 101 с.
33. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ, 1998. 189 с.
34. Грещук В. В. Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на **-ість (-ость)**. *Мовознавство*. Київ, 1981. № 3. С. 60–66.
35. Грещук В. В. Семантико-словотвірна структура українських спільнокоренових деад'єктивів на **-інь, -ість, -ота, -ина, -изна, -ос**. *Дослідження з словотвору та лексикології*. Київ, 1985. С. 30–33.

36. Гула Л. І. Назви митних зборів та податків в українських актових книгах XVI – XVII ст. *Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури*. Оломоуць, 2016. Вип. VII. С. 68–73.

37. Гула Л. І. Полонізми в українській торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Славістичні студії: етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Люблін, 2017. Вип. 4. С. 179–187.

38. Гула Л. І. Назви грошей у мові актових книг Житомирського міського уряду XIV – XVII ст. *Волинь-Житомищина: історико-філологічний збірник*. Житомир, 2015. Вип. 26. С. 84–88.

39. Гула Л. І. Лексеми на позначення одиниць виміру довжини та маси в українській мові XVI – XVII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 56–59.

40. Гула Л. І. Терміни латинського походження в торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2016. Вип. 10., Т. 1. С. 181–184.

41. Гула Л. І. Торговельно-економічні терміни-словосполучення в мові українських писемних пам'яток XIV – XVIII ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Херсон, 2017. Вип. 27. С. 62–66.

42. Гула Л. І. Словотвірно-структурні особливості торговельно-економічної лексики української мови XIV – XVIII ст. *Наукові записки*. Серія: філологічні науки. Кропивницький, 2018. Вип. 165. С. 398–404.

43. Гула Л. І. Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2019. Вип. 16. С. 45–50.

44. Гула Л. І. Торговельна лексика українських актових книг XIV – XVIII ст. і сучасна професійна терміносистема. Матеріали Міжнародної

наукової конференції «*Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри*». Рівне, 2016. С. 233–237.

45. Гула Л. І. Логіко-предметне членування торговельно-економічної лексики української мови (за матеріалами писемних пам'яток XVI – XVII ст.). *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір*: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції. Умань, 2016. С. 19–21.

46. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. Київ, 1958. 298 с.

47. Гурбик А. О., Смолій В. А., Бачинська О. А. Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура., Київ, 2013. 670 с.

48. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, 1977. 246 с.

49. Дем'яненко С. До питання сучасної економічної термінології. *Економіка України*. 2011. № 8. С. 90–94.

50. Дзюба М. М. Проблеми лексикографічного опрацювання економічних термінів. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2012. № 733. С. 71–74.

51. Дидик-Меуш Г. М. Українська медицина. Історія назв. Львів, 2008. 400 с.

52. Д'яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціальні аспекти Київ, 2000. 218 с.

53. Дячук Т. М. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 125–128.

54. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2003. 21 с.

55. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ, 1983 Т. 1-7: Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. 2006. 704 с.

56. Жданова Н. О. Терміноутворювальні механізми у сфері біржової лексики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 2003. 22 с.

57. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2004. 128 с.

58. Захлюпана Н. М. Віддієслівні іменники на **-ка** в українській мові. *Мовознавство*. Київ, 1981. № 4. С. 38–41.

59. Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів, 1972. 147 с.

60. Зелінська О. Ю. Педагогічна лексика української мови XVI – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2003. 20 с.

61. Зінченко І. В. Способи і засоби лексичної номінації: конспект лекцій. Чернівці, 1999. 60 с.

62. Зварич В. Шуст Р. Нумізматика: Довідник. Київ, 1998. 464 с.

63. Іващенко В. Л. Періодизації історичного розвитку галузевих термінологій в українському термінознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 150–159.

64. Калашник В. С. Еволюція впливу російської і англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки. Вісник: *Проблеми української термінології*. Матеріяли 6-ї Міжнародної наукової конференції. Львів, 2000. № 402. С. 142–154.

65. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. Москва, 1977 234 с.

66. Карпіловська Є. Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках. *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Серія «Проблеми української термінології». Львів, 2006. № 559. С. 3–6.

67. Качевская Г. А. К истории сложных существительных с **пол-** и **полу-** в русском языке. *Вопросы теории и истории языка*: Сборник статей. Ленинград, 1969. С. 322–329.

68. Квитко И. С. Термин в научном документе. Львов, 1976. 127 с.

69. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології. *Мовознавство*. Київ, 1993. № 1. С. 35–38.

70. Кияк Т. Р. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки. Київ, 2001. 622 с.

71. Клименко Н. Ф. Взаємозв'язки словотвірної і лексичної семантики слів. *Мовознавство*. Київ, 1982. № 3. С. 38–45.

72. Ковалик І. І. Віддієсловні іменники з суфіксами **-тель** /-**тель**/-**ка** /-**тель**/-**ниц-а** у слов'янських мовах. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1960. Кн. 4. С. 5–11.

73. Ковалик І. І. З методики порівняльного аналізу дослідження словотвору слов'янських мов. *Вихідна величина порівняльного вивчення словотвору слов'янських мов*. Доповіді та повідомлення Львівського державного університету. Львів, 1957. Вип. VII. Ч. I. С. 49 – 52.

74. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1962. Кн. 5. С. 3–34

75. Ковалик І. І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів, 1963. Кн. 9. С. 3–17.

76. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ, 2001. 302 с.

77. Ковальська Н. А. Релевантність економічного дискурсу. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Київ, 2012. Вип. 36. С. 193–196.

78. Ковальчук О. С, Романчук Д. Л. Розвиток іншомовних запозичень в українській економічній лексиці. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Київ, 2013. Вип. 37. С. 149–151.

79. Козак Л. Запозичення як складова частина української технічної термінології. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. Київ, 2007. Вип. VII. С. 63–65.

80. Козловець І. І. Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2014. № 29. С. 73–81.

81. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові. Львів, 2004. 519 с.

82. Кочан І. М. Термінологія: національна чи міжнародна. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів, 2009. № 648. С. 3–8.

83. Кочерган М. П. Лексика понять часу в українському мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – український мов. Київ, 1967. 16 с.

84. Коца Р. О. Складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом у давньоукраїнській мові. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2017. Вип. 64(1). С. 385–397.

85. Кравченко Т. П. Способи творення галузевих термінів на позначення понять економіки АПК. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2011. № 709. С. 79–83.

86. Кравчук Р. В. Из истории чешской суффиксальной словообразовательной системы. Киев, 1958. 37 с.

87. Крехно Т. І. Історія лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV – XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток): автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2005. 18 с.

88. Крижанівська А., Симоненко Л. Актуальні проблеми упорядкування української термінології. Київ, 1987. 162 с.
89. Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика: навчальний посібник. Київ, 2010. 246 с.
90. Крисяк С. І. З історії формування української комерційної термінології. *Філологія. Методика*. Київ, 2014. № 12. С. 26–31.
91. Колесников О. В. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене: навч. Посібник. Київ, 2008. 140 с.
92. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ, 1981. 340 с.
93. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст.: семантика і словотвір. Львів, 2002. 211 с.
94. Кровицька О. В. Структурно-семантичні особливості категорії особив українській мові XVI – XVIII ст. *Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології)*. Дніпропетровськ, 1999. Вип. 7. С. 119–122.
95. Кротеви́ч Є. В. Словник лінгвістичних термінів Київ, 1957. 235 с.
96. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.02.01– українська мова. Луганськ, 2011. 24 с.
97. Лагутіна А. В. Віддієслівні іменники на **-ння** в історії української літературної мови. *Дослідження з української та російської мов*. Київ, 1964. С. 212–231.
98. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Издание 2-е. Москва, 2006. 256 с.
99. Ліпич В. М. Структурні типи складно-суфіксальних іменників з суфіксом **-ець** (**-ьць**) в українській мові XI – XVIII ст. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Київ, 2005. С. 112–114.

100. Лиса Н. С., Янкова Т. М. Структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології. *Дослідження з лексикології та граматики української мови*: збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 15. С. 68–72.
101. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики Москва, 1961. 158 с.
102. Майборода А. В. Из истории украинского словообразования. Суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 – украинский язык. Харьков, 1957. 15 с.
103. Мамрак А. В. Проблеми словотвірної омонімії. *Мовознавство*. Київ, 1992. № 3. С. 35–39.
104. Матвієнко П. В. Українська інтерпретація фінансово-банківських англійських термінів. Київ, 2007. 208 с.
105. Михайлишин Б. П. З історії термінів-епонімів. *Мовознавство*. Київ, 1994. № 4 – 5. С. 45–50.
106. Михалевич О. М. Функціональні вияви та процеси в економічній терміносистемі української мови (на матеріалах творів І. Франка). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. С. 226–231.
107. Мойсієнко В. М. Из спостережень над іменним словотвором в актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року. *Актуальні проблеми українського словотвору*. Івано-Франківськ, 2002. С. 387–391.
108. Мороз А. В. Лінгвопрагматичний та термінологічний аспекти фахової мови торгівлі (на матеріалі німецької та української мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. Одеса, 2013. 20 с.
109. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І., Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1 Львів, 2006.

110. Мудренко Г. А. Новая финансовая лексика. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. Дніпропетровськ, 2011. С. 37–41.
111. Німчук В. В. Передмова. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Підгот до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. Київ, 1981. С. 3–23.
112. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови Київ, 1992. 416 с.
113. Огар Е. І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1996. 21 с.
114. Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774–1918/21). Чернівці, 1997. 576 с.
115. Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період (1475–1580). Чернівці, 2010. 304 с.
116. Олексієнко С. І. Процеси освоєння іншомовних слів. *Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст.* Київ, 1979. С. 107–110.
117. Олійник І. С. Іменники з суфіксом **-ач (-яч)** на позначення назв осіб. *Українська мова й література в школі*. Київ, 1975. № 8. С. 33–34.
118. Олійник І. С. Іменники з суфіксом **-ар (-яр)** на позначення назв осіб. *Питання словотвору*. Київ, 1979. С. 59–68.
119. Олійник І. С. Іменники з суфіксом **-ець** на позначення назв осіб. *Дослідження з словотвору та лексикології*. Київ, 1985. С. 34 – 38.
120. Олещук Т. В. Медична лексика в давньоруській книжно-писемній мові (назви хвороб і хворобливих станів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1983. 20 с.
121. Павленко Л. П. Історична граматики української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк, 2010. 208 с.

122. Паламарчук Л. С. Терминологическая лексика в общезыковом (филологическом) словаре. *Проблематика определений терминов в словарях разных типов*. Львов, 1976. С. 250–257.
123. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів, 1994. 216 с.
124. Пастернак Г. З. З історії становлення української економічно-правової термінології. *Українська термінологія і сучасність*: Київський національний економічний університет. Київ, 2001. Вип. IV. С. 137–144.
125. Пілецька Н. Українська термінологія як об'єкт дослідження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 175–182.
126. Пінчук О. Ф. Словотвірні значення віддієслівних іменників. *Українська мова та література в школі*. Київ, 1975. № 2. С. 24–32.
127. Погрібна О. О. Лексична та граматична семантика іменників у «Словнику української мови» (назви знарядь праці та споруд): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 24 с.
128. Покровська О. А. Лексико-семантичні варіанти ринкової термінології. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. Київ, 2010. Вип. 1 С. 787–793.
129. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ, 1991. 240 с.
130. Пономарів О. Повернення до національних засад в українській термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. «Проблеми української термінології». Львів, 2000. № 451. С. 38–42.
131. Потапенко Л. Л. Краєзнавцю про вимірювання. Лисичанськ, 2011. С. 81–99.
132. Прокопчук О. О. Дієслівні значення іменних віддієслівних утворень. *Мовознавство*. Київ, 1975. № 1. С. 33–37.
133. Пуряєва Н. А. Особливості мови першого українського молитовника. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 27–39.

134. Пуряєва Н. В. Історико-лінгвістичні дослідження української мови: основні напрямки. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 56–66.
135. Рогаль М. С. Тюркські лексичні запозичення в українських літописах кін. XVII – поч. XVIII ст. *З історії української та інших слов'янських мов*. Київ, 1965. С. 171–192.
136. Рудковська М. Багатомовні інтермедії XVII – XVIII століть. *Українсько-польські літературні контексти доби бароко*: збірник наукових праць. Київські полоністичні студії. Київ, 2004. Т. 6. С. 103–118.
137. Русанівський В. М., Винник В. О., Горобець В. Й. та ін. Історія української мови: Лексика і фразеологія. Київ, 1983. 456 с.
138. Русаченко Н. П. Морфологічні процеси в розвитку іменникового словотвору староукраїнської мови XVI – XVIII ст. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2009. Вип. 52. С. 92–102.
139. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Київ, 1964. 234 с.
140. Свенціцький І. С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови XIV – XVIII ст. *Питання української мови*. Львів, 1959. Кн. 3. С. 5 – 13.
141. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля. Київ, 2008. 712 с.
142. Селігей О. П. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ, 2014. 320 с.
143. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ, 1974. 256 с.
144. Сербенська О. А. Формування і розвиток української наукової термінології. *Наукове товариство імені Тараса Шевченка і українське національне відродження*. Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової сесії Національного товариства імені Т. Г. Шевченка (березень 1990). Львів, 1992. С. 141–147.

145. Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства. Київ, 2009. 316 с.
146. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2002. 22 с.
147. Скаб М. В. Підручник з церковнослов'янської мови української редакції (концепція та проблеми в її реалізації). *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових праць. Чернівці, 2013. Вип. 697–699: Слов'янська філологія. С. 376–381.
148. Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції: історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці, 2014. 340 с.
149. Скаб М. В. Термінологічні проблеми церковнослов'янської мови. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. II (24). С. 242–247.
150. Скаб М. В. Тексти релігійного стилю як джерело поповнення джерельної бази сучасної української тлумачної лексикографії. *Лексикографічний бюлетень*: збірник наукових праць. Київ, 2015. С. 23–33.
151. Скржинська М. Обмін валюти у давньогрецьких містах Північного Причорномор'я (на території України). *Українська нумізмати́ка і боністика*. Київ, 2000. № 1. С. 13–17.
152. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу українській мові початку ХХІ століття. *Вісник Запорізького національного університету*. Філологічні науки. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 406–415.
153. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль, 2002. 351 с.
154. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980.
155. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории. Москва, 2012. 248 с.

156. Сцяцко П. У. Беларускае народное славоутварэнне: Афіксальныя назоунікі. Мінск, 1977. 320 с.
157. Тернова А. І. Іменники з суфіксом **-ани** (**-яни**) в українській мові кінець XVII – початок XXI ст. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя*, 2009. № 9. С. 156–164.
158. Титаренко В. Запозичена лексика привілеїв Київському магистрату XVI – XVII ст. *Волинь-Житомирщина. Житомир*, 2002. № 9. С. 157–161.
159. Тихоша В. Лексика соціально-економічної сфери у мові засобів масової інформації. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Херсон*, 2010. Вип.11. С. 179–184.
160. Ткач Ф. Є. Суспільно-економічна лексика мови українських ділових документів I пол. XVIIст. *Праці Одеського університету. Серія філологічних наук. Одеса*, 1958. Т. 148. Вип. 8. С. 189–194.
161. Товстенко Р. В. Історія розвитку фінансової термінології в країнах Західної Європи та Україні *Лексикографічний бюлетень: збірник наукових праць. Київ*, 2006. Вип. 14. С. 4–46.
162. Токар В. П. Із історії суфікса **-шик** (**-чик**) в українській мові. *Наукові записки Дніпропетровського університету: збірник праць історико-філологічного факультету, Дніпропетровськ*, 1958. Т. 64. Вип. 15. С. 81–91.
163. Токар В. П. Історія східнослов'янських іменників жіночого роду, утворюваних за допомогою суфікса **-к(а)** від числівникових основ. *Питання слов'янознавства. Львів*, 1962. С. 26–36.
164. Томіленко Л. М. Економічна лексика в радянській та сучасній тлумачній лексикографії української мови (порівняльний аспект). *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Київ*, 2012. С. 74–76.
165. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови Івано-Франківськ, 2015. 160 с.

166. Томіліна Г. Я. До типологічно-зіставного вивчення збірних іменників у сучасних східнослов'янських мовах. *Мовознавство*. Київ, 1971. № 5. С. 28–34.
167. Третевич Л. М. Нульова суфіксація деад'єктивних іменників у сучасній українській мові. *Українське мовознавство*. Київ, 1982. Вип. 10. С. 60–66
168. Українська мова: Енциклопедія. Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. 824с.
169. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания Москва, 1982. 336 с.
170. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі. *Українська мова та література в школі*. Київ, 1974. № 4. С. 77–79.
171. Христенюк В. Ф. Динаміка аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01. – українська мова. Київ, 1995. 25 с.
172. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). Київ, 1961. 164 с.
173. Худаш М. Л. Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI – початку XVII ст. (На матеріалах ділових документів Львівського Ставропігійського братства). *Доповіді та повідомлення Львівського педінституту*. Серія філологічна, Львів, 1956. Вип. 2. С. 33–36.
174. Халіновська Л. А. Тематичні групи лексики на позначення назв літальних апаратів в українській мові. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць*. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 176–179.
175. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ, 1998. 323 с.
176. Цимбалюк Ю. В. Іменники з суфіксом **-ent** в українській мові. *Іноземна філологія*. Київ, 1974. Вип. 36. С. 85–89.

177. Черемська О. С. Становлення та нормування української економічної термінології: монографія. Харківський національний економічний університет. Харків, 2011. 119 с.
178. Чернов Є. І. З історії української нумізматики. (Грошова термінологія XVII – XVIII ст.). *Український історичний журнал*. Київ, 1959. № 1. С. 100–105.
179. Чернов Є. І. З історії професійно-виробничої лексики української мови. *Дослідження з лексикології і словотвору*. Київ, 1985. С. 97 – 100.
180. Чижевський Д. І. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України. *Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури*. Київ, 2003. С. 358–372.
181. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2009. 20 с.
182. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2004. 22 с.
183. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2003. 21 с.
184. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1998. 18 с.
185. Шелов С. Д. Терминоведение: семь вопросов и семь ответов по семантике тер-мин. *Научно-техническая информация*. Сер. 2. Москва, 2003 № 2. С. 1–12.
186. Шугаєвський В. Монета і грошова лічба на Україні в XVII столітті. *Українська вільна Академія Наук у США: науковий збірник*. Нью-Йорк, 1952. Т. 1. С. 122–157.

187. Яснопольський Л. Праці Комісії для виучування фінансових справ. Вип. 3. Москва, 1929. С. 3–7.
188. Balg G. H. A Comparative Glossary of the Gothic Language with Especial Reference to English and German. 1888–1889. 667 p.
189. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w. Warszawa, 1985. 221 s.
190. Dokulil M. Teoria derywacji. Przełożyli z języka czeskiego A. Bluszcz i J. Stachowski. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1979. 292 s.
191. Grierson George A. A dictionary of the Kashmiri language, compiled partly from materials left by the late Paṇḍit Išvara Kaula . Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1916–1932. 1252 p.
192. Jagič V. Die Umlauterscheinungen bei den Vokal ě, e, ě in den Slavischen Sprachen. Archiv für slavische Philologie. Bd. 6, 1882.
193. Karpluk Maria. Słownik języka staroukraińskiego XIV – XV w. a rekonstrukcja leksyki staropolskiej. *Munera linguistica L. Kuraszkiewicz dedicata*. Lublin, 1986. S. 157–161.
194. Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wolyńskie XIV – XV wieku. Kraków, 1934. 174 s.
195. Ler-Spławiński T. Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej. Przegląd Współczesny. Nr. 70. Luty. 1928.
196. Łesiów M. Język testamentu pisanego w Chełmie z 1648 roku. *Slavia Orientalis*. Rocznik XII. Nr. 3. Warszawa, 1963. S. 467–471.
197. Łesiów Michał. Rola cerkiewizmów i polonizmów w ukraińskim języku pisanym XVII w. Z polskich studiów slawistycznych. Seria druga. – Warszawa, 1963. S. 341–348.
198. Rosch E. Human Categorization. *Advances in Cross-Cultural Psychology*. Ed. by N. Warren. Vol. 1. L.: Academic Press, Ltd., 1977. P. 1–72.
199. Šerech-Shewelov. The Problem of Ukrainian-Polish Linguistic from the End of the Fourteenth Century. *Word*. Journal of the Linguistic Circle of New York. T. 8. New York, 1952. P. 329–349.

200. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański. Wrocław; Warszawa; Gdańsk: Wydawnictwo PAN. T. I. 1974. S. 43–141; T. II. 1976. S. 13–60; T. III. 1979. S. 11–19.
201. Turner Ralph L. A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages. London : Oxford University Press, 1962–1966. 841 p.
202. Wiśniewska Halina. Język polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI – XVIII wieku. Lublin, 2001. S. 7–15.

ДОДАТКИ

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Гула Л. І. Назви грошей у мові актових книг Житомирського міського уряду XIV – XVII ст. *Волинь-Житомищина: історико-філологічний збірник*. Житомир, 2015. Вип. 26. С. 84–88.
2. Гула Л. І. Лексеми на позначення одиниць виміру довжини та маси в українській мові XVI – XVII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 56–59.
3. Гула Л. І. Терміни латинського походження в торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2016. Вип. 10., Т. 1. С. 181–184.
4. Гула Л. І. Торговельно-економічні терміни-словосполучення в мові українських писемних пам'яток XIV – XVIII ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: збірник наукових праць*. Херсон, 2017. Вип. 27. С. 62–66.
5. Гула Л. І. Словотвірні-структурні особливості торговельно-економічної лексики української мови XIV – XVIII ст. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 165. С. 398–404.

Статті в закордонних виданнях

6. Гула Л. І. Назви митних зборів та податків в українських актових книгах XVI – XVII ст. *Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури*. Оломоуць, 2016. Вип. VII. С. 68–73.
7. Гула Л. І. Полонізми в українській торговельно-економічній лексиці XIV – XVIII ст. *Славістичні студії: етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Люблін, 2017. Вип. 4. С. 179–187.

Статті, що не входять до наукових фахових видань України

8. Гула Л. І. Торговельна лексика українських актових книг XIV – XVIII ст. і сучасна професійна терміносистема. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри»*. Рівне, 2016. С. 233–237.

9. Гула Л. І. Логіко-предметне членування торговельно-економічної лексики української мови (за матеріалами писемних пам'яток XVI – XVII ст.). *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір*: матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції. Умань, 2016. С. 19–21.

10. Гула Л. І. Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Вип. 16. Хмельницький, 2019. С. 45–50.

Індекс українських тогровельно-економічних назв

XIV – XVIII століття

<i>Акторь</i>	<i>безсребникъ</i>
<i>акцесія</i>	<i>бєрбєница</i>
<i>аннаты</i>	<i>бирьчий</i>
<i>аранда</i>	<i>білець</i>
<i>аранду держати</i>	<i>бобрь</i>
<i>арандарь</i>	<i>бобровщина</i>
<i>араста</i>	<i>богатина</i>
<i>арасть</i>	<i>богатыи</i>
<i>аренда</i>	<i>болкоуновщина</i>
<i>аренда горілчаная</i>	<i>борг</i>
<i>аренда медовая</i>	<i>бочка</i>
<i>аренда пивная</i>	<i>бочка солянка</i>
<i>арендар</i>	<i>брагарь</i>
<i>арендарка</i>	<i>бражникъ</i>
<i>арендовный</i>	<i>брати</i>
<i>аршин</i>	<i>брашнокупечь</i>
<i>аспрата</i>	<i>броднина</i>
<i>аспрь</i>	<i>будка</i>
<i>багатство</i>	<i>буката</i>
<i>бань</i>	<i>бунт</i>
<i>барішнік</i>	<i>вага</i>
<i>батмань</i>	<i>ваговый</i>
<i>безмезникъ</i>	<i>важитель</i>
<i>безмытне</i>	<i>важниче</i>
<i>безмытный</i>	<i>важничий</i>
<i>бенефиция</i>	<i>важница</i>
<i>безмень</i>	<i>важьчоє</i>

<i>вар</i>	<i>витрати</i>
<i>варованье</i>	<i>выбрати</i>
<i>варовыи</i>	<i>выдавати</i>
<i>варовыи грошь</i>	<i>выдаток</i>
<i>варовный</i>	<i>выкупити</i>
<i>варунокъ</i>	<i>выкупление</i>
<i>вгода</i>	<i>выкупенье</i>
<i>ведерковое</i>	<i>выкупно</i>
<i>верховицизна</i>	<i>выкуповане</i>
<i>верховицина</i>	<i>выкуповати</i>
<i>ветовати</i>	<i>вымелокъ</i>
<i>вєдро</i>	<i>вымолоток</i>
<i>вєрдоунокъ</i>	<i>выплатити</i>
<i>вжиточное</i>	<i>выплаченье</i>
<i>взаємь</i>	<i>вырахунокъ</i>
<i>взфундованыи</i>	<i>выслуга</i>
<i>взаємь</i>	<i>вкупный</i>
<i>взяти</i>	<i>вкуповати</i>
<i>взятокъ</i>	<i>влагалище</i>
<i>видатокъ</i>	<i>влагателное</i>
<i>вижсь</i>	<i>власность</i>
<i>визичити</i>	<i>властизна</i>
<i>вигь</i>	<i>вносити</i>
<i>вина</i>	<i>возокъ</i>
<i>винный</i>	<i>возь</i>
<i>винность</i>	<i>возь крамный</i>
<i>виноватыи</i>	<i>возь купецкий</i>
<i>виницина</i>	<i>возь накладный</i>
<i>вистарь</i>	<i>волковщина</i>
<i>вистарникъ</i>	<i>воловицина</i>

<i>волок</i>	<i>гость</i>
<i>вольность</i>	<i>готововизна</i>
<i>вортъ</i>	<i>готовыми пнъзми</i>
<i>воск</i>	<i>гребельное</i>
<i>воскъ</i>	<i>гривна</i>
<i>восковничий</i>	<i>гривна весная</i>
<i>восквничое</i>	<i>гривна лядцкая</i>
<i>восковыи гроши</i>	<i>гривна подольская</i>
<i>впродать</i>	<i>гривенка</i>
<i>вступне</i>	<i>грош</i>
<i>встягати</i>	<i>гроши</i>
<i>втрата</i>	<i>гроши ключовыи</i>
<i>выкладъ</i>	<i>грошварь</i>
<i>газофилакя</i>	<i>грошеи готовых</i>
<i>гандлевати</i>	<i>грошеи литовских</i>
<i>гандли</i>	<i>грошеи оузких</i>
<i>ганли правити</i>	<i>грошеи празкихъ</i>
<i>гандель</i>	<i>грош складный</i>
<i>гарачъ</i>	<i>грошеи широкихъ</i>
<i>гарнецъ</i>	<i>гроши</i>
<i>гендли</i>	<i>гроши положити</i>
<i>гендлювати</i>	<i>грошенята</i>
<i>глобникъ</i>	<i>грошики</i>
<i>глобъ</i>	<i>грошовень</i>
<i>головажня</i>	<i>грошовладатель</i>
<i>головщина</i>	<i>грошолубитель</i>
<i>голота</i>	<i>грошоробъ</i>
<i>горилчане</i>	<i>гуртовый</i>
<i>городовщина</i>	<i>гуртомъ</i>
<i>горшкове</i>	<i>дабела</i>

<i>давати</i>	<i>девятина</i>
<i>давати кати</i>	<i>деклараця</i>
<i>дава</i>	<i>державца</i>
<i>дане</i>	<i>держане</i>
<i>данина</i>	<i>держачыи</i>
<i>даниновица</i>	<i>деришто</i>
<i>данка</i>	<i>дестъ</i>
<i>данникъ</i>	<i>десятина</i>
<i>данныи</i>	<i>десятина немецкая</i>
<i>дань</i>	<i>десетина пчолина</i>
<i>дань бобровая</i>	<i>десятинникъ</i>
<i>дань грошевая</i>	<i>десятствувати</i>
<i>дань дяколная</i>	<i>дефалковати</i>
<i>дань житная</i>	<i>дефалькотъ</i>
<i>дань медовая</i>	<i>дефиксация</i>
<i>данца</i>	<i>дефиксацию чинити</i>
<i>даньца</i>	<i>децкованье</i>
<i>даровизна</i>	<i>мимный</i>
<i>даровникъ</i>	<i>дымъ</i>
<i>даровныи</i>	<i>динарии</i>
<i>даровныи</i>	<i>дицковати</i>
<i>датель</i>	<i>днина</i>
<i>дати измену</i>	<i>добро</i>
<i>дати отмену</i>	<i>добра заставные</i>
<i>датокъ</i>	<i>добра лежащие</i>
<i>дача</i>	<i>добра нерухомые</i>
<i>дача грошевая</i>	<i>довг</i>
<i>дача медовая</i>	<i>докончание</i>
<i>дачныи</i>	<i>докуповатися</i>
<i>дворникъ торговскои</i>	<i>долг</i>

<i>должати</i>	<i>запись квитовъныйи</i>
<i>должень</i>	<i>заплата</i>
<i>должникъ</i>	<i>заплатити</i>
<i>домъ корчемный</i>	<i>заплата</i>
<i>домъ мытницкий</i>	<i>запродати</i>
<i>дораховатися</i>	<i>заробляти</i>
<i>дорожчати</i>	<i>зароботный</i>
<i>достатчикъ</i>	<i>зарука</i>
<i>доходокъ</i>	<i>заруку заплатити</i>
<i>доходъ</i>	<i>застава</i>
<i>драхма</i>	<i>заставити</i>
<i>дробный</i>	<i>заставка</i>
<i>евикторъ</i>	<i>заставлятися</i>
<i>експенсъ</i>	<i>заставникъ</i>
<i>есачникъ</i>	<i>заставныйи</i>
<i>емець</i>	<i>затулицина</i>
<i>жалованье государское</i>	<i>зборговати</i>
<i>заборца</i>	<i>згунникъ</i>
<i>заводца</i>	<i>зѣмлянинъ</i>
<i>завозное</i>	<i>зыскъ</i>
<i>задолжати</i>	<i>златнѣкъ</i>
<i>заимодавецъ</i>	<i>золотыи</i>
<i>закладъ</i>	<i>золотыи вгорскии</i>
<i>закладникъ</i>	<i>золотыи вгорскии в золоте</i>
<i>закупити</i>	<i>золотыи полскии</i>
<i>закупиць</i>	<i>золотыи татарскии</i>
<i>заложити</i>	<i>золотыи тоурецкыи</i>
<i>заменити</i>	<i>золотыи чирвоныи</i>
<i>записати</i>	<i>зторжитися</i>
<i>запись</i>	<i>зфалишовати</i>

<i>издирство</i>	<i>колодное</i>
<i>индепозито</i>	<i>комора</i>
<i>индукта</i>	<i>комора восковая</i>
<i>индукторъ</i>	<i>комора крамная</i>
<i>иттересь</i>	<i>комора мытная</i>
<i>искупень</i>	<i>комора соляная</i>
<i>кабакъ</i>	<i>коморник</i>
<i>кадъ</i>	<i>коморник граничный</i>
<i>казночій</i>	<i>коневщина</i>
<i>калкуліовати</i>	<i>конкуренция</i>
<i>камень</i>	<i>конътрактъ</i>
<i>камень людский</i>	<i>конътракт видерковый</i>
<i>канунныкъ</i>	<i>копа</i>
<i>капщина</i>	<i>копа грошеи литовских</i>
<i>караиманъ</i>	<i>копа грошеи полских</i>
<i>карбона</i>	<i>копейка</i>
<i>карчма</i>	<i>коронать</i>
<i>карчмарь</i>	<i>корчемникъ</i>
<i>каса</i>	<i>корчма</i>
<i>квартникъ</i>	<i>корчмарь</i>
<i>квитоване</i>	<i>корчмить</i>
<i>квитовати</i>	<i>корчовщина</i>
<i>квитовыныи</i>	<i>косяк</i>
<i>квѣтокъ</i>	<i>коупити</i>
<i>кгандлевати</i>	<i>коуповати</i>
<i>кѣзышьство</i>	<i>кошт</i>
<i>кіпа</i>	<i>крамъ</i>
<i>клетка</i>	<i>крамъ друбныи</i>
<i>ключник</i>	<i>крамарѣ</i>
<i>колода</i>	<i>крамария</i>

<i>крамарь</i>	<i>лей</i>
<i>крамарка</i>	<i>лей готовий</i>
<i>крамарчикь</i>	<i>лей добрый</i>
<i>крамница</i>	<i>лей чистий</i>
<i>крамныи</i>	<i>лепта</i>
<i>кредиторь</i>	<i>либра</i>
<i>кредиторка</i>	<i>липечная</i>
<i>куль</i>	<i>лисица</i>
<i>кунии</i>	<i>лист арендовный</i>
<i>куничникь</i>	<i>лист безмытный</i>
<i>кунникь</i>	<i>лист вызнанный</i>
<i>куница</i>	<i>лист добровольный</i>
<i>купець</i>	<i>лист закладный</i>
<i>купецькии речи</i>	<i>лист закупный</i>
<i>купець чужоземець</i>	<i>лист заставный</i>
<i>купецтво</i>	<i>лист квитацийный</i>
<i>купити</i>	<i>лист контрактный</i>
<i>купля</i>	<i>лист обликговыи</i>
<i>купно</i>	<i>лист платовый</i>
<i>купный</i>	<i>лист привильный</i>
<i>купованье</i>	<i>лист продажный</i>
<i>куповати</i>	<i>лист фалиованный</i>
<i>куповице</i>	<i>листра</i>
<i>купчити</i>	<i>лихва</i>
<i>купчикь</i>	<i>лихвити</i>
<i>куфа</i>	<i>лихварь</i>
<i>латер</i>	<i>личба</i>
<i>лашт</i>	<i>личбу выдати</i>
<i>лев</i>	<i>личбу чинити</i>
<i>лезиво</i>	<i>лихоимець</i>

<i>локоть</i>	<i>мыто восковничое</i>
<i>локтемъ мерити</i>	<i>мыто гребельное</i>
<i>лотъ</i>	<i>мыто головное</i>
<i>люстация</i>	<i>мыто городное</i>
<i>люстрованый</i>	<i>мыто господарьское</i>
<i>лядръ</i>	<i>мыто деревное</i>
<i>мажа</i>	<i>мыто замковое</i>
<i>маца</i>	<i>мыто зъ воза</i>
<i>мелковый</i>	<i>мыто зъ дому</i>
<i>менити</i>	<i>мыто зъ житья</i>
<i>мерникъ</i>	<i>мыто зъ згона</i>
<i>мерчый</i>	<i>мыто на замок</i>
<i>мѣсто</i>	<i>мыто мостовое</i>
<i>мзда</i>	<i>мыто незвычайное</i>
<i>миля</i>	<i>мыто новое</i>
<i>минялицкий</i>	<i>мыто ножное</i>
<i>мирка</i>	<i>мыто особливе</i>
<i>миротцина</i>	<i>мыто от быдла</i>
<i>митаръ</i>	<i>мыто от бочки</i>
<i>мито</i>	<i>мыто от ватуха хмелю</i>
<i>мытник</i>	<i>мыто от великого быдла</i>
<i>мыто</i>	<i>мыто от воза</i>
<i>мыто брати</i>	<i>мыто от воза гостинного</i>
<i>мыто великое</i>	<i>мыто от воза крамного</i>
<i>мыто владичее</i>	<i>мыто от вола</i>
<i>мыто владычее десятой недели</i>	<i>мыто от деревня</i>
<i>мыто водное</i>	<i>мыто от зверу косьматого</i>
<i>мыто водяное</i>	<i>мыто от комяги</i>
<i>мыто возовое</i>	<i>мыто от коня</i>
<i>мыто волочное</i>	<i>мыто от корована</i>

<i>мыто от молдавице</i>	<i>навгъзка</i>
<i>мыто от попелу</i>	<i>на дубасниках</i>
<i>мыто от пригнаного скота</i>	<i>накладъ</i>
<i>мыто от смолы</i>	<i>наклады держати</i>
<i>мыто от тарь</i>	<i>на кравцах</i>
<i>мыто повиноватое</i>	<i>накупити</i>
<i>мыто повиноватое на замок</i>	<i>накуповнье</i>
<i>мыто правое</i>	<i>на кушнерех</i>
<i>мыто присадное</i>	<i>наняти</i>
<i>мыто скопное</i>	<i>напозычити</i>
<i>мыто сольничое</i>	<i>насадка</i>
<i>мыто сухое</i>	<i>на шевцах</i>
<i>мыто торговое</i>	<i>неварунковый</i>
<i>мыто ярмачное</i>	<i>невинныи</i>
<i>міра</i>	<i>незаплачение</i>
<i>мірка</i>	<i>неоупроданный</i>
<i>мірочка</i>	<i>обернути</i>
<i>могоричь</i>	<i>обернути на пожиток</i>
<i>могоричникъ</i>	<i>обестка</i>
<i>монета</i>	<i>обликъ</i>
<i>монета литовская</i>	<i>оброкъ</i>
<i>монета полская</i>	<i>огурне</i>
<i>мостовое</i>	<i>оддавати</i>
<i>моркгъ</i>	<i>окуповати</i>
<i>моркъ</i>	<i>окуповатися</i>
<i>мгърниця</i>	<i>окупъ</i>
<i>мгъсто</i>	<i>олеиник</i>
<i>мясное</i>	<i>олендаръ</i>
<i>набытокъ</i>	<i>опатритель</i>
<i>набытя</i>	<i>опатровати</i>

<i>оплатъ</i>	<i>перепичайка</i>
<i>ординицина</i>	<i>пивница</i>
<i>орендувати</i>	<i>пивничій</i>
<i>оренда</i>	<i>пивное</i>
<i>осиницина</i>	<i>півмацок</i>
<i>осипъ</i>	<i>плата</i>
<i>остаток</i>	<i>плата коръчемъная</i>
<i>отважати</i>	<i>плата съ млина</i>
<i>отвозное</i>	<i>платити</i>
<i>отволока</i>	<i>платити зъ навъзкою</i>
<i>отволокати</i>	<i>платаца</i>
<i>отдавати</i>	<i>платъ</i>
<i>отдатокъ</i>	<i>плаченя</i>
<i>отжаловати</i>	<i>плаченя екзакцыи</i>
<i>откупщик</i>	<i>пляц</i>
<i>отплатити</i>	<i>побор</i>
<i>отправчое</i>	<i>поборовый</i>
<i>очковое</i>	<i>поборовый коморы</i>
<i>ошацевати</i>	<i>поборца</i>
<i>ошацованыи</i>	<i>поведерицина</i>
<i>от резниковъ</i>	<i>повещина</i>
<i>пенязъ</i>	<i>повинность</i>
<i>пенезъныи</i>	<i>повинность мѣська</i>
<i>пенязъ белыи</i>	<i>повинность старовына</i>
<i>пенязи гсдаръские</i>	<i>повинность старовына земъска</i>
<i>пенязъ капныи</i>	<i>повиноватство</i>
<i>перекупати</i>	<i>повозъ</i>
<i>перекупецъ</i>	<i>поволовицина</i>
<i>перекупник</i>	<i>поворотщина</i>
<i>перекупка</i>	<i>повѣщына</i>

<i>поголовщина</i>	<i>поклон товаром</i>
<i>погребщина</i>	<i>покотелищина</i>
<i>податок</i>	<i>покупити</i>
<i>подать</i>	<i>покуховный</i>
<i>подать грошевая</i>	<i>покуховное</i>
<i>подать поголовная грошевая</i>	<i>полкопы</i>
<i>подачка</i>	<i>полморка</i>
<i>подачка на гсдарский замок</i>	<i>полоукопье</i>
<i>подворье</i>	<i>полстань</i>
<i>подданник</i>	<i>полстопы</i>
<i>поденищина</i>	<i>полталярокъ</i>
<i>подимье</i>	<i>полуволокъ</i>
<i>подкоморник</i>	<i>полугрош</i>
<i>подкупца</i>	<i>полугрошокъ</i>
<i>подорощина</i>	<i>полумацьок</i>
<i>подскарбий</i>	<i>полумерокъ</i>
<i>подужьчизна</i>	<i>полюдье</i>
<i>поемищина</i>	<i>польбочки</i>
<i>пожиток</i>	<i>польгривны</i>
<i>пожиточный</i>	<i>полькварти</i>
<i>позаставляти</i>	<i>польлоктя</i>
<i>позика</i>	<i>польпоставъ</i>
<i>позичальник</i>	<i>померное</i>
<i>позычити</i>	<i>поплат</i>
<i>позычье</i>	<i>поплатокъ</i>
<i>покабанищина</i>	<i>поплатити</i>
<i>показанищина</i>	<i>поплатокъ</i>
<i>покаранищина</i>	<i>порахунокъ</i>
<i>поколейщина</i>	<i>пороговищина</i>
<i>поклон</i>	<i>поручникъ</i>

<i>поручье</i>	<i>пулкаменя</i>
<i>посесыя</i>	<i>пулталяра</i>
<i>посокирищина</i>	<i>путевщина</i>
<i>посадникъ</i>	<i>путивка</i>
<i>посощына</i>	<i>рандаръ</i>
<i>постав</i>	<i>рата</i>
<i>посъдати</i>	<i>ревъдовати</i>
<i>потратити</i>	<i>раховати</i>
<i>потройникъ</i>	<i>рахунок</i>
<i>пошлина</i>	<i>ринок</i>
<i>прибытокъ</i>	<i>роздробъ</i>
<i>пригорць</i>	<i>розмъръ</i>
<i>прикупити</i>	<i>розплата</i>
<i>присадное</i>	<i>розиафовати</i>
<i>приставникъ</i>	<i>роковщина</i>
<i>приторговати</i>	<i>росходъ</i>
<i>приходъ</i>	<i>рубль</i>
<i>приходъ грошовыи</i>	<i>рубль серебра</i>
<i>приходъ грошовыи на ключ</i>	<i>рубль фряжъкого серебра</i>
<i>продавати</i>	<i>рукоймя</i>
<i>проданыи</i>	<i>ручка</i>
<i>прдажъ</i>	<i>сажень</i>
<i>продажъ гуртовая</i>	<i>сатиръ</i>
<i>продане</i>	<i>серебро литое</i>
<i>продати</i>	<i>серебицизна</i>
<i>продовець</i>	<i>сикль</i>
<i>проездъ</i>	<i>скарб</i>
<i>променити</i>	<i>скарб восковой</i>
<i>промито</i>	<i>скарбець</i>
<i>промтити</i>	<i>скарбникъ</i>

<i>скарбница</i>	<i>сума пинязеи золотых</i>
<i>скарбона</i>	<i>сухомелщина</i>
<i>скапщина</i>	<i>сябрь</i>
<i>склад</i>	<i>таляр</i>
<i>склад товарных</i>	<i>тамъга</i>
<i>складное</i>	<i>тандета</i>
<i>скоряне</i>	<i>товар</i>
<i>скриня водная</i>	<i>товар большой</i>
<i>скупованье</i>	<i>товар гостинный</i>
<i>соболи</i>	<i>товар друбных</i>
<i>содесятствовати</i>	<i>товар проданных</i>
<i>солодовное</i>	<i>товарина</i>
<i>соляникъ</i>	<i>торговля</i>
<i>соляничій</i>	<i>торговое</i>
<i>солянка</i>	<i>торговое дело</i>
<i>сорок</i>	<i>торговое мито</i>
<i>сплат</i>	<i>торгувати</i>
<i>сплаченых</i>	<i>торгунникъ</i>
<i>спашиное</i>	<i>торгъ</i>
<i>споручникъ</i>	<i>третинникъ</i>
<i>спуст</i>	<i>тридцатое</i>
<i>ставщица</i>	<i>три рыбы</i>
<i>старе мито</i>	<i>убыток</i>
<i>стародавнє мито</i>	<i>убытки уплатити</i>
<i>староста</i>	<i>увязанье</i>
<i>сторжиться</i>	<i>узятокъ</i>
<i>сторожовщина</i>	<i>фалиованный</i>
<i>стоянецъ</i>	<i>фаска</i>
<i>сукцесия</i>	<i>флюрен</i>
<i>сума</i>	<i>фримарок</i>

<i>фримачити</i>	<i>четыри рыбы</i>
<i>фундушь</i>	<i>цата</i>
<i>фунт</i>	<i>цена</i>
<i>фурман</i>	<i>центнер</i>
<i>части заставные</i>	<i>цех мытныи</i>
<i>чвертка</i>	<i>шажокъ</i>
<i>чех</i>	<i>шаповати</i>
<i>чинишь</i>	<i>шафаръ</i>
<i>чинишь медовый</i>	<i>шафарство</i>
<i>чоповое</i>	<i>шацоване</i>
<i>шацовати</i>	<i>шифунт</i>
<i>шацунок</i>	<i>школа</i>
<i>шелюгъ</i>	<i>щкоды починити</i>
<i>шинкар</i>	<i>штука</i>
<i>шинкарка</i>	<i>ямицина</i>
<i>шинкованье</i>	<i>ярмарок</i>
<i>шинкувати</i>	<i>ярмарковое</i>
<i>шинок</i>	<i>ярмарковый</i>
<i>шинокъ въдерковыи</i>	<i>ярмарковыи час</i>
<i>шинокъ горілчаньи</i>	<i>ярмолочное</i>
<i>шистак</i>	<i>ятка мясная</i>